

temrin

İKİ AYLIK DÜŞÜNCE VE EDEBİYAT DERGİSİ / OCAK-ŞUBAT 2023 FİYATI: 20₺

129

ISSN 1308-3244

Bir Ulusu Uyandıran Adam

**Ahmet
Baytursinulı**

derginin notu

Merhaba,

Temrin, 129. sayısıyla 2023 yılında da beraberliğimizi sürdüreceğimizin mutluluk ve gururunu yaşıyor. Gerek edebi ürünleriyle dergimize katkı sağlayan, gerekse uzun yıllardır vefalı desteğini bizlerden esirgemeyen okurlarımıza ve bütün insanlığa yeni yılın huzur, bereket ve mutluluk getirmesini diliyoruz. Yeni sayımızı Ahmet Baytursınulı'nın adına ve anısına adadığımız özel bir dosya olarak hazırladık. Kazak edebiyat ve kültür dünyasında şair, yazar, çevirmen, dil bilimci, edebiyat bilimci, kültür bilimci, Türkiyatçı, eğitimci, siyasetçi ve devlet adamı olarak hizmet ve eserler veren Baytursınulı hakkında geniş kapsamlı bilgiler, her zaman istifade edilecek bir arşiv olarak kütüphanelerdeki yerini alacak. Ahmet Baytursınulı "Kazakların Baş Şairi" başlıklı yazısında büyük şair Abay'ın şiirleri üzerinden edebî ve fikrî tespitler içeren değerli görüşlerini kaleme almış.

Dergimize katkı sunan diğer yazarlarımız Rayhan İymahanbet, "Ulus Üstadı", Ahmet Gökçimen, "Muhammet Geldiyev ile Ahmet Baytursınulı'nın Arap Alfabetesi Reformu Üzerine Bir Mukayese", Orynay Zhubay, "Ahmet Baytursınulı Tespitlerinin Dil Bilimindeki Yeni Eğilimlerle Bağlantısı", Anar Salqınbay, "Halkın Bugünü, Benim Yarınım Baytursınulı Araştırmalarının Zamanüstülüğü", Güljahan Orda, "Ahmet Baytursınulı'nın Güzel Sanatlardaki İmgesi", Svetlana Smağulova, "Ahmet Baytursınulı ve Qazaq Gazetesi", Damira İbrahim, "İlk Kazakça Edebiyat Kuramı Kitabı Ädebiyet Tanıtqış" başlıklı yazılarını okurla paylaşıyorlar. "Baytursınulı Aqımet'in Arap Abecesini Savunan Bildirisi" yazı ise bu sayımızda Aşur Özdemir'in çevirisiyle yerini aldı.

Yeni bir sayıda buluşmak ümidiyle iyi okumalar.

hasan parlak

sahibi ve yazı işleri müdürü
Ferfir Eğitim Yayıncılık Ltd. Şti.
Adına
ŞEREF YILMAZ

koordinatör
BAKTIGUL MAHANBETOVA

editör
HASAN PARLAK

hazırlayan
AŞUR ÖZDEMİR

katkıda bulunanlar
GÜLJAHAN ORDA
RAYHAN İYMAHANBET

halkla ilişkiler / abone
0537 717 15 65

grafik tasarım
HÜSEYİN ÖZKAN

baskı
Usta Ofset
Maltepe Mah. Güven İş Merkezi
B/Blok No: 83 Kat:2
Zeytinburnu/İstanbul
Sertifika No: 47612

www.facebook.com/temrindergisi
www.twitter.com/TemrinDergisi

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Temrin dergisine
kurumsal abonedir.

içindekiler

düşüncenin sanata dönüştüğü dergi

3

ahmet baytursinuli (1872-1937)
aşur özdemir

24

halkın bugünü, benim yarınım
baytursinuli araştırmalarının
zamanüstülüğü
anar salqınbay

43

kazakların baş şairi
ahmet baytursinuli
çeviren: **aşur özdemir**

12

ulus üstadı
rayhan iymahanbet
çeviren: **aşur özdemir**

30

ahmet baytursinuli'nin güzel
sanatlardaki imgesi
güljahan orda

50

baytursinuli aqimet'in arap
abecesini savunan bildirisi
ahmet baytursinuli
çeviren: **aşur özdemir**

16

muhammet geldiyeve ile ahmet
baytursinuli'nin arap alfabesi
reformu üzerine bir mukayese
ahmet gökçimen

35

ahmet baytursinuli ve
"qazaq" gazetesi
svetlana smağulova

19

ahmet baytursinuli tespitlerinin
dil bilimindeki yeni eğilimlerle
bağlantısı
orynay zhubay

40

ilk kazakça edebiyat kuramı kitabı
âdebiyet tanıtış
damira ibragim

Özbek Yayın Kurulu

Dr. Dilşoda Mubarakova
Fayzullakhon Otakhonov
Rahmatullah Daniyarov
Burcu Yılmaz
Hamza Öztürkçi
Emine Bakar
Elif Doğanay

Kazak Yayın Kurulu

Doç. Dr. Bakytgul Kulzhanova
Doç. Dr. Damira İbragim
Dr. Aşur Özdemir
Selma Balıkcı

Kırgız Yayın Kurulu

Prof. Dr. Meerim Kölbayeva
Doç. Dr. Cıldız İsmailova
Dr. Kalmamat Kulamshaev
Meerim Saydilkhanova
Emrah Altıok

Türkmen Yayın Kurulu

Doç. Dr. Ahmet Gökçimen
Dr. Ünal Zal
Hüdayi Can

Azerbaycan Yayın Kurulu

Ayten Namazova
Ayten Askerova
Nazlı Öztürkçi
Abdülkadir Özkan

Abonelik Ücretleri

Yurt içi yıllık (kargo dâhil) 200 TL
Kurumlar yıllık: 600 TL
Yurt dışı yıllık: 60 avro veya 80 dolar

Abonelik

Ferfir Eğitim Yayıncılık Ltd. Şti.
Ziraat Bankası Çağaloğlu Şubesi
IBAN: TR7700 0100 0889 6744 8893 5001
nolu hesaba yıllık abone ücretini yatırıp
bilgi@temrindergisi.com adresine e-posta
göndermek yeterlidir.

İletişim

Cemil Meriç Mah. Halk Cad. No: 36/C
İhlamurkuyu Ümraniye/İstanbul
Tel: 0537 717 15 65
www.temrindergisi.com
bilgi@temrindergisi.com

Dergiye gönderilen yazılar, internet ortamı dahil, hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazara aittir. Yayın kurulu dergiye girecek yazılarda gerekli gördüğü düzeltme ve değişiklikleri yapabilir. Temrin Dergisi'nde yayınlanan yazı, şiir ve fotoğraflarda kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Ahmet Baytursınulı (1872-1937)

Hayatı

Şair, yazar, çevirmen, dil bilimci, edebiyat bilimci, kültür bilimci, Türkiyatçı, eğitimci, siyasetçi ve devlet adamı Ahmet Baytursınulı, 5 Eylül 1872 tarihinde bugünkü Qostanay vilayeti Jangeldin ilçesine bağlı Sarıtübek awılında dünyaya geldi.

Ahmet Baytursınulı 1882-1884 yıllarında awıl mektebinde okudu. 1880 yılında Torğay'daki Rus-Kazak Meslek Okulunu, 1895 yılında ise Orınbor'daki¹ öğretmen okulunu bitirdi. 1895-1909 yılları arasında Aqtöbe, Qostanay, Qarqaralı ilçelerinde öğretmenlik yaptı. 1905 yılında 14500 kişinin imzaladığı meşhur Qarqaralı Bildirisi'nde Ahmet Baytursınulı'nın da imzası vardır. Söz konusu bildiri Kazakların daha fazla hak ve hürriyet istediğini Rus idaresine bildirmek üzere kaleme alınmıştır.

Baytursınulı, Rus Çarlığı'nın sömürgeci siyasetine karşı çıktığı için 1909 yılında Semey'de hapsedildi, 1910 yılında serbest bırakıldı ancak Orınbor'da ikamete mecbur edildi. Orınbor'da Äliyhan Bökeyhan ve Mirjaqip Duwlatulı ile birlikte 1913-1918 yılları arasında siyasi,

Ahmet Baytursınulı

¹ Bugün Rusya sınırları içinde bulunan Orenburg'u Kazakalar Orınbor diye adlandırır. Orınbor, 1920 yılında kurulan Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkentidir.

içtimai ve edebî bir yayın organı olan *Qazaq* gazetesini çıkardı.

Orınbor'da sürekli gözetim ve denetim altında bulunmasına rağmen siyasi ve içtimai mücadelesinden asla vazgeçmedi. 1917 yılının ekim ayında vuku bulan Bolşevik Devrimi'yle birlikte çalışmalarını daha da hızlandırdı. Ahmet Baytursınulı bu süreçte Kazakların istiklal ve istikbali için yapılan her etkinlikte en ön sıralarda yer aldı. Bağımsızlık yanlısı Alaş Partisi'nin izlencesini kaleme alan birkaç kişiden biri de Ahmet Baytursınulı'dır. Ancak Ahmet Baytursınulı ile Mirjaqip Duwlatulı fedakârlık ederek Alaşorda Hükümetinde yer almadı. Buna rağmen Ahmet Baytursınulı sonradan hükümet tarafından Eğitim Kurulu Başkanı olarak atandı. Şartların değişmesi sonucu 1919 yılında Sovyet Hükümeti ile görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya gitti. Bu görüşmeler sonucunda Alaşorda Hükümeti, Bolşeviklerin safına geçmiş oldu; hükümet ve parti üyeleri içinse af ilan edildi.

Ahmet Baytursınulı, Sovyet idaresinin ilk yıllarında devlet işlerinde etkin vazifeler üstlendi. 1920 yılında kurulan Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümetinde Halk Eğitimi Komiseri olarak bir yıl kadar vazife yaptı. 1922-1925 yılları arasında Kazakistan Halk Eğitimi Komiserliğine bağlı İlim ve Edebiyat Kurulunun başkanlığını yürüttü. Tüm Rusya Merkez İcra Kurulu üyeliği, Kazakistan Cumhuriyeti Merkez İcra Kurulu üyeliği yaptı; Türkistan Komünist Partisinin yayın organı *Aq Jol* gazetesinde çalıştı. 1921-1925 yıllarında Orınbor'daki, 1925-1928 yıllarında Taşkent'teki Kazak Halk Eğitimi Enstitüsünde Kazak Dili ve Edebiyatı, Kültür Tarihi dersleri verdi. 1928 yılında Almatı'da yeni açılan Kazak Devlet Eğitim Enstitüsünde hocalık yapmaya başladı. Ancak 1929 yılında 43 Alaş Hareketi ileri geleniyle birlikte Almatı'da tutuklandı. Aynı yılın sonuna doğru soruşturma için

Moskova'daki Butırka Cezaevine nakledildi. 1930 yılında kurşuna dizilerek idam edilmesine karar verildi. Ancak bu ceza önce üç yıl çalışma kampı cezasına, 1932 yılında ise üç Arhangelsk'e sürgün cezasına çevrildi. 1933 yılında sağlığının bozulması üzerine kalan cezasını Batı Sibiry'a'da sürgünde bulunan ailesinin yanında geçirmesine izin verildi. M. Gorki'nin karısı E. Peşkova'nın araya girmesiyle affedilerek 1934 yılında ailesiyle birlikte Almatı'ya döndü. Almatı'ya döndükten sonra kısa sürelerle çeşitli devlet işlerinde çalıştı. 1937 yılında tekrar tutuklandı. 8 Aralık 1937 tarihinde Almatı'da kurşuna dizildi. Sovyet döneminde "halk düşmanı, karşı devrimci, milliyetçi" olduğu gerekçesiyle eserleri yasaklandı.

Birçok edebiyatçı gibi Ahmet Baytursınulı da edebiyata şiir yazarak başladı. İlk şiirleri *Qırq Mısal* (Kırk Öykünce) adıyla 1909 yılında S. Petersburg'da yayımlandı. Bu kitabın amacı derin bir uykuya dalmış, bilgisiz halkı uyandırıp kendine getirmektir. A. Baytursınulı, İ. Krilov'dan aldığı öykünceleri Kazak ulusunun zihniyet, hayat tarzı ve dünya görüşüne ustalıkla uyarlamıştır.

Baytursınulı'nın ikinci kitabı *Masa* (Sivrisinek) adıyla 1911 yılında Orınbor'da neşredildi. Bu kitaptaki manzumelerinde şair cehalet, tembellik, miskinlik gibi özellikleri tenkit etmiştir. Baytursınulı, Abay Qunanbayulı, Şoqan Wäliyhanov, İbray Altınsarıulı gibi aydınların başlattığı topyekûn aydınlanma ve demokratikleşme hareketini şiirleri vasıtasıyla sürdürmüş bir fikir adamıdır. *Qazaq Saltı* (Kazak Örfü), *Qazaq Qalpi* (Kazak'ın Vaziyeti), *Dosıma Hat* (Dostuma Mektup), *Jyğan-tergen* (Devşirdiklerim), *Tilek-batam* (Dileğim ve Duam), *Jawğa Tüsken Jan Sözi* (Düşman Eline Düşen Can Sözü), *Baq* (Baht) manzumelerinde bu açıkça görülmektedir. Kitapta yer alan şiirler gerek iç ahenk gerek söyleyiş gerekse imge dünyası bakımından Kazak şiirine önemli yenilikler getirmiştir.

Baytursınulı'nın edebiyat bilimi alanındaki ilk çalışması, 1913 yılında *Qazaq* gazetesinin üç sayısında çıkan Abay Qunanbayulı'nı tanıttığı *Qazaqtıñ Bas Aqını* (Kazak'ın Baş Şairi) adlı makaledir. Ancak Baytursınulı'nın edebiyat bilimine dair en önemli eseri bir edebiyat kuramı ve bilgisi kitabı olan *Ädebiyet Tanıtqış'tır*. İlk baskısı 1926 yılında Taşkent'te yapılan eserde edebiyat, edebî sözün doğası ve özellikleri, edebî kavramlar ve terimler, edebî türler derli toplu olarak ilk kez bir arada verilmiştir. A. Baytursınulı bu eserinde yabancı terimlere bulunduğu Kazakça karşılıkların birçoğu bugün hâlâ kullanılmaktadır.

Baytursınulı halk edebiyatı verimlerini derleyip yayımlama hususunda da önemli çalışmalar yapmıştır. Kazak kahramanlık destanı *Er Sayın*'ı ön söz ve açıklamalarla 1923 yılında Moskova'da yayımlamıştır. Yine Kazak kültüründe önemli bir yere sahip olan *joqtaw*lardan yirmi üç tanesini derlemiş ve *23 Joqtaw* (23 Ağıt) adıyla 1926 yılında Moskova'da bastırmıştır.

İyi bir dil bilimci ve Türkiyatçı olan Ahmet Baytursınulı, Kazak dilinin yapısı, özellikleri, Arap harfleri, dil bilimi terimleri, Kazakça öğretim yöntemleri hakkında birçok eser makale kaleme almıştır. 1926 yılında Bakü'de yapılan Birinci Sovyet Türkiyatçıları Kurultayı'na katılmış ve *Türki Tilderindegi Terminologiya Jaylı* (Türk Dillerindeki Terim Bilimi Hakkında) adlı bir tebliğ sunmuştur. Baytursınulı, Kazak çocuklarının ana dilinde okuryazar olması için de çok çalıştı. *Oquw Quralı* (Okuma Kitabı) (1912), *Til Quralı* (Dil Kitabı) (1914), *Älipbiy* (Alfabe) (1924), *Jaña Älipbiy* (Yeni Alfabe) (1926) kitapları bu çalışmanın ürünüdür. Ahmet Baytursınulı, Kazak dilini incelerken dilin yapısını ve özelliklerini daima göz önünde bulundurdu. Böylece yirminci yüzyılın başında Kazak dil biliminin temellerini attı ve onu bu temeller üzerinde geliştirdi. Baytursınulı abece değiştirmeye kesinlikle karşı çıktı. Çünkü

Arap harflerinin ıslahından yani Türk dillerine uygun hâle getirilmesinden yanaydı. 1912 yılında bastırdığı *Oquw Quralı* bunun ilk adımıdır. "Töte jazuw" dediği dizgeyi geliştiren A. Baytursınulı, 1926 yılında neşrettiği *Jaña Älipbiy* kitabını Arap harflerini ıslah edip Kazakçaya uyarladığı sesçil abeceye göre düzenlemiştir. Baytursınulı'nın geliştirdiği bu abece bugün Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur, Kazaklar ve Kırgızlar tarafından hâlâ kullanılmaktadır.

Eserleri

Ahmet Baytursınulı'nın itibarı ancak 1989 yılında iade edilmiştir. Aynı yıl Jalın Yayınevi ile Jazuwsı Yayınevi yazarın eserlerini değişik adlarla neşretti. Sonraki yıllarda Ahmet Baytursınulı'nın ilmî ve edebî eserleri farklı yayınevleri tarafından yayımlandı.

Şiir Kitapları: Qırıq Mısal (Kırk Öykünce) 1909, Masa (Sivrisinek) 1911.

Derlemeleri: Er Sayın (Er Sayın) (1923), 23 Joqtaw (23 Ağıt) (1926).

İlmî Eserleri: Ädebiyet Tanıtqış (Edebiyat Bilgileri) (1926), Mädeniyet Tariyhı (Kültür Tarihi). Bu eser bulunamamıştır.

Ders Kitapları: Oquw Quralı (Ders Kitabı) (1912), Til – Qural (Dil Bilgisi) (1914), Älipbiy (Abece) (1924); Jaña Älipbiy (Yeni Abece) (1926).

Çevirileri: A. Baytursınulı İ. A. Kırlov'dan yaptığı öykünce uyarlamalarını iki kitap hâlinde neşretmiştir. Ancak o, bu uyarlamalardan başka İ. İ. Hemnitser'in At pen Esek (At ile Eşek); A. Puşkin'in Balıqsı men Balıq (Balıkçı ile Balık), Altın Äteş (Altın Horoz), At (At), Danışpan Aliktiñ Ajalı (Bilge Alik'in Eceli) eserlerini Kazakçaya çevirmiştir.

Baytursınulı'nın bitirip yayınevine teslim ettiği Mädeniyet Tariyhı (Kültür Tarihi) adlı kitabı kayıptır.

Ahmet Baytursınlı Zaman Dizini

5 Eylül 1872	Bugünkü Qostanay vilayetine bağlı Torğay bölgesinin Sarıtübek köyünde dünyaya geldi.
1886	Torğay'daki iki sınıflı Rus-Kazak Okulunu 1891 yılında bitirdi.
1891	Orınbor Öğretmen Okuluna kaydoldu
1895	Orınbor Öğretmen Okulunu ilkokul öğretmeni olarak bitirdi.
1895	İlk makalesi Kirgizskaya Primeti i Poslovitsı (Kazak İnanışları ve Atasözleri) adıyla Turgayskaya Gazeta'nın 39. sayısında yayımlandı.
1 Haziran 1895	Aktöbe ilçesi Bestamaq bölgesindeki Arınğazı Okulunda öğretmenliğe başladı.
1896	Torğay gazetesinde Aktöbe İlçesinin Bestamaq Bölgesi (Bestamaskaya Volost' Aktiuybinskogo Wezda) adlı makalesi yayımlandı.
1896	Aqtöbe ilçesinin Qarabutaq köyünde ili sınıflı Rus-Kazak okulunda öğretmenlik yaptı.
1897	Qostanay ilçesi Amanqarağay bucağındaki Äwliyeköl'de köy okulunda öğretmenlik yaptı.
1899	Qostanay ilçesi Meñdiqara köyündeki okulda öğretmenlik yaptı.
1902	Qostanay Öğretmen Okulunda öğretmenlik yaptı.
1 Mayıs 1902	Aqmola ve Semey bölgeleri halk okulu müdürü sekreterliğine başladı.
1904	Qarqaralı Rus-Kazak Okulunda hem öğretmenlik hem de müdürlük yaptı.
26 Haziran 1905	Kazak aydınlarıyla bir araya gelerek merkezî hükümete Kazak ulusunun isteklerini içeren Qarqaralı Bildirgesi'ni hazırladı.
1908	Siyasi görüşleri yüzünden önce Qarqaralı Cezaevine atıldı, sonra Semey'de ikinci kez hapsedildi.
1909	İlk eseri Qırıq Mısal (Kırk Öykünce) Peterbor'da yayımlandı.
17 Kasım 1909	Devlet Duması Milletvekili G. Skalozubov, İçişleri Bakanına A. Baytursınlı'nın Semey Hapishanesinden serbest bırakılmasını talep eden ilgili bir mektup gönderdi.
1910	Memleketinden Orınbor'a sürgün edildi.
1911	Orınbor'da Masa (Sivrisinek) adlı şiir kitabı yayımlandı.

1912	Orınbor'da Oquw Quralı. Birinşi Kitap. Qazaqşa Aliyfa. Balalarğa Arnalğan Älippe (Ders Kitabı. Birinci Kitap. Kazakça Abece. Çocuklar İçin Abece.) yayımlandı.
1913	Qazan'da Oquw Quralı" (Ders kitabı) İkinci Kitap. Abecenin Devamı. yayımlandı.
1913	Orınbor Valisi, Qazaq gazetesinin Kazak dilinde yayınlanmasına izin verdi.
2 Şubat 1913	Orınbor'da Äliyhan Bökeyhan ve Mirjaqip Duwlatulı ile birlikte 1913-1918 yılları arasında siyasi, içtimai ve edebî bir süreli yayın olan Qazaq gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetenin yazı işleri müdürü oldu.
1913	Qazaq gazetesinde J. Seydalin'in kurultay toplanması üzerine makalesine Jawap Hat (Cevap Mektubu) adlı makaleyi yayımlandı.
1914	Aynı yıl Til – Qural: Qazaq Tiliniñ Sarfı (Dil Bilgisi: Kazak Dilinin Dil Bilgisi) adlı birinci sınıf ders kitabı yayımlandı.
1914	Orınbor'da Til – Qural. Qazaq Ttiliniñ Sarfı. 2-inşi Jıldıq. Etimologiya. Söz Jüyesi men Türleri (Dil Bilgisi. Kazak Dilinin Biçim Bilgisi. İkinci Sınıf) kitabı yayımlandı.
1914	Oquw Quralı adlı Kazakça abece kitabı gözden geçirilerek yeniden basıldı.
1915	Orınbor'da Oquw Quralı (Ders Kitabı) kitabının ikinci baskısı yayımlandı.
1916	Orınbor'da Oquw quralı. 1-inşi Jıldıq» (Ders Kitabı) kitabının ikinci baskısı yayımlandı.
3 Şubat 1916	Ä. Bökeyhan ve N. Begimbetov ile birlikte Kazak gençlerinin askere alınması meselesi için Peterbor'a geldi.
Mayıs 1916	Torğay'da bulundu.
1916	Ä. Bokeyhanov ve M. Duwlatov ile birlikte 1916 olayları hakkındaki Qazaqqa Aşiq Hat (Kazak'a Açık Mektup), Alaş Azamattarına (Alaş Vatandaşlarına), Torğay Häm Irğız Halqına (Torğay ve Irğız Halkına) çağrı yazılarını yayımladı.
Ağustos 1916	Orınbor'daki Torğay, Oral, Aqmola, Jetisuw bölgeleri temsilcileri toplantısının düzenleyenlerden biri oldu.
17 Mart 1917	Torğay Bölgesi Sivil Yarkurulu üyeliğine atandı.
2-8 Nisan 1917	Torğay Bölgesi Birinci Kazak Kurultayı düzenleyici ve başkan oldu. Genel Kazak Kurultayı Kurma Kurulu üyeliğine atandı.

11 Haziran 1917	Qazaq gazetesinde Alaş aydınları ile birlikte Çin'e kaçan Kazak sığınmacılara yardım çağrısında bulunan "Alaş Azamattarı" bildirisini ve Şurayı İslam: Jalpı Musılman Siyezi (Şûrâ-yı İslam: Genel Müslüman Kurultayı) makalesini imzaladı.
4 Temmuz 1917	Genel Kazak Kurultayı Toplama Bürosunca Tüm Rusya Kurultayı Toplantısına milletvekili adayı gösterildi.
21-26 Temmuz 1917	Birinci Qazaq Kurultayı düzenleyici ve başkan yardımcısı oldu.
8 Ağustos 1917	Torğay Bölge Meclisi Başkanı oldu.
20-25 Ağustos 1917	Torğay Bölgesi İkinci Kazak Kurultayı tarafından Tüm Rusya Kurultayı Toplantısına yeniden aday gösterilmesi kararı alındı.
19 Ekim 1917	Alaş Partisi tarafından Tüm Rusya Kurultayı Toplantısına üçüncü kez aday gösterildi.
21 Ekim 1917	Qazaq gazetesinde yayınlanan Alaş Partisi İzlencesini hazırlayanlardan biri oldu.
Kasım 1917	Alaş Partisi Torğay Bölge Yarkurulu Başkan Yardımcısı oldu.
Kasım 1917	Alaş Partisi tarafından Tüm Rusya Kurultayı Toplantısına Torğay birinci seçim bölgesinde milletvekili seçildi.
5-13 Aralık 1917	İkinci Kazak Kurultayı düzenleyicilerinden biri oldu. Alaşorda'nın Eğitim Kuruluna üye seçildi.
1918	Til – Qural'ın birinci sınıf kitabı Taşkent'te yeniden basıldı.
1918	Alaşorda'nın Torğay bölgesindeki Askerî Kurul üyeliğine atandı.
1918	Alaşorda'nın Doğur Türkistan'ın Çöçek şehrine gönderdiği heyete başkanlık etti.
Mayıs 1919 -	Alaşorda Hükümeti temsilcisi olarak Moskova'ya giderel Sovyet Hükümeti ile görüşmeler yaptı.
Haziran 1919 -	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Milliyet İşleri Komiserliği tarafından düzenlenen "Kazak Svoyet Özerkliği Üzerine" toplantısına katılarak bir konuşma yaptı.
Temmuz 1919	Alaşorda Hükümeti üyeleri için af kararı çıkmasından sonra bir öbek Kazak aydınıyla birlikte Sovyet Hükümeti tarafına geçti. Kazak Ülkesi Askerî Devrim Yarkurulu üyeliğine atandı.
19 Eylül 1919	Orınbor'a gelen M. Kalinin ile özerklik kurulması, sınırları ve yerli Bolşeviklerin etkinleri üzerine bir görüşme yaptı.

1919	Revolyutsiya i Kirgizi (Devrim ve Kazaklar) makalesi Jizn' Natsional'nostey gazetesinde yayımlandı.
15 Nisan 1920	İzvestiya Kizgizskogo Kraya gazetesinde Rusya Bolşevik Komünist Partisi yarkurulu üyeliği için yazdığı bildirisini yayımlandı.
17 Mayıs 1920	Lenin'e Sovyet siyasetini eleştir bir mektup yazdı.
14 Ağustos 1920	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Milliyet İşleri Komiserliği tarafından hazırlanan Kazak Cumhuriyeti Hakkında Kanun Tasarısı toplantısına katılarak bir konuşma yaptı.
16 Ağustos 1920	Kazak Bölgesi Sınırlarının Belirlenmesi kararnamesinin çıkarıldığı Tüm Birlik Merkez Yürütme Yarkuruluna bağlı kurul toplantısına katılarak bir konuşma yaptı. «Қырғыз өлкесі территориясы құрамын анықтау» қаулысы шығарылған Бүкілодақтық атқару комитеті президиумы жанындағы комиссиясы мәжілісіне қатысып, сөз сөйледі.
26 Ağustos 1920	Tüm Birlik Merkez Yürütme Yarkuruluna ve Milliyet İşleri Halk Komiserliği Kararıyla Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.
22 Ekim 1920	Tüm Birlik Merkez Yürütme Yarkurulu kararname ile Orınbor vilayeti Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası hâline geldi.
1920-1921	Kazak ÖSSC Eğitim Komiseri ve Kazak Merkez Yürütme Yarkurulu üyeliği yaptı.
1920	Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti üyeliğine atandı.
1920	Kazan'da Bayanşı (Beyancı) "Qazaq Muğalimderi Üşin" (Kazak Öğretmenleri için) adlı yöntem kitabı yayımlandı.
1920	Qazan'da ve Taşkent'te Til – Qural (Dil Bilgisi) Qazaq Tilinin Sarfı (Kazak Dilinin Biçim Bilgisi) kitabı yayımlandı.
1921-1926	Ülke Halk Komiserliğine bağlı Akademik Merkezin başkanlığını yürüttü.
25 Ekim 1921	Jizn' Natsional'nostey gazetesinde Yeşso O Golode V Kazahstane (Yine Kazakistan'daki Açlık Üzerine) adlı önemli makalesi yayımlandı.
1921	Qızılorda'da Oquw Quralı (Ders Kitabı), Semey'de Oquw Quralı (Ders Kitabı. Yetişkinler için), Orınbor'da Oquw Quralı (Ders Kitabı. Kazakça Abece) basıldı.
1922	M. Duwlatov'un Ahmet Baytursunovich Baytursunov adlı makalesi yayımlandı.
18 Mayıs 1922	Birinci Kazak Eğitim Kurultayında konuşma yaptı,

8 Temmuz 1922	Eñbekşi Qazaq gazetesinin yirmi dokuzuncu sayısında Qazaq Qalam Qayratkerleri Jayınan" (Kazak Yazarları Üzerine) makalesi yayımlandı.
14 Temmuz 1922	Aq Jol gazetesinde Qazaqtı Aǵartuw Halimizden (Kazak'ı Eǵitime Durumuzdan) makalesi yayımlandı.
Aǵustos 1922	Taşkent'te Türkistan aydınlarınca ellinci doğum yıldönümü kutlandı.
24 Eylül 1922	Orınbor'da basınvininin açılışında konuşma yaptı
27 Eylül 1922	Stepnaya Pravda gazetesinde "Bütün Kazak Şairlerine, Edebiyatçılarına ve Edebiyatseverlerine" adlı kültürel değerlerin derlenmesi çağrısı yayımlandı.
28 Eylül 1922	Stepnaya Pravda gazetesinde Prosveşşeniye i Golod (Aydınlanma ve Açlık) makalesi yayımlandı.
1922	Taşkent'te Oquw Quralı (Ders Kitabı), Til – Qural (Dil Bilgisi) kitapları basıldı.
1922-1925	Kazak Eǵitim Komiserliğine baǵlı İlim ve Edebiyat Kurulu başkanlığı ile Kazak Ülkesini Araştırma Derneǵi fahrî başkanlığını yürüttü.
1923	E. Omarov ile birlikte hazırladığı Qazaqşa Taqırıptı Jaña Jazuw Emlesi (Kazak Yazısı Üzerine Yeni İmla Kuralları) ve Qazaqşa Jazuw Tuwralı Jaña Erejeler (Kazakça Yazım Üzerine Yeni Kuralları) makaleleri yayımlandı.
1923	Orınbor'da Kazak aydınlarınca düzenlenen ellinci doğum yıldönümü kutlama etkinliğine M. Äwezov ve S. Seyfullin bildirileri ile katıldılar.
1923	Orınbor'da Oquw Quralı (Ders Kitabı) ve Til – Qural (Dil Bilgisi) kitapları basıldı.
Temmuz 1924	Orınbor'da Birinci Kazak Eǵitim Kurultayında Kazak alfabesi ve yazımı hakkında tebliğ sundu.
1924	Orınbor'da Älipbiy Astarı, Oquw Quralı, Sawat Aşqış kitapları yayımlandı.
1925	Aq Jol gazetesinde Endi Qazaq Demey Bolmaydı (Artık Kazak Demeden Olmaz) makalesi yayımlandı.
1925	Orınbor'da ve Qızıldorda'da Oquw Quralı (Ders Kitabı), Til – Qural (Dil Bilgisi) kitapları basıldı.
1926-1928	Taşkent Kazak Eǵitim Enstitüsünde Kazak Dili ve Edebiyatı ile Kültür Tarihi dersleri verdi.
26 Şubat 1926 - 5 Mart 1926	Bakü'de yapılan Birinci Tüm Sovyet Türkiyatçılar Kurultayı'na katıldı ve Türki Tilderindeǵi Terminologiya Jaylı (Türk Dillerindeki Terimce Hakkında) adlı bir bildiri sundu

1926	Taşkent'te, Qızılorda'da ve Semey'de Ādebiyet Tanıtqış (Edebiyat Bilgileri), Ālipbiy (Abece), Ālippe. Ūlkender Ūřin (Abece. Yetiřkinler İçin), Sawat Aşqış (Okuryazarlık Kitabı), Til – Qural (Dil Bilgisi) kitapları yayımlandı.
1927	Qızılorda'da Ālip-biy (Abece), Til – Qural (Dil Bilgisi), Oquw Quralı (Ders Kitabı) kitapları yayımlandı.
1928-1929	Almatı Kazak Devlet Ūniversitesinde profesörlük yaptı..
1928	Ālip-biy, Til – Qural, Til Jumsar kitapları yayımlandı.
1929	Qızılorda'da Til – Jumsar (Uygulamalı Dil Bilgisi) adlı kitabın birin bölümünün birinci ve Ālipbiy: Jaña Qural (Abece: Yeni Kitap) adlı kitabın ise üçüncü baskısı yapıldı.
1929	Til – Jumsar (Uygulamalı Dil Bilgisi) kitabının ikinci bölümü neşredildi.
1929	Qızılorda'da yapılan Edebiyatçılar ve Dilciler Toplantısına çağrıldı ve burada tekrar tutuklandı. RSFSC ceza kanununun 58. maddesine göre hakkında kurşuna dizilme cezası verildi fakat tekrar görüşülen hüküm 10 yıl sürgün cezasına çevrildi. Böylece ikinci kez sürgüne gönderildi.
1934-1937	Almatı'da yaşadı.
8 Aralık 1937	Almatı'da kurşuna dizilerek idam edildi.
4 Kasım 1988	Kazakistan Komünist Partisi Merkez Yarkurulu kararıyla aklandı.

Kaynakça

Baytursınulı A., *Altı Tomdıq Őıǵarmalar Jıynaǵı*, El-Sejire Baspası, Almatı, 2013.

Baytursınulı A., *On Eki Tomdıq Őıǵarmalar Jıynaǵı*, Atamura Baspası, Almatı, 2022.

Baytursınulı A., *Seçme Eserler*, (ev. A. Özdemir), Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yüksek Eǵitim Bakanlıǵı, Astana, 2022.

İmahanbet R., *Asrın Adamı Ahmet Baytursınulı*, (ev. A. Özdemir), ǒılım Baspası, Almatı, 2022.

İymahanbet R., *ǒasır Sañlaǵı*, Til – Qural Ortalıǵı, Almatı, 2022.

Özdemir A., Kerimbekova B., *Metinlerle Yeni Kazak Edebiyatı*, Ferfir Yayınları, İstanbul, 2019.

Őzdemir E., *20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Ūniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Ulus Üstadı

Ahmet Baytursınlı! Bu sevgili ve saygıdeğer ismi bugün bilmeyen yok gibidir. Çünkü ulusumuzun ayırıcı niteliği olan dil söz konusu edildiğinde mutlaka Ahmet'in aziz adı da anılır. Onun adını anmamaya hakkımız yoktur. Zira Kazakların ana dilini dizgeli biçimde ölçünlü dil hâline getiren Ahmet'tir. Birinci olarak yirminci yüzyıl başında gelişen konuşma dili yüzünden yolunu şaşırarak Kazak abecesini millî niteliklere dayanarak düzeltip bir dizgeye soktu. Bunun delili 1912 yılında Orınbor'da¹ yayımlanan *Oquw Quralı Qazaqşa Älippe Kitabı*'dır (Ders Kitabı: Kazakça Abece Kitabı). İkinci olarak Rus Çarlığı sömürgesi altında "Kırgız / Kırgız" diye anılırken ulusumuza "Qazaq / Kazak" adını iade etmesidir.² Bunun delili 1913-1918 yılları arasında Orınbor'da çıkarılan *Qazaq* gazetesidir. Üçüncü olarak Ekim Devrimi'yle birlikte gelen "Birleşin, yeryüzü emekçileri!" uranı altında emekçilerin önderi Lenin uluslara eşitlik dağıtırken bağımsız ülke olmak için sınırları belirlenmiş bir özerklik elde etmesidir. Bunun delili Orınbor'un 1920-1924 yılları arasında Kazakistan'ın kültür

başkenti olmasıdır. Böyle birçok olağanüstü tarihî başarıya imza atan benzersiz şahsiyet kimdir? Elbette Ahmet Baytursınlı'dır! Yirminci yüzyıl başında ulusu için mücadele eden bu büyük şahsiyeti çağdaşları "*Kazak ulusunun önderi*", "*ulusun vicdanı*" diyerek ulu tutmuşlar, adını doğrudan söylemeden "*Alaş'ın Ahmet'i*"³ diyerek saymışlardır.

Sovyet yönetimi, adını anmayı yıllar boyu yasakladığı ve sürekli kötülediği bu büyük şahsiyeti 4 Kasım 1988 tarihinde bizzat kendisi akladı. On beş üye cumhuriyete hükmederek istediğini yaptıran Sovyetler Birliği çok geçmeden tarihe karıştı. Her şey sırayla sözü ete kemiğe büründü. Millî meseleleri onurla ele alan Ahmet gibi bilge bir şahsiyetten kalan zengin mirasın ulusuna rızık olduğunu zaman gösterdi, tarih ise kaydetti. Sadece Kazakların değil bütün Türk uluslarının övüncü hâline gelen Ahmet Baytursınlı'nın eserlerini bilişlik açıdan incelenmesi ve millî dile ıstatü verilmesi gibi önemli tarihî olay 1989 yılında vuku bulmuştur. Bu, sıradan bir tesadüf değil olağanüstü bir tevafuktur. Ulusun toprağı, bağımsızlığı, dili, ruhu, dini ve kimliği için "Malım canımın sadakası, canım arımın sadakası!" diyen bu sıra dışı erin halkıyla buluşması üzerinden otuz dört yıl geçti. Ülkemizin

¹ Kazaklar, bugün Rusya sınırları içinde kalan Orenburg'u Orınbor diye adlandırır. (Çev.)

² Ruslar, 1925 yılına değin resmen Kazakları Stepnoy Kırgız (Bozkır Kırgızı), Kırgızları ise Çornıy Kırgız (Kara Kırgız) diye adlandırmıştır. (Çev.)

³ Alaş sözcüğü burada Kazak anlamında kullanılmıştır. (Çev.)

bağımsızlığıyla birlikte Ahmet'in de ikinci hayatının tarih sayfasına ebediyen altın harflerle kaydedildiğine tanık olduk. Ulus Üstadı'nın ellinci doğum gününde gönüldaş çağdaşı Muhtar Äwezov şöyle demiştir: *"Kan ağlayan Kazak ulusu için yaptığı işleri, eğitim, sanat ve siyaset alanındaki azimli gayretini biz unutsak da tarih unutmayacaktır. Ahmet akanın hizmeti, Kazakların uzun tarihiyle uyum gösteren bir hizmettir. Yaptığı işlerle kendisi için diktiği anıt, ebedî bir anıttır."* Büyük ve seçkin yazarın ileri görüşlülüğüne hayran olmamak mümkün değildir!

Alaş önderlerinin eserlerinde, bugün bağımsız devlet olarak tanınan Kazakistan'ın *geçmişi, bugünü, yarını* üzerine derin düşünceler ve önemli görüşler yer alır. Ulusumuzun güçlü bir toplum olarak gelişmesi yolunda olağanüstü çalışmalar yapan aziz insanların isimleri Kazak tarihindeki ölümsüz yerini almıştır. Kazak dil bilimi ile millî edebiyat biliminin temelini atan Ahmet Baytursınulı, yüz yıllar kavşağında bağımsız ülkesi tarafından *Ana Tildiñ Aybarı* (Ana Dilinin Azameti) ve *Ğasır Sañlağı* (Asrın Adamı) nişanlarıyla taltif edildi. Bilginin adı aklandıktan sonra eserleri birkaç kez basılıp milletin istifadesine sunuldu. Sözelimi onun eserleri hakkında dil, edebiyat, tarih, hukuk, gazete yazarlığı, felsefe, eğitim, ruh bilimi gibi alanlarda doksandan fazla doktora tezi savunuldu. Elbette bu yazılan incelemelerin kendi alanlarında yetkin eserler olduğu şüphesizdir.

2006 yılında savunulan bir doktora tezi temelinde Baytursınulı'nın hayatını konu alan *Ğasır Sañlağı Ahmet Baytursınulınıñ Şıǵarmaşılıq Ömirbayanı* (Asrın Adamı Ahmet Baytursınulı'nın Yazarlık Hayatı) adlı eser 2010 yılında yayımlandı. Kitapta bilim adamının hayatı ve eserleri hakkındaki

bilgilendirici yazılardan başlayarak tek veya çok yazarlı incelemelerdeki görüş ve düşünceler ele alındı. Bu elbette bilginin yazı hayatını inceleyen ilk ve son araştırma değildir. Alaş önderinin ağır yazgısı, nesiller değiştikçe daha nice araştırma ve incelemeye konu olacaktır. Gelecek nesillerin Üstat'a yeniden dönerek onu medeniyet talepleri açısından tekrar ele alacağı ve yazacağı muhakkaktır. Amacımız ulusuna bir armağan olarak bahşedilen, fevkalade yaradılışa sahip Ahmet'in büyük ülküsünü hayata geçirmiş tarihî bir olgu olduğunu, onu Alaş Önderi diye öven çağdaşlarının anlayışına göre düşüncelerinin ölümsüzlüğünü genç nesillere anlatmak idi.

Kitaba bağımsızlık dönemi neslinin Ahmet'i 1999 yılında taltif ettiği nişanın adı verildi. Adından da anlaşılacağı üzere bu büyük şahsiyetin millî meseleleri şerefle halletmede gösterdiği olağanüstü çaba ele alınıp gözler önüne serildi. Çocuk Ahmet'in uçsuz bucaksız Kazak bozkırında atalar bilgeliğinde aldığı talim ve terbiye ile Kazak ulusunun güçlü Rus devleti sömürgesine girmesinden başlayarak 1937 yılındaki faciada öldüğü "kara gün" belgelik belgeleri ışığında ele alındı.

Qazaq gazetesinin gazete yazarlığında öncü olduğunu bugünkü nesil de gelecek nesiller de unutmamalıdır. Eğitimci Baytursınulı, karışık bir dönemde ileri ulusların ağızına bakmadan özgün bir yol bularak sömürülen ulusunu bilinçlendirmek *"Gazete; halkın gözü, kulağı ve dilidir."* demişti. Onun bu önemli tespiti bugün iletişim dizgesinin çağdaş taleplerinin de temel ilkesine dönüşmektedir. Eserde, Ahmet'in kişiliğine dair 1909 yılından itibaren yazılan çeşitli makaleler, tahlil ve tenkide tabi tutuldu. Ayrıca hem Sovyet döneminde hem de bağımsızlık döneminde yapılan tespitler ile

Soldan Sağa Oturanlar: Halel Ğabbasulı, Mirjaqıp Duwlatulı, Ahmet Baytursınulı.
Soldan Sağa Ayaktakiler: Jüsipbek Aymawıtulı, Ąlkey Marġulan, Abdulla Baytasulı.

bazı kitaplarda öne sürülen görüşler üzerinde de çözümler ve yorumlar yapıldı. Kitapta Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Belgeliĝi, Kazakistan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Yarkurulu, Kazakistan Cumhuriyeti Millî Kütüphanesi, Ahmet Baytursınulı Müze Evinden bulunan belgelerin suretleri yanında diĝer belge tarihî fotoĝrafların suretleri de verildi.

Bugün bu düşünürün eserlerini inceleyerek olaĝüstü görüş ve düşüncelerini genç nesle tanıtmak amacıyla kaleme alınmış birçok çalışma mevcuttur. Bunların her yıl artacağı da kuşkusuzdur. Söz konusu çalışmalardan bazıları şunlardır: Edebiyatçı N. Rımĝalıy, *Ahmet Baytursınulı*, 1990; dilci R. Sızdıq, *Ahmet Baytursınulı*, 1990; Baytursınulı'nın yeĝeni S. Käkışev, *Ahañ Tuwralı Aqıyqat* (Ahmet Aĝa Hakkındaki Hakikat), 1992; Özbekistanlı Kazak bilim adamı M. Cusupov, *Ahmet Baytursınulı*

Jäne Qazirgi Qazaq Tili Fonologiyası (Ahmet Baytursınulı ve Günümüz Kazak Dili Ses Bilimi), 1992; *Fonemografiya A. Baytursınova i Fonologiya Singormanizma* (Ahmet Baytursınulı'nın Sesbirim Bilimi ve Ses Uyumunu Ses Bilimi) 1995; fizikçi M. H. Suleymanov, *Yarkıy Nositel' Duha Çelovesnosti* (İnsanlık Ruhunun Nurlu Taşıyıcısı), 1997; gazeteci yazar J. Baytelesov, *Publitsistika A. Baytursınulı* (A. Baytursınulı'nın Gazete Yazarlığı), 1998; *Rol' Publitsistiki Ahmet Baytursınulı v Formirovnii Obsşetsvennogo Soznaniya* (Ortak Bilinç Oluşumunda Ahmet Baytursınulı'nın Gazete Yazılarının Rolü), 2002; dilci Ş. Şalmahanov, *Baytursınulı – Qazaq Lingvistikası Terminderiniñ Negizin Saluwşı* (Kazak Dil Bilimi Terimlerinin Temelini Atan Ahmet Baytursınulı), 1997; yöntem bilimci ve dilci A. Qadırşayev, *Ahmet Baytursınulınıñ Ądistemelik Murası* (Ahmet Baytursınulı'nın Yöntem Bilimlik Mirası), 1998; yazar B. İliyas, Altın Besik (Altın Beşik),

1998; eğitimci Q. İbrayımjanov, *Ahmet Baytursinuliniñ Bastawış Mektep Jaylı Pedagogikalıq Muraları* (Ahmet Baytursinulı'nın İlkokul Hakkındaki Eğitim Bilimlik Eserleri), 2001; şair ve yazar N. Bektemisulı, *Ahmet Uşqan Uya* (Ahmet'in Uçtuğu Yuva), 2001; yazar Q. Särsekeyev, *Ult Ustazı Nemese Alaştırñ Ahmeti Tuwralı Oy-Tüyin* (Ulus Üstadı veya Alaş'ın Ahmet'i Hakkında Düşünceler), 2003; felsefeci Q. Ameskeyeva, *Ahmet Baytursinuliniñ Filosofiyalıq Közqarastarı* (Ahmet Baytursinulı'nın Felsefi Görüşleri), 2003; şair ve yazar S. Ospanulı, *Ahmet Ösken Aqındıq Orta* (Ahmet'in Yetiştigi Şiir Çevresi), 2004; dilci Q. İbraymov, *Ahmet Baytursinulı Eñbekterindegi Terminologiya Jäne Stilistika Mäseleleri* (Ahmet Baytursinulı'nın Eserlerinde Terim Bilim ve Biçem Bilim Meseleleri), belge bilimci R. İymahanbet, *Ahmet Baytursinuliniñ Ömirbayanı, Şıǵarmaşılıǵı: Muraǵat Qujattarı Negizinde* (Belgelik Belgeleri Işıǵında Ahmet Baytursinulı'nın Hayatı ve Eserleri), 2006; *Ǵasır Sañlaǵı: Ahmet Baytursinuliniñ Şıǵarmaşılıq Ğumırbayanı* (Asrın Adamı Ahmet Baytursinulı'nın Yazarlık Hayatı), 2010; edebiyatçı Ö. Äbdıymanulı, *Ahmet Baytursinulı: Zerttew Esse* (Ahmet Baytursinulı: Deneme İnceleme), 2007; *Ahmettanuw: Oquw Quralı* (Ahmet Araştırmaları: Ders Kitabı), 2015; edebiyat bilimci U. Erkinbayev, *Ahmet Baytursinuliniñ Ädebiyet Tanıtqısı XX Aǵır Basındaǵı Ädebiyettanuw Ğılımınıñ Konteksinde* (Yirminci Yüzyıl Başındaki Edebiyat Bilimi Bağlamında Ahmet Baytursinulı'nın Ädebiyet Tanıtqısı), 2007; *Ädebiyet Tanıtqısıñ Teoriyalıq Negizderi* (Ädebiyet Tanıtqısı'nın Kuramlık Temeli), 2008; tarihçi G. Turǵarayeva, *Ahmet Baytursinuliniñ Qoǵamdıq-Sayasıy Jäne Memlekettik Qızmeti* (Ahmet Baytursinulı'nın İctimai, Siyasi ve Devlet Hizmeti), 2009; Türk bilim insanı N. Biray, *Ahmet Baytursinulı Şiirleri*

Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi, 2011; devlet adamı K. Masimov, *Sud'ba Uçitelya / Ustaz Taǵdırı: Ahmet Baytursinulı* (Üstat'ın Yazgısı: Ahmet Baytursinulı), 2011; edebiyatçı G. Abitov, *Ahmet Baytursinulı Jariyalaǵan Er Sayın Jırınıñ Poetikası* (Ahmet Baytursinulı'nın Yayımladığı Er Sayın Destanının Poetikası), 2012; yazar A. Ahetov, *Ruwh Täñiri / Vlastelin Duha: Roman* (Ruh İyesi: Roman), 2015; dilci M. Cusupov ve Q. İbraymov, *Ahmet Baytursinulı: Ğılım Tanım, Terminjasam, Stilistika* (Ahmet Baytursinulı: Bilim, Terim Yapımı, Biçem Bilim), 2015; şair S. Turǵınbekulı, *Ahmet – İñkär: Ğasıqtar Dastanı* (Ahmet Tutku: Âşıklar Destanı), 2016; edebiyatçı A. Oysılbay, *Ahmet Baytursinulı: Ädebiyet Tanıtqısındaǵı Qazirgi Ädebiyet Teoriyası* (Ahmet Baytursinulı'nın Ädebiyet Tanıtqısı'nda Çaǵdaş Edebiyat Kuramı), 2015; *Ahmet Baytursinuliniñ Ädebiyet Tanıtqısındaǵı Söz Öneri Men Poetika Mäseleleri* (Ahmet Baytursinulı'nın Ädebiyet Tanıtqısı'nda Söz Sanatı ve Poetika Meseleleri), 2016; T. Tugay, *Orenburgskiy Put' Ahmeta Baytursunova* (Ahmet Baytursinulı'nın Orınbor Hayatı), 2017; R. Sahıbekqızı, *Ahmet Baytursinulı: Fotojyñaq* (Ahmet Baytursinulı: Fotoğraf Albümü), 2017; *Ahmet Baytursinulı Muzey-Üyi: Qurılımı, Damuwı, Jüyeleri, Zerttelüwi* (Ahmet Baytursinulı Müze Evi: Kuruluşu, Gelişmesi, Dizgelenmesi, İncelenmesi), 2017... Öte yandan tarihçilerin geniş bir bakış açısıyla yaptıkları birçok bilimlik inceleme de vardır. Ayrıca akademi üyesi bilim insanları M. Qozıbayev, K. Nurpeyis, Z. Ahmetov, Z. Qabdolov, R. Nurǵalıy, S. Qıyrabayev, T. Käkışev, K. Saǵadiyev, M. Qoygeldiyev, M. Murınov'un yazdığı makaleleri de saymak lazımdır.

Esasen kişi bilimi ve belge bilimi çerçevesinde Ahmet hakkında yazılan yapılan bütün araştırma ve incelemeler çok önemlidir.

Muhammet Geldiyev ile Ahmet Baytursınulı'nın Arap Alfabeti Reformu Üzerine Bir Mukayese

Türk dünyasında Arap harfleri on dokuzuncu yüzyılın sonları yirminci yüzyılın başlarında çeşitli reformlara uğrar. Kazaklar, Azeriler, Tatarlar ve Özbekler başta olmak üzere birçok Türk boyu Arap alfabetini kendi dillerine göre yeniden biçimlendirir. Türkmenler de bu alfabe yenileme meselesinde çalışmalar yapar. Ünlü ceditçi Türkmen aydını Muhammet Geldiyev o yıllarda kullandıkları 28 harften ibaret Arap alfabetinin Türkmencenin ihtiyacını karşılamadığını, kimi ünlü ve ünsüzlerin karşılığının Arap alfabetinde olmadığını görür. Geldiyev'den kısa bir süre önce Kazaklar arasında Ahmet Baytursınulı Arap harflerinin Kazak dilinin fonetik yapısına göre değiştirilmesi ve yeni işaretlerin eklenmesi gerektiğini düşünür. Baytursınulı 1912'de Orenburg'da Arap alfabe reformunu anlattığı *Oquw Quralı* adlı eserini yayımlar. Eser, 1912-1915 yılları arası yedi kez neşredir, okullarda ders kitabı olarak okutulur.

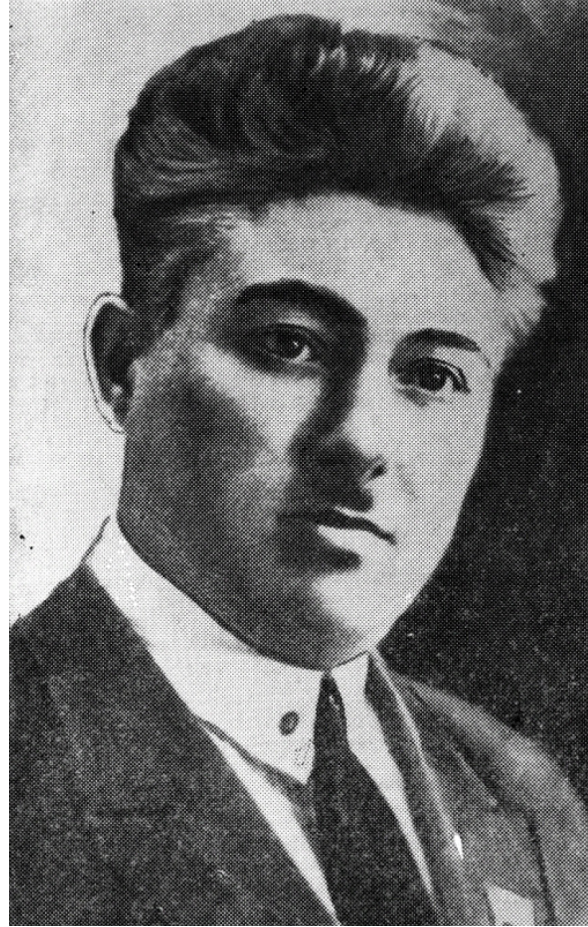
Muhammet Geldiyev'in alfabe reformunu anlamak için yaşamını ve eğitimini dikkatle incelemek gerektir. "Geldiyev 1889 yılında Türkmenistan'ın Hazar kıyısındaki Çeleken şehrinde doğmuştur. İlk olarak kendi beldesinde dönemin şartlarına bağlılıkta geleneksel medresede okumuştur. Türkistan Türklerinin, özellikle de Türkmenlerin yükseköğretim

ve ilim merkezlerinden biri olarak bilinen Buhara medreselerinde eğitim görmüştür. Tahsiline daha sonra Başkurdistan'ın Ufa şehrindeki meşhur Ğaliya Medresesinde devam etmiştir. 1917-1921 yılları arasında Tatar ve Başkurt okullarında öğretmenlik yapmıştır. Sonra Aşkabat'a dönmüş, parti okulunda ve pedagoji kolejinde öğretmen olarak çalışmıştır. Geldiyev ilk olarak 1921 yılında Aşkabat'ta, sonra 1922 yılının nisan ayında ise Taşkent'teki Türkistan ÖSSC Eğitim Halk Komiserliği Devlet Âlimler Birliğine bağlı Türkmen Bilim Komisyonu üyeliğine seçilmiştir." (Aşırov, 2018: 95). Geldiyev, bu çalışmalarından sonra 1927 ve 1928'de yeni Türkmen Latin alfabetini hazırlayıp neşreder. 1931'de baskılara dayanamayıp zehir içip öldüğü söylenir ama ölümüyle alakalı tartışmalar hâlâ sürmektedir.

Ahmet Baytursınulı'nın çalışmalarından on yıl sonra Muhammet Geldiyev, Tatar dil bilgini Gibat Alparov ile birlikte Arap alfabetinin Türkmen fonetiğine göre düzenlenmesiyle ilgili Taşkent'te Türkmen İli dergisinde yazılar kaleme almaya başlar. 1923'te peş peşe komisyonun raporlarını ve kendi görüşlerini yayımlar. (Bk. Geldiyev, Alparov; 1923). İki âlimin çalışmaları bir yıl sonra meyvesini verir ve uyarlanan yeni Arap alfabeti kitap olarak neşredilir. (Bk. Geldiyev, Alparov; 1924, 1925)

Hem Baytursınulu hem de Geldiyev, dillerine uyarlarlarken Arap alfabesinde ünlü ve ünsüzlerle ilgili değişiklikler gerektiğinin düşünür. Geldiyev, ünsüzler meselesinde Baytursınulu'nun aksine Arap harflerinde çok fazla değişiklik yapmaz. Göklen, Yomut, Ārsarı ve Çowdur diyalektlerindeki "f" ünsüsünü kullanmayı uygun görür. Ana dili oluşturan Teke ağzındaki "f" yerine "p" kullanımını (pikir / fikir, pil / fil örneklerinde görüleceği üzere) terk eder. Türk dünyasındaki uygulamaların tersine Türkmen dilinde üç s ve z ünsüzü korunur. Zira Geldiyev, Türkmen dili fonetiğinde peltek "s" ve "z" ünsüzleri bunduğu için Arap harflerindeki söz konusu ünsüzlerin aynı şekilde kalması gerektiğini söyler. Zaten "s" ve "z" için hem ince hem de kalınlık göz önünde bulundurulunca bu ünsüzlerin ince, kalın ve peltek biçimindeki üç formunun da doğru biçimde alındığı düşünülebilir. Ancak Geldiyev'den farklı şekilde Baytursınulu, ünsüzlerde de daha çok değişiklik ve yenilik yapar. "Ĝ" ünsüzü yerine ayın, "f" ünsüzü yerine "p" kullanması buna örnek gösterilebilir. Ayrıca Baytursınulu'nun Arap harfleri reformu dinamik bir süreç olarak sürer ve ilk neşrinden itibaren kitapta sürekli değişiklikler yapar.

Her iki aydının da üzerinde ittifakla durduğu şey ünlülerin doğru harflerle gösterilmesi mevzusu-
dur. Zira yıllardır kullanılagelen Arap alfabesi hem Kazakça hem de Türkmencedeki ünlüleri göstermede yeterli değildir. Alfabe çalışmalarında ve ıslahında Kazak aydınları daha önce adım atar. Ancak Geldiyev de kendinden önceki Arap alfabesi reformlarını göz ardı etmez. Onlardan fazlasıyla istifade eder. "Türkmen bilim konseyi Türkmen edebî dilinin ilkelerini belirlemek, bu bağlamda Türkmen okullarını ders kitaplarıyla desteklemek, öğretmenler için kurallar oluşturmak için çözümler hayata geçirir. Komisyon bünyesinde en donanımlı, en tecrübeli isim M. Geldiyev'dir. Bu sebeple en

M. Geldiyev

zor ve sorumluluk isteyen işler onun payına düşer. ... Bilindiği üzere eski Türkmen yazısında ünlüleri göstermek için elif, vav ve ye harfleri kullanılırdı. Öte yanan ünlüler yazıda her zaman gösterilmezdi. Çoğunlukla gerekli yerlere üstün, esre veya diğer işaretler konur ve bunların okuyucu tarafından anlaşılması beklenirdi. Bu durum ise büyük zorluk çıkarıyordu. Bu yüzden Tatarlar ve Kazaklar, Ekim Devrimi'nden önce Arap alfabesinde reform yapmaya başladılar. Onlar her ses birimin farklı

bir harfle gösterilmesini esas kabul ettiler. Bu işte büyük bir başarı da kazandılar. ... M. Geldiyev de onların tecrübesini ayrıntılı biçimde öğrendi." (Tagangeldi, 1989: 6-7).

Muhammet Geldiyev, öncelikli olarak Türkmencedeki ünlü sayısını tespit eder. Buna göre Türkmencede yedi ünlü olduğunu belirler. Ancak bazı ünlülerin uzun biçiminin de bulunması sayıyı on üçe çıkardığını söyler. Bunlar a, aa, e, ı, ıı, i, ii, o, ö, u, uu, ü, ünlüleridir. "E" hariç tüm ünlülerin uzun okunuşu vardır. Türkmencede "ä" (açık e) bulunmasına rağmen Geldiyev bunu alfabe de ayrı bir işaretle göstermez, yalnız ince seslerde bir ekleme yapıp ayırımı ortaya koyar. Örneğin "dal" ya "däl" ayırımını belirlemek için ince yazımlı ikinci sözcükte harflerden birini yazımını ekli yapar. Geldiyev, temel olarak ünlüleri şöyle işaretlendirir:

1. "A" ve uzun "a" (aa) için elif kullanılır. "A" ve "e" hariç tüm ünlülerin baştaki yazımında kendi harfiyle birlikte eski yazıdaki uygulamayla paralel biçimde elif harfi kullanılır. Baytursınulı da benzer bir biçimde "a" ve "ä" ünlülerini elifle gösterir. Yalnızca "ä" sesi için elifin başına bir hemze işareti koyar.
2. "O" ve "ö" için vav kullanılır. Baytursınulı da "o" ünlüsü benzer biçimde vav ile gösterilirken "ö" sesinin belirlenmesi için sözcüğün başına bir hemze işareti koyar.
3. "U" ve "ü" için üstü küçük vavlı ۇ vav harfi kullanılır. Baytursınulı alfabesinde de "u" ünlüsü aynıdır. Ancak "ü" için yine sözcüğün başına hemze işareti konur.
4. "I" ve "i" için ye harfi kullanılır. Baytursınulı alfabesinde "ı" ve "i" ye ile gösterilir. "İ" ayırımı için sözcüğün başına hemze işareti konur.
5. Uzun "u" (uu) ve ü (üü) için üstü kısa çizgili vav ۛ kullanılır.

7. Uzun "ı" (ıı) ve "i" (ii) için altı iki noktalı ۛ ye kullanılır. Ancak Baytursınulı altı çizgili ye harfini "y" sesi için kullanır.

8. "E" için güzel he kullanılır. Baytursınulı da "e" sesi için he harfini kullanır.

Yukarıda verilen bilgilere Geldiyev'in hazırladığı kısa ünlülerin Baytursınulı ile benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Daha önce belirtildiği üzere Geldiyev, kardeş halkların alfabe tecrübesinden istifade etmiştir. Türkmençe kimi uzun ünlülerin imlası Baytursınulı'nın kullandığı işaretlerden seçilmiştir ama karşılıkları iki dilde de farklıdır. Kimi harflerin yazımı da bire bir aynıdır. Kazakçada uzun ünlü olmadığından benzer işaretlemeler bulunmaz. Sonuç olarak hem Baytursınulı hem de Geldiyev yıllardır kullanılagelen Arap alfabesinin dillerini ifade etmede yeterli olmadığını saptar ve dillerinin gelişmesi için Arap alfabesinde reforma gider, üstelik ileride yapılacak Latin alfabesi çalışmalarına da öncülük edecek mahiyette önemli çalışmalara ve eserlere imza atar.

Kaynakça

- Aşırov, Tahir (2018), "Düşünür Muhammed Geldiyev (1889-1931)'in Türkmen Dili Mücadelesi", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 93-101.
- Geldiyev, Muhammet - Alparov, Gibat (1923), "Türkmen Bilim Komisyonunun İmla Dogrusunda Bolan Kararlarının Protokolundan Göçürme", *Türkmen İli*, No: 4-5.
- Geldiyev, Muhammet (1927), *Latin Harfi Esasında Düzeltilen Türkmen Elipbiysi*, Aşkabat.
- Geldiyev, Muhammet (1928), *Dayhaan eliipbiisi*, Aşkabat.
- Geldiyev, Muhammet ve Alparov, Gibat (1924). *Elipbiy*, Taşkent.
- Geldiyev, Muhammet ve Alparov, Gibat (1925). *Ululara Okuv-yazuv Öğretmek Üçin Sapaklar*, Aşkabat.
- Söyegov, Mıratgeldi (2019), "Türkmen Dilinin İlkinci Grammatikasının Tercime Sözlüğünün Neşir Edilmeginin 90. Yılına", *Miras*, No.3, s. 39-54.
- Taçmıradov, Tagangeldi (1989), *Muhammet Geldiyev'in Ömri ve Dörediciligi*, İlim Neşiriyat, Aşkabat.
- Tileşov, E. vd. (2020), *Älipbiy*, Arda+7, Almatı.

Ahmet Baytursınulı Tespitlerinin Dil Bilimindeki Yeni Eğilimlerle Bağlantısı

Modern Kazak dil biliminde insan merkezli görüşü savunan, dilin bilişsel, yararcı işlevini açıklayan, dünya görüşü potansiyelini bilimsel açıdan değerlendirmeye yönelik araştırmalar artmaktadır. Bilimsel araştırmalar betimleyici dil biliminden işlevsel alandaki araştırmalara doğru kaymış, dil dinamikli, sürekli değişen ve gelişen bir olgu olarak ele alınmaya başlamıştır. Modern Kazak dil biliminin teorik araştırma paradigmasının insan merkezli tutumu dilin iki önemli diyalektik işlevini, bir başka ifadeyle, bilişsel ve iletişimsel işlevini ortaya koymakta ve dil bilimini modern çağın taleplerine uygun yeni ve nitelikli bir düzeye ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu hususta yeni paradigmlar çoğunlukla uluslararası tecrübelerle ve yabancı ülkelerin ileri gelen deneyimleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu sebeple bilişsel dil bilimi, işlevsel dil bilimi, iletişimsel dil bilgisi gibi yeni alanları tanımlamada genel dil bilimindeki araştırmacı, bilim insanlarının eserleri temel kaynak olarak kullanılmaktadır.

Aslında modern Kazak dil bilimindeki yeni eğilimler (yenilikçi paradigmlar) A. Baytursınulı'nın eserlerinde etraflıca ele alınmıştır. Onun araştırmalarında dil ile bilinç, dil bilinci, dil ile idrak, kavram,

kavramsallaştırma ve sınıflandırma, kelimenin leksik ve gramatik anlamları, gramatik anlamın özelliği gibi meselelerden etraflıca söz edilmiştir. Örneğin A. Baytursınulı söz sanatının insan bilincinin üç temelini yani akıl, hayal ve gönle dayandığını söylemiş ve her birinin kendine has özelliklerini belirterek (*Aklın işi anlama, yani nesnelere kavramak, tanımak, akılla düşünmek. Hayalin işi yön göstermek yani akıldaki bilgileri belirli şeylere benzetmek, tasvir etmek, betimleyerek düşünmek. Gönülün işi ise kavramak, seçmek*) şöyle demiştir: *"Dilin görevi aklın anladığını, hayalin gösterdiğini, gönülün kavradığını ifade etmektir"* [1, s. 343]. Baytursınulı dili (söz sanatını) bilinç, dil bilinci ve idrak açısından ele almıştır. Bununla birlikte güzel sanatların beş türünden (*mimarlık sanatı, heykel sanatı, resim sanatı, ses sanatı, söz sanatı*) bahsetmiş ve *"Sanatın en üstünü söz sanatı sayılır. Sanatın başı kızıl dildir diye bir Kazak atasözü vardır. Kazaklar bunu hazırcevap ve söz ustası bir halk oldukları, sözün kıymetini bildikleri için söylemişlerdir. Diğer sanat türlerinin hepsinin görevlerini belli bir düzeyde söz sanatı yerine getirebilir. Görkemli sarayları da güzel resimleri de muhteşem şarkılar ile ezgileri de sözle anlatmak, tasvir etmek, tanıtmak mümkündür. Bunu ise*

* Prof Dr. Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı / Kazakistan.

diğer sanat dalları yapamaz.” demiştir [1, s. 341]. Bu kısa alıntıda bilgin, kavramsal anlam ile dilin ilişkisini, kavramsal anlamları dilin yardımı olmadan betimlemenin mümkün olmadığını, bilinçteki olguları sadece dilin tasvir edebileceğini vurgulamıştır. Onun bu görüşü Abay Qunanbayulı'nın tutumuyla da örtüşmektedir:

*“Keskin aletin yüzü,
Kasnağın bizi
Örneğini yapamaz senin gibi.
Bilene mercan,
Bilmeye ucuzundan,*

Nadanlar lezzet alamaz ondan.” mısralarında iki düşünürün kavramsal tutumlarının benzer olduğunu görmek mümkündür.

Bununla birlikte duygusal idrak ile mantıksal idraki tanımlamada da A. Baytursınlı ile Abay Qunanbayulı'nın tutumları arasında bir uyum bulunduğu görülmektedir. *Duygusal idrak* insanın duyu organları ile algılama ve anlamayla ilgilidir, *mantıksal idrak* ise düşünme neticesinde herhangi bir olgunun anlamını, özelliğini, doğasını tespit etmeye yöneliktir. Evrenin görüntüsü insanın çeşitli duyu organlarıyla (görme, duyma, kuklama, deri ile hissetme, tat alma) algılayan bilincinin kavraması ve bilgiyi işlemesi neticesinde oluşur. Bununla ilgili olarak Abay Qunanbayulı *“Gözle görerek, kulakla duyarak, elle tutarak, dille tadarak, burunla koklayarak dış dünyadan haber alınır. O haberlerin her biri alındığı şekliyle gönle yerleşir. O gönle yerleştiren demin bahsedilen beş duyu organından geçtikten sonra gönülde resmedilir. Bu canın doğuştan gelen kuvvetidir.”* der [2]. Bilgin duygusal idraki *“ruhun doğuştan gelen güvü”*, mantıksal idraki ise *“ruhun mesleki gücü”* olarak adlandırmıştır. A. Baytursınlı soyut ve somut isimleri ayırmada duygusal idrak ile mantıksal idraki dikkate

almıştır: *“Nesne aslında iki türdür. Birincisi gözle görünen, kulakla duyulan, burunla kokusu alınan, dille tadılan, tenle hissedilen soyut nesnelere; ikincisi ise gözle görülmeyen, kulakla duyulmayan, burunla kokusu alınmayan, dille tadılmayan, tenle hissedilmeyen, insanın sadece aklıyla bildiği soyut nesnelere. Bu somut ve soyut nesnelere adını bildiren kelimelere isim diyoruz.”* [1, s. 160]. Yani Abay Qunanbayulı ile A. Baytursınlı eserlerinde insanın duyu organları bütün olarak ele alınmıştır. Bugün ise materyalist bakış açısından hâlâ vazgeçemediğimiz için bilimsel dil bilgisinde de okul ders kitaplarında da somut ve soyut isimleri birbirinden ayırmada nesnelere sadece gözle görülüp elle tutulabilme özelliği dikkate alınmaktadır.

“Qazaqtıñ Bas Aqını” (Kazakların Baş Şairi) adlı makalesinde Ahmet Baytursınlı *“1903 yılında elime Abay sözleri yazılmış bir defter geçti. Okudum, başka şairlerin sözleri gibi değildi. Onların sözlerinden o kadar farklı ki ilk başta biraz yadırgayıp bir süre alışamazsınız. Sözü az, anlamı çok, derin... Ne hakkında yazarsa yazsın Abay, onun kökünü, kökenini, iç sırrını, özelliğini kucaklayarak yazar. Nesnenin sırrını ve özelliğini bilerek yazınca sözlerini hepsi halka dayanır, okuyucunun bilimini ve bilgisini sınar, âdeta bir sınav olur. Okuyucu sözleri sınırsa sözler de okuyucuyu sınar. Abay'ın sözü çağdaş şairlerin sözünden farklı, onların sözünden önde ve üstündür... Söz yazan insan hem yazar hem de eleştirmen olmalıdır. Sözün güzel olması için düşünce ustalığı lazımdır; beğenilir, yerinde ve tatlı olması için ise eleştirmenlik lazımdır; anlamlı ve önemli olması için de bilgi lazımdır. Abay'da bu üçü de mevcuttur.”* diye yazmıştır [1]. Şairin her sözünü zihnine kazıyan Baytursınlı daha sonra Abay'ın sözlerini Kazak dil biliminin terimlerini oluşturmada sıkça kullanmıştır.

“Jastıqtıñ Otı Jalındap” (Gençlik Ateşi Alevlenip) adlı şiirinde:

*Gençlik ateşi alevlenip
Genç yürekte yandığı zaman.
Merakın atı parlayıp
Her zorluğa saldığı zaman...*

*Vehim az, ümit çok öylesine,
Can yanmaz ızdırıp içinde.
Bugün yarın ulaşırım diye,
Yüreğe işlenen ülküye...*

*Alevi söner bedenin,
Devamlı durmaz şimdiki zaman.
Çoktan beriki ihtiyar dünyanın,
Bir gediğinden tutup bak işte...*

Abay Qunanbayulı modern Kazak dil biliminde terim olarak kullanılan *şaq, osı, osı şaq* (zaman, şimdiki, şimdiki zaman) kelimeleri ile kelime öbeklerini kullanmış, zamanı üçe (*geçmiş, gelecek, şimdiki*) ayırmıştır. Şair kendi şiirinde *şaq* (zaman) kelimesini birkaç defa kullanmıştır (*Her zorluğa saldığı zaman / Devamlı durmaz şimdiki zaman*). Bu kelimelerin anlamı ile daha sonra Ahmet Baytursınulı'nın terim olarak kullandığı ve günümüzde de kullanılmakta olan kelimelerin anlamları arasında hiçbir fark yoktur.

A. Baytursınulı terimlerin temeline, oluşturulma sebebine ve özelliğine önem vermiştir. Örneğin yardımcı fiillerin üç türünü göstermiş ve onları: a) *qur kömekşi*; b) *küy kömekşi*; c) *iy kömekşi* diye sınıflandırmıştır [1, s. 92]. Yine e- (*imek*) fiilini, sürekliliği yardımcı fiil olarak kullanılması neticesinde fiil anlamını kaybedip yapım ekine dönüşmesinden dolayı onları “iy kömekşi” diyerek ayrı bir ulama koymuştur. Bununla birlikte eylemin durumunu belirtmesinden dolayı *otır, tur, jatır, jür* fiillerini

ayrı gruplandırır (*küy kömekşi*), *bar, al, ber, kel, ket, kör, öt, tasta, qal, qoy* gibi yardımcı fiilleri ise ayrı verir. Baytursınulı burada yardımcı fiillerin her öbeğini doğru sınıflandırmakla kalmamış, onları adlandırmada da kelimelerin kullanımını ve özelliğini dikkate almıştır.

Baytursınulı'nın bu tutumu “salt” ve “sabaqtı” terimini kullanmasında da görülmektedir. *Sabaqtı* kelimesinin anlamı Qazaq Âdebiy Tiliniñ Sözdigi'nde “*İğneye geçirilen ip, ip takılan iğne*” [3, s. 511] şeklinde açıklanmıştır. Yani *sabaqtı jip* olması için bu ipin iğnenin gözünden geçirilmesi lazım. İğnenin deliğinden geçirilmeyen, boş duran ip “sabaqtı jip” olarak adlandırılmaz. Fiilin geçişli olması için de belirtme hâlindeki bir söze ihtiyaç vardır. *Salt* kelimesinin anlamı ise sözlükte “ayrı, tek başına, bir başına” [3, s. 640] olarak açıklanmıştır. Bunun gibi “salt etis” (geçişsiz fiil) de belirtme hâlindeki bir tümlece ihtiyaç duymaz. Bu açıdan bakıldığında Baytursınulı'nın adlandırmaları kullanmada Kazak dilinde eskiden beri var olan kelimelerin anlamlarını genişleterek onlara yeni anlamlar kattığını ve bunu yaparken de millî dünya görüşünü esas aldığı görülmektedir.

Bugün kullanılan yabancı dilden giren geçen terimler yerine Ahmet Baytursınulı daha anlaşılır ve Kazakça adlandırmalar kullanmıştır. Sözelimi *substantivtenu (somutlaşma), adverbaldanu (zarflaşma), adektivtenu (sıfatlaşma)* terimlerinin yerine *zatsımaqтанuw, üstewsimekteüw, sınısmaqтанuw* gibi terimler kullanır. Günümüzde birtakım eserlerde *substantivtenu (somutlaşma)* kelimesinin yerine *zattanuw* kelimesi kullanılmaktadır. Ancak somutlaşan kelime tamamıyla isme dönüşmez, sadece bu cümlede isim yerine kullanılır ve cümleden ayrı kullanıldığında tekrardan eski anlamını ifade eder. Yani sadece bu cümlede isim gibi gözüktür. Kazak dilinde böyle bir anlamı

vermek için **-sımaq** eki kullanılır (ağınsımaq, bas-tıqsımaq vb). A. Baytursınulı **-sımaq** (-msi) ekini kullanarak ve bu örneği esas alarak *üstewsimek* (*zarf-fiil*) terimini oluşturmuştur. Esasen Kazak dilinde ekin **-simek** biçimi yoktur. Ancak o ses uyumunu dikkate alarak *üstew* kelimesine ekin ince varyantını eklemiştir. Biz, onu bu adlandırmalarının günümüzde akademik çevrede kullanılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Bilişsel alandaki araştırmalarda “dünyeyiñ tildik beynesi, ğalamıñ tildik beynesi” (dil dünya görüşü) gibi aktarmalara karşılaşılmaktadır. Ahmet Baytursınulı ise bu kavramı “ğalamdı sözben körsetüw” (dünyayı sözle göstermek) olarak kullanmıştır: “*Şair ve yazarlar bilim insanları gibi yaşanan olayı ya da herhangi bir nesneyi olduğu gibi anlatmaya, doğru bilgi aktarmaya, hakikati dile getirmeye çalışmazlar; bir nesne olduğu gibi, yaşanan bir olay yaşandığı gibi anlatılırsa bu şaire çok sıradan, basit ve sade gözükür. Bunun hepsini şairler kendi gönüllerine göre algılayıp kendi düşüncelerine göre yorumlarlar ve kendi kararlarına göre tasvir ederler. İşte bu kendisinin karar verdiği ve algıladığı dünyayı sözle göstermek için bütün hünerini, ustalığını sergilerler.*” [1, s. 658].

“Dil dünya görüşü” gibi kullanımlar Kazak dilinin kelime yapma ve kullanma kurallarına, doğasına aykırıdır ve doğrudan çevirme yoluyla yapılmıştır. “Dilsel birey” kavramı için de aynı şeyi söylemek mümkündür. A. Baytursınulı’nın kullandığı ve önerdiği “dünyayı sözle göstermek” ifadesi ise Kazak dünya görüşüne uygun ve yerinde bir kullanımdır. Dolayısıyla söz konusu ifadenin bilimsel terimceye eklenmesi gerekmektedir.

A. Baytursınulı leksik birimlerin işaretleri ile kendi aralarındaki ilişkilerini dikkate alarak kelime sınıflarını belirli bir gramatik gruba dâhil etmiştir.

Kelime sınıfları insanın idraki ile çevresini sınıflandırması sonucunda oluşur. Bununla birlikte kelime sınıflarını doğal ulam olarak ele almada insanın yüzlerce yıllık tecrübesini anlama ve onu dilsel araçlarla nesnelleştirmeye dayalı bilişsel yeteneği görülmektedir [1, s. 289]. Bilim insanının eserlerinde “isim” üst kavramı “nesne” kavramı üzerinden tanımlanmıştır. İsim için yaptığı tanımlamasında “*Kelimelerin bazıları nesnenin kendisini belirtirler.*” der [1, s. 160]. A. Baytursınulı isim ile sıfatın farkı anlatırken isim bir şeyi ya da nesneyi bildirirken, sıfatın nesnenin özelliğini bildirdiğini söyler. İsim ile sıfatı sınıflandırmada genel dil bilgisi, anlam, kavram gibi mantıksal ulamların ilkelerini esas alır. Bu, onun sayı sıfatı, zamir ve fiil tanımlarında da açıkça görülmektedir. Eserlerini öğrenciler için hazırladığından dil biliminin temel kavramlarını anlaşılır bir dille ifade etmeye çalışmıştır. Kitabına “Til – Qural” gibi genel bir ad vermiş olsa da onu fonetik (ses sistemi ve ses türleri), morfoloji (sözcük sistemi ve sözcük türleri), sentaks (cümle sistemi ve cümle türleri) gibi bölümlere verilmiştir. Yani genelde dil sistem olarak anlatılmış ancak her ulamını özellikleri de ortaya konmuştur. Baytursınulı ders kitabını hazırlarken yöntem olarak tümevarımı kullanış ve öğrencilerin malzemeyi kolay kavramasını dikkate almıştır. Onun bu tutumunu daha sonraki ders kitabı yazarları da (E. Omarov, T. Şonanov, Q. Kemeñgerulı, Q. Jubanov vd.) kullanmışlar ve kelime tasnifinde ölçüt olarak değerlendirmişlerdir.

A. Baytursınulı’nın eserlerinde “morfolojik kavram” terimini kullanmasa da bunun doğasını ve özelliklerini derinlemesine incelediğini ve iyi bildiğini görmek mümkündür. Dil bilgisi ile kelimelerin birbiriyle ilişkisini açıklamış ve dil sisteminin temel kavramsal bileşenlerini göstererek bunların

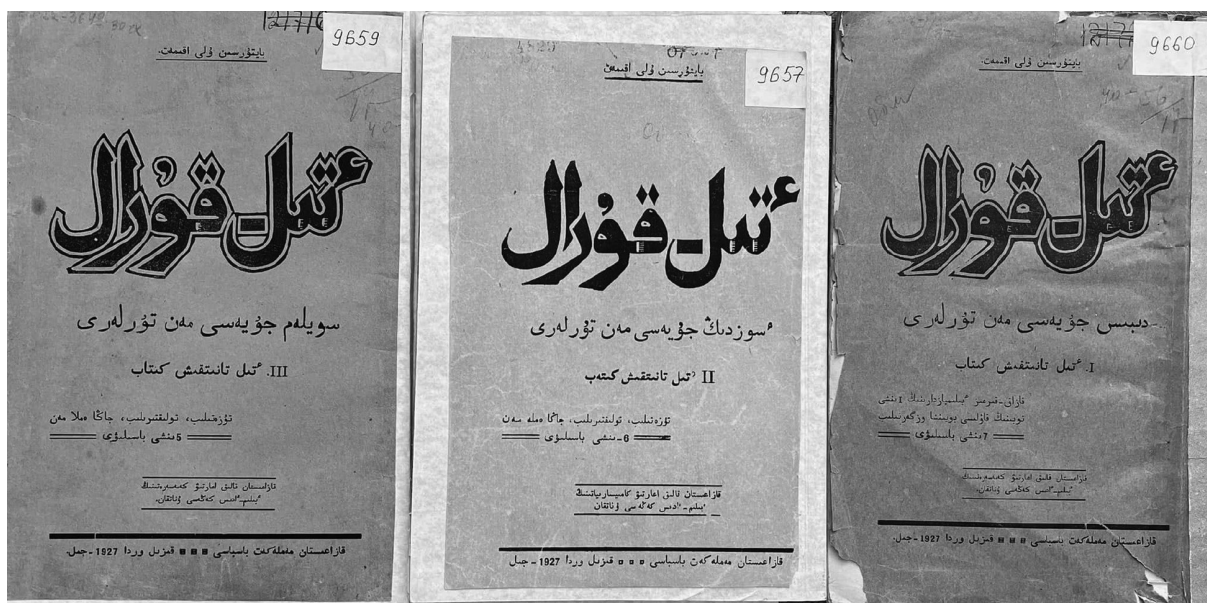
dil bilgisinde görülen kavramlardan oluştuğunu anlamıştır.

Günümüzde Kazak dil biliminde yeni eğilimlerin oluşmasıyla beraber A. Baytursınulı'nın eserleri yeni yönleriyle araştırılmaya başlamıştır. Onun eserlerini incelendikçe hem Kazak dil bilimindeki ulamların gerçek kimliği ortaya çıkıyor hem de yeni eğilimlerin sırrı daha iyi anlaşılıyor. Bu açıdan A. Baytursınulı'nın eserlerini Kazak dil bilimindeki olağanüstü olgu olarak değerlendirebiliriz. Günümüzde Ahmet araştırmaları yeni bir yola girmiştir. Onun eserlerini sadece eskicil bir bakış açısıyla açıdan değil, yenilikçi paradigmalara ilişkilendirerek incelemek gelecekteki araştırmalara yön verebilir. A. Baytursınulı'nın mirası sadece Kazak dil bilimi

için değil, dünya dil bilimi için de çok önemlidir. Onun görüşlerinin günümüzdeki bilimin başarılarıyla örtüşmesi hem yirminci yüzyılın başında millî dil biliminin ne kadar ilerlediğini gösterir hem de otuzlu yıllardaki aydın soykırımı yüzünden bilimin ne kadar gerilediğini ve engellendiğini gözler önüne serer.

Kaynakça

1. Ahmet Baytursınulı'nın Tiltanımdıq Murası, Astana, 2017, s. 740.
2. Abay (İbrahim Qunanbayev): Öleñ – Sözdñ Patşası, Almatı, 2008, s. 568.
3. Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, XII Tom, Almatı, 2011, s. 511.

“Til – Qural” Adlı Ders Kitaplarının Kapakları

Halkın Bugünü, Benim Yarınım Baytursınulı Araştırmalarının Zamanüstülüğü

Ahmet Baytursınulı'nın aydın kişiliği, bilim adamlığı, yöntem bilimciliği, eğitimci kimliği, çevirmenliği, şairliği, Kazak edebiyat ve bilim dilinin teşekkülünde oynadığı rol, kapsamlı ve çok doğumunun yüz ellinci yıl dönümü dolayısıyla yenilikçi ve bilimsel olarak pek çok yönden araştırılmaktadır. Bu gayet doğaldır. Her millet kendi bilginleri ile düşünürlerinin çalışmalarını değerlendirmeyi ve mevcut çalışmaların gün yüzüne çıkartılması suretiyle araştırmayı, incelemeyi ve tanıtmayı önemser. İşte bundan ötürü Kazakların öğretmeni sayılan A. Baytursınulı'nın çalışmalarını her yönden ele alınıp incelenmektedir.

Ahmet Baytursınulı'nın ardında bıraktığı edebî ve ilmî mirastan Sovyet döneminde habersiz olduğumuz söylenebilir. Bu dönemde yazarın eserlerine karşı bir ilgisizlik olduğu ve bunların belli sebepler yüzünden okunmasının ve anlaşılmasının önünde engeller bulunduğu söylenebilir. Bağımsızlıktan sonra Ahmet Baytursınulı'nın bilimsel mirası ciddi bir araştırma konusu hâline geldi. R. Sızdıq, R. Nurğaly, Z. Qabdolov, M. Qozıbayev, K. Nurpeyisov, K. Husayınov, A. İsimakova, M. Jüsipov,

T. Jurtbay, A. Jünisbek, F. Orazbayeva, Ğ. Änes, A. Äbdimanoğlu, D. Qamzabekulı, N. Maşqanova, O. Jubay, A. Qıdırşayev, R. İymahanbet gibi araştırmacılar bu ilgiyi yoğunlaştıran önemli çalışmalara imza attılar.

A. Baytursınulı'nın bilim adamlığı ile siyasetçiliği dengede tutan kişiliğinin Kazak bilim geleneğinin bilhassa millî bilinç ile kimliğim özünü ve zihniyetini oluşturduğu görülür. Baytursınulı, Kazak halkının millî değerlerinden olan dil ve kültürün korunup gelişmesini sağlamak amacıyla tarihî zeminde ve geleneksel dünya algısı çizgisinde bilimsel ilkelere tespit eder. Millî yazının geliştirilmesi ve geniş kitlelere benimsetilmesi de bu konuyla doğrudan ilişkilidir.

Bu makalede A. Baytursınulı'nın "Til Tanıtqış Qural (Dili Tanıtıcı Araç)" diye nitelendirdiği "Til – Qural (Dil Bilgisi)" adlı eserinin içeriği ve önemi üzerinde durulacaktır. Til – Qural üç yıllık eğitim sistemi için farklı dil kategorilerine dayanılarak yazılmıştır. İlk yıl için hazırlanan kitapta ses sistemi ve ses türleri, ikinci yıl için hazırlanan kitapta kelime sistemi ve kelime türleri, üçüncü yıl için hazırlanan kitapta ise kitap cümle sistemi ve cümle türleri ele alınmaktadır. Bununla birlikte Til – Qural (Qazaq Tiliniñ

* Prof. Dr., Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Kazakistan.

Soldan Sağa Oturanlar: Jaqabay Ätikeuli, Turağul Abayuli, Kökbay Janatayuli, Muqan Jäkejanuli, Ahmet Baytursinuli.
Soldan Sağa Ayaktakiler: Eldes Omaruli, Seydäzim Qadırbayuli, Qajimuqan Muñaytpasuli, Mirjaqip Duwlatuli, Jubandıq Bolğanbayuli (1918)

Sarfi) diye adlandırılan ilk kitabın birkaç defa yayımlandığı görülmektedir. 1918 yılındaki yayın ile Merkezî Kazak Değişim Komitesinin öğretim bölümünde yayınlanan 1920 yılındaki “Til – Qural” arasında bazı farklar söz konusudur.

Açıkcası A. Baytursinuli'nin “Til – Qural” eseri Kazakçanın ses sistemini, kelime sistemini ve yapısını, cümle sistemini kapsamaktadır. A. Baytursinuli “Til – Qural” eserini esasen ders kitabı olarak yazmıştır. Baytursinuli'nin altı ciltlik toplu eserlerinin üçüncü cildinde “Til – Qural” eserinin bütün baskıları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Ayrıca burada

öğretim yöntemi kitabı olan “Bayanşı (Beyancı) ile “Til Jumsar” (Uygulamalı Dil Bilgisi) adlı eser de vardır. Konuşma, okuma, yazmayı uygulamalı olarak ele alan birinci kitap (Qızılorda, 1928) sonradan “Hangi Yöntem Daha İyi?, Tümdengelim Yöntemi, Tümdengelim ve Tümevarım Yöntemi, Seslerin Çekimi” gibi makalelerin de eklendiği bir eser olmuştur. Bu ders kitabı Kazakçayı bilen, Kazak harflerini tanıyan, okuma ve yazmayı öğrenmeye istekli kişilere yöneliktir. Günümüz diliyle söylersek Kazak okullarında ana dilini öğrenmeye hevesli kişiler içindir. Yabancılar için Kazakça öğretim kitabını ise Qoşke Kemeñgeruli yazmıştır.

Baytursinulı için Kazakçayı benimsetmenin, sistemli öğretmenin yolu öğrenciye öncelikle cümle ile kelimenin farkını anlatıp söz ile hecenin, hece ile sesin ayırımını göstermektir. En önemlisi ise dildeki sistem ile iç uyumu kavratmaktır.

A. Baytursinulı'nın "Til – Qural" kitabı hakkında Q. Jubanov şunları söyler: *"Niye hâlâ Baytursinulı'nın kitapları kullanılmaktadır? Niye onun Til – Qural kitapları en alt seviyeden başlayarak en üst seviyeye kadar bütün okulların işine yaramaktadır. Kullanılması yasaklanmasına rağmen öğretmenlerimiz niye hâlâ bu kitaba Kuran'a sarılır gibi sarılıp derslerine onunla hazırlanmaktadır? Bunun sorumlusu kimdir? Yoksa o öğretmenler midir? Hayır, buna biz dilciler, dili araştıranlar sebep olduk. Bugüne kadar Kazakçayla ilgili yazılmış kılavuz kitaplarımızın hepsi Til – Qural'dan' pek çok yönden eksiktir. Bizim yayınladığımız kitapların benimki en iyisi diyen bencilliği yüzünden içi boştur. Bilime susamış öğretmen kitlesi susuzluğunu bunlarla gideremeyince Til – Qural'dan başa nereye gidecektir? Bizim kitaplarımız gerçekten de sakat doğmuştur. Çünkü bunlar hafifledilmiş eserlerdir. Hafifledilmiş derken kelime öbeklerini dokuzdan altıya indirmiş, üçünü kesip atmış. Fiillerin çekimi, kipi, çatısı çokmuş, hafiflederek azaltmış; yapım ekleri çokmuş, sayısını düşürmüş... Eğer Kazakların ağızına kapak koyup o fazla olan kelime öbeklerini, kipleri, fiil çatılarını, yapım eklerini söyletmeyi başarabilseydik bu tür hafifletmelere de teşekkür ederdik. Fakat kitap sayfasından kesip atmakla gerçek dilde o fazlalıkların yaşamasına engel olunamaz. Böyle hafifletme olmaz, varı yok diye saklamakla iş bitmez. Üstelik bu saklamba oyununun sonucu hafifletmek değil zorlaştırmak oluyor. Ağırlık basınca sudan çıkmış balığa dönüp ne yapacağını bilememek, denize düşen yılan*

sarılır misali düşmandan medet umarak zor durumda kalan zavallı öğretmen geri dönüp yılanı sarılıyor yani Til – Qural'dan yardım bekliyor..." (Jubanov, s. 35).

Burada iki farklı durumu tespit etmek mümkündür:

- Q. Jubanov'un Til – Qural'ı değerlendirmesi: (Zor durumda kalan zavallı öğretmen geri dönüp yılanı sarılır ve Til – Qural'dan medet umar.)
- Yasaklamış olduğu hâlde Til – Qural'dan yararlanması.

Niye? Çünkü:

- Kazakçayla ilgili yazılmış kılavuz kitaplarımızın tümü Til – Qural'dan geridir.
- Yayınladığımız kitaplar bencil bakış açısına rağmen içerik olarak hâlâ boştur.
- Bilgiye susamış öğretmenler susuzluğunu gideremiyorlarsa ve aradıklarını Til – Qural'da buluyorlarsa ne yapsınlar?
- Bizim kitaplarımız gerçekten de sakat doğmuştur. Çünkü bunlar hafifledilmiş, hafifledilmiş derken kelime öbeklerini dokuzdan üçe indirmiştir.
- Fiil çekimleri, kipler ve fiil çatısı çokmuş, hafiflederek azaltmış; yapım ekleri de çokmuş, hafiflederek sayısı azaltılmış.
- Eğer Kazakların ağızına kapayıp fazla denen kelime öbeklerini, kipleri, fiil çatılarını, yapım eklerini Kazakçadan tamamen kovabilseydik böyle bir hafifletmeye sadece teşekkür ederdik.

İşte bunlar Jubanov'un Baytursinulı'nın kitabı hakkındaki samimi ve gerçekçi görüşlerdir. A. Baytursinulı'nın kitabı ile alfabesine kadar okulların bugün de ihtiyaç duyduğu kesindir.

Çünkü:

- Kazakça hakkında son 100 yıl boyu yazılmış kılavuz kitaplarımızın hepsi Til – Qural’dan geridir ve dilimizin temel kurallarını vermekten uzaktır. Sovyet ideolojisinin etkisiyle Rusçanın sesleri alınarak Rus gramerine benzetilerek yazıldı, dilin iç özellikleri görmezlikten gelindi.
- Bizim yazdığımız kitaplardaki terimler o kadar Rusçalaşmış ki bunları sıradan bir kişinin anlaması mümkün değildir. Bugünkü ders kitapları ile araştırmaları anlamak için elimizde izahlı sözlük veya çeviri programı bulunmalıdır.
- Öğrenciye dil hakkında bilgi vermek isteyen öğretmenler “yenilikçi eğitim programı”na göre hazırlanmış Kazakça ders kitabının eksiklerini ağustos ayında yapılan konferanslarda dile getirmektedir. Bakanlığın açık yönergesi bulunmasına rağmen katı eğitim sisteminin şu anda bile Baytursunlu kurallarının okullara alınmasına imkân vermediği bir gerçektir.
- Bizim kitaplarımız dilde tasarruf yapacağız diyerek kelimeleri kese kese bitirme noktasına gelmiştir. Buna “i” harfi ile “u” harfinin yanındaki ünlülerin yazılmamasını, böylece hece uyumunun bozulmasını, birleşik kelimelerin üst üste bindirilerek birleştirilmesini hatta deyimlerin dahi birleşik yazılmasını örnek verebiliriz. Şimdi kitaplarımızın sakat olmadığını söyleyebilir misiniz?
- A. Baytursunlu’nın yazdığı yaptığı dil bilgisel ve işlevsel fiil tasnifi hâlâ kabul görmüyor. Hâlbuki bu, gözlemler ve incelemeler sonucunda yapılmış bir tasniftir. Ancak bugün sözgelimi ilkokuldan başlayarak okutulan öğrettiğimiz “derekti jäne dereksiz zat esim” (somut ve soyut isimler) kavramlarının tanımı hatalıdır.

Bunu bilim insanları defalarca yazılı ve sözlü olarak dile getirdiler. Bugün Kazakça ders kitapları Cambridge sistemi denerek Rusçanın mantığıyla yazılmaktadır.

- Dil sürekli gelişen bir sistemdir, ancak bu gelişme devrimci gelişme değildir, evrimci bir gelişmedir. Bundan ötürü Kazak konuşma dilipek çok değişikliğe uğramaz. Yine de Ahmet’in dil ilkelerini geri getirmek gündemdeki ilk meselelerden biridir. Hem güncel hem de zamanüstüdür.

A. Baytursunlu’nın bilimsel çalışmalarının güncelliğini koruduğunu şu açılardan değerlendirmek lazımdır:

- Ana dili sayesinde ulusal ruh, ulusal bilinç, ulusal değerlere olumlu ve sistemli bakış oluşacağı öngörülmüştür.
- Günümüz Kazak dilinin bilimsel kurallarını belirlemede metodolojik tememel sahiptir.
- Kazakçanın kuramsal ilkelerine temel teşkil etmektedir.
- Kazakçanın öğretimi için temel yöntemsel dayanaktır.
- Kazakçanın bütün seviyeleri ileri katmanlarındaki uyumu gözler önüne sermektedir.

Ana dilini okulda öğretmenin temel yöntemi ve sistemi A. Baytursunlu’nın ilkesine göre tespit edilmelidir. Öğrenciye değişik metinler okutarak değişik bilim dalları hakkında bilgi vererek veya çevredeki varlıkları tanıtarak Kazak Dili dersinin amacına uygun hareket edilmiş olmaz. Kazak Dili dersinin asıl amacı Kazak dilinin edebî normlarını belli sistemlere dayanarak öğretmekle veya öğrenci sadece okuma yazma öğretmekle sınırlı kalmamalıdır, bunlara ilaveten ana dilinin esas kuralları ile

dil sistemini benimsetmek olmalıdır. Dil sistematik bir olgudur. Çocuk, dil sistemini tanıyarak bilinç ve sistem odaklı düşünmeyi öğrenir. Ulusal zihniyeti ve ulusal değerleri dil aracılığıyla hazmeder. Metinli öğretim ile sistemik işlevsel dilbilim öğretimi arasında büyük fark vardır. İkinci yöntem çocuğa sistem odaklı düşünmeyi öğretir.

A. Baytursınulı'nın kaleme aldığı Til – Qural'da Kazakçanın sadece ses yapısı incelendiğini söylersek yanlış olur. Nitekim Baytursınulı "ses yasası" üzerinde boşuna durmamıştır. Sesi incelemeyen önce heceyi ele almış ve bir hecede bir veya birkaç ses olduğunu söylemiştir. Heceyi oluşturan ses ünlüdür. Dil yasası dediğimiz budur. Çok basit. Yazdığımız *cy* (*suw / su*), *by* (*buw / buǵu*), *ty* (*tuw / bayrak*), *ıt* (*iyt, it*) gibi adların iki ünsüzden oluştuğunu hiçbir yasayla izah edemeyiz. Dil yasası bozuldu mu? Evet.

Baytursınulı, Kazakçada 24 ses var olduğunu söylemiştir. Buna yabancı dillerden geçen 4 sesin harfini ekleyerek ses sayısını 28'e çıkarmıştır. Bugünkü alfabemizde ise 42 harf vardır.

Ünlülerin kalın ve inceliğe uyması yani ses uyumunun sistemli olarak korunması Ahmet'in savunduğu esas ilkedir. Baytursınulı dikkat edilmesi gereken bir husus olarak şunu söylemiştir: "q" ve "ǵ" sesleri inceliğe, "k" ve "g" sesleri ise kalınlığa karşı çıkan seslerdir.

У (u, w) sesinin doğru yazılması için ortaya koyduğu beş kuralın bugünkü imlamızda da dikkate alınması gerekir.

– *Suw, buw, tuw* diye yazmak lazımdır.

– Eğer "y" (w) sesinin önündeki "u" sesi duyuluyorsa "oqı-, jorı-, tanı-" köklerine y (w)

eklendiğinde "ı" düşürülerek "oquw, joruw, tanuw" diye yazmak gerekir.

– *алу* (alu-w), *бару* (baru-w), *асу* (asu-w) kelimelerinde ise kapalı hangi sesin bulunduğu kapalı hece açıldığında ortaya çıkar: *а-лы-уы* (a-lı-wı), *ба-ры-уы* (ba-rı-wı), *а-сы-уы* (a-sı-wı).

– Bura "ı" harfi bulunduğunu heceyi açtığımızda farkediyoruz: *сауу* – *са-уы-уы* (sauw – sa-wı-wı), *жауу* – *жа-уы-уы* (jawu – ja-wı-wı), *ауу* – *а-уы-уы* (awu – awı-wı) olur. *Құуу* – *құ-уы-уы* (quwu – qu-wı-wı), *тұуу* – *тұ-уы-уы* (tuwu – tu-wı-wı), *бұуу* – *бұ-уы-уы* (buwu – bu-wı-wı).

– *Қыйу* (qıyw), *жыйу* (jıyw), *тыйу* (tıyw) gibi sözlerdeki "y" (w) seslerindeki yazılmayan "ı" sesi heceyi açınca açığa çıkar (Baytursınulı, 2017. s. 65-66.).

Açıkçası A. Baytursınulı'nın savunduğu esas kural kelimeleri hecelere bölmektir. Çağdaş Kazakçada bozulmuş olan başka bir kural da genel imlayla ilgilidir. Baytursınulı'nın kurallarının güncel ve uygulanabilir olduğunu günümüz imla meseleleriyle uğraşan herkes kolayca anlar. İmla yazının normu yani yasasıdır. Yazı normları son zamanlarda anlaşılmaz değişikliklere uğramış ve özellikle birleşik kelimelerin yazımı alabildiğine karmaşıklaşmıştır. Ahmet'in ilkerli ise ses uyumu yasasını koruyarak dilin ahengini bozmadan yazmayı öngörür. Örneğin:

- Sözcük parçalanmadan yazılır,
- Genel olarak ikilemelerin arasına çizgi konur.
- Kendisini oluşturan iki kelime de kalın veya ince sıradan ise ikileme birleşik yazılır, biri kalın biri ince sıradan ise aralarını çizgi konarak yazılır: (jel-baw, jük-ayaq);
- Ekleşmiş sözcükler çizgiyle ayrılır.

- Soru eki ma (mı) ile edi (idi), eken (imış) ayrı yazılır.
- Yapım ekleri tüm kelimelere bitişik yazılır.
- Çekim ekleri tüm kelimelere bitişik yazılır.

Dildeki yazı normunu bir bu şekilde belirleyen R.Sızdıq'tır. Günümüz yazı normlarını adı geçen bilim adamlarının koyduğu kurallara göre düzeltmek en önemli meseledir.

Kazakçanın morfolojik yapısında Ahmet Baytursınulu'ndan sonra yazılmış ders kitapları ile bilimsel kitaplarda Q. Jubanov'un deyişle "hafifledilmiş" kategoriler de az değildir. Kazak konuşma dilinde korunmuş yapıları gramer kitaplarında yeniden göstermek Ahmet ilkelerinin güncel ve zamanüstü olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Örneğin Ahmet Baytursınulu iki çeşit çekim eki olduğunu söyler: basit çekim eki ve şahıs çekimi eki. Basit çekim ikiye ayrılır: durum eki ve çokluk eki. Şahıs çekimi eki, kelimeyi şahıslara göre çekimler, bunlar iyelik eki ve bildirme ekidir. Bu, çok doğru ve doğal bir tasniftir. Bizim okuduğumuz ve öğrettiğimiz gramer sisteminde ise tasnif böyle değildir.

Bugün Kazakçada şimdiki zamanın açıklaması Rus gramerine dayandığından A. Baytursınulu anlayışından tamamen farklıdır. Bunu ancak *Bizim yazımladığımız kitapların benimki en iyisi diyen beçilliği yüzünden içi boştur.* cümlesiyle açıklamak mümkündür.

Kazakçadaki tek heceli fiillerin tümünün iç anlamının doğası senkretiktir. Fiil dilin canıdır. Türk dillerinde ve dolayısıyla Kazakçada fiilin anlamsal gelişimi, dilsel gelişimin temel özelliğini belirler. Bu arada fiilin morfolojik yapısının sistemli veya sistemsizliği de çok önemlidir. A. Baytursınulu'nun incelediği fiil çatılarının, kip kategorisinin, zaman

ekleri ile kip ekleri arasındaki ilişkinin günümüz ders kitaplarına değişiklik yapılmadan alınması gerekmektedir.

Cümle yapısı hakkında da A. Baytursınulu'nun cümle yapısı hakkındaki tespit ve görüşlerinin de günümüz ders kitaplarına girmesi gerekmektedir. Sadece cümle tanımı bile günümüz ders kitaplarına girse çok şey değişir. Bunu J. Jaqip gibi birçok bilim insanı dile getirmiştir.

Kazak çocuğunun Arap, Tatar ve Rusça dillerinde değil ana dilinde eğitim alması gerektiği, bilgi ve bilime ana dilinde ulaşmasının şart olduğu Ahmet Baytursınulu'nun temel ilkesidir. Bu da onu hâlâ çok güncel ve zamanüstü kılmaktadır. Karma okulların yanlışlığını, Kazak okullarındaki ilkökul sınıflarında sadece ana dilinde ders yapılması gerektiğini, yabancı dilin ancak orta sınıflarda öğretilmesi zaruretini Alaş aydınları arasında Ahmet'ten daha kesin bir dille söyleyen yoktur.

"Sözü yiten ulusun özü de yiter!" diyen A. Baytursınulu ilkelerinin bugün de güncelliğini koruduğu görülmektedir. Kazakçaya ve Kazak okuluna üvey evlat muamelesi yapmayan yeni Kazakistan'da yeni nesil bir yetişmektedir. Ahmet'in dile getirdiği "yarın" işte budur.

Kaynakça

Baytursınulu A., *Tañdamalı Sığarmalar, Üşinşi Tom*, Qazaq Universiteti, Almatı, 2022. s.401.

Baytursınulu A., *Ahmet Baytursınnulınıñ Tiltanımdık Muraları*, Alaşorda Qoğamdıq Qorı, Astana. s.752.

Jubanov Q., *Qazak Tili Jönindegi Zerttewler*, Ğılım Baspası, Almatı, 1999. s. 35.

Ahmet Baytursınulı'nın Güzel Sanatlardaki İmgesi

Modern Kazak edebiyatında büyük bir yere sahip olan önemli konulardan birisi de Alaş aydınlarının hayatıdır. Stalin dönemi aydın soykırımı kurbanı olan Alaş aydınları hakkında küçük türler başta olmak üzere kapsamlı epik eserler yazılmaktadır. Alaş aydınlarının zorlu ve çileli hayatlarıyla ilgili birçok edebî eser yazılmış ve belgeseller çekilmiştir. Kazak yazarları şair, tercüman, millî yazının önderi, Kazak dil bilimi ile millî edebiyat biliminin kurucusu, eğitimci, Alaş aydını, Türkiyatçı, bilim insanı Ahmet Baytursınulı'nın edebiyat hayatı, devlet ve toplumsal hizmetleri hakkında edebî eserler yazmaya başlamışlardır. Serik Turğınbekulı'nın Ahmet-İñkär, Särsenbay Äbüwulı'nın Ruwhanıy Kösem Payğambar, Serikbay Ospanulı'nın Ahmet, Nesipbek Aytulı'nın Ahmet adlı manzumelerinde Baytursınulı'nın güzel sanatlardaki imgesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

S. Turğınbekulı'nın Ahmet-İñkär adlı aşk destanında Ahmet'in gençliği ve ilk aşkı ele alınmıştır. Yazar, eserin Ötkeldegi Oqıyğa adlı bölümünde Jıñğıldı olayından etraflıca bahsetmiş, Torğaydağı Sot adlı bölümünde ise adaletsiz kararın çocuk Ahmet'i nasıl büyük bir düşünceye sevk ettiğine dikkat çekmiştir. İñkär ve İñkärđiñ Sıypatı adlı bölümlerinde İñkär'in doğal güzelliği, Rus okuluna gönderilmediği için Arapça harflerle okuryazar olduğu anlatılmıştır.

* Prof. Dr., M. O. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazakistan / Almatı.

Şair, Aqqum şarkısının çıkış tarihi üzerinde durmuş, Ahmet ile sırdaş ilk sevgilisi olan İñkär arasındaki aşkı kaleme almıştır.

Nureştiñ Hatı bölümünde beraber büyüdüğü sırdaş Nureş'in hem memleketteki durumu anlattığı hem de hâl hatır sormak için yazdığı mektupta dostuna duyduğu saygı açıkça görülmektedir. Mektubun sahibi, İñkär'ın Torğay'da olduğu haberini vermiştir. Böylece Ahmet'in çevresi, birlikte büyüdüğü dostları, ilk sevgilisiyle ilgili kesitler destanın olay örgüsünü oluşturmuştur.

Bütün Baytursın sülalesinin valinin başını diye suçlamasıyla Sibiryaya sürüldüğünde İñkär'ın bir köyün biyi¹ olan babasının kendisine sıcak Ahmet'e moral olmuştur. İñkär'ın köyündeki düğünde Ahmet tüm yönleriyle sınava çekilir. Güreşerek becerikliliğini ve kıvraklığını gösterir, at yarışında birinci gelerek herkesi şaşkına çevirir. Qız Quuw sahnesinde İñkär ve Ahmet'in yakınlığı ile Ahmet'i dövmek isteyen köy delikanlılarına engel olan kız babası imgesi daha güzel anlatılmıştır. Ata yurdu Aqqum'da düzenlenen düğünde atalar ruhunun kolladığı Ahmet, sekiz türlü yeteneği ve hüneriyle dikkat çekerek halk arasında itibar kazanmıştır. Bu, Baytursın sülalesinin

¹ Biy: Geleneklik Kazak toplumunda anlaşmazlıkları çözen, topluma önderlik eden, gerektiğinde hana danışmanlık yapan kişi, aksakal, bilge.

sürgüne gönderildiği dönemde morali bozuk olan yiğit için büyük bir başarıydı. Şair, bu aşk destanında Ahmet'in Aqqum adlı şarkısının tarihi üzerinde durmuştur. Âşıkların can sırrını anlatan şarkı gençlerin muhabbetini de uyandırmıştır.

İnkâr men Ahmettiñ Ata-tegi bölümünde kızın babası Düysenbay'ın Kıpçak boyundan, Baytursın'ın ise Argın boyundan olduğu belirtilir, sonra bunların şecerelerinden bahsedilir ve ataları hakkında bilgi verilir. Aq Köl ile Aqqum'da birlikte yaşayan iki boyun Sirderya kıyısından kışlayıp yazın Sariařa'yı yayladıklarından, kız alıp kız veren dünürler arasındaki toprak ve kız davası iki boyun arasını açmasına rağmen hâlen akrabalık bağlarının korunduğundan etraflıca bahsetmiştir.

Nureştiñ Hatı, Ahmettiñ Hatı, İnkârdan Hat bölümlerindeki karakterlerin mektubu manzumede mektup tekniğinden çok iyi yararlanıldığını da göstermektedir. Birinci mektupta Nureş'in yokluktan eğitimine devam edemediğini, o dönemdeki Kazak halkının sosyal durumunu, Ahmet'in mektubundan doğduğu yer olan Torğay'a veda edip eğitim almak için Orınbor'a gittiğini görmekteyiz. İnkâr'ın mektubunda Ahmet okumaya gittiği için iki âşığın ayrıldıklarını öğreniyoruz. Ayrıca bu gençler arasındaki aşkın efsaneye dönüşerek nesilden nesile aktarıldığını anlıyoruz.

Serikbay Ospanulı'nın Ahmet adlı manzumesinde Baytursınulı'nın hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Şair manzumede Sâken Seyfullin'in görüşüne yer vermiş, ayrıca Ahmet üzerine kendinden önce yazılmış eserlerdeki görüşleri de değişik bölümlerde kullanmıştır. Ahmet'in babası Baytursın'ın Vali Yakovlev'in başını yardığına dair bilgiyi Muhtar Äwezov'a dayanarak anlatmış, hayatı ve çalışmalarıyla anlatıyı ise Äbiş Kekilbayulı'nın "...zor zamanlarda büyük işler başaran olgun yiğit ve bilge" tespitiyle özetlemiştir.

Manzume Şildehana, "Jıñğıldı Oqıyğası, Qazaq, Arhangelde, Oraluw, Ahañ Üyi, Torğaydağı Toy" adlı bölümlerden oluşmaktadır. Şildehana bölümünde Baytursın'ın evinde dünyaya gelen bebeğe kulağına ezan okunarak Ahmet adının verilmesi ve şildehana toyu² konu edinilmiş Jıñğıldı Oqıyğası bölümünde sömürgecilik boyunduruğundaki Kazak balasının sömürgeciliğe başkaldırması, Baytursın'ın Vali Yakovlev'in başını yarması ile anlatılmıştır. Burada büyük bir cesaret dikkat çekmektedir ve bu cesaret babasından Ahmet'e de geçmiştir. Şubalañ, Qaraçoğa, Tosın ve Aqqum bolularının³ verdiği listeyle sürgüne gönderilen insanların yemeklerini hazırlamak için, onlarla yola çıkan Aqtas'ın birinci karısı Bübijan'ın naasının Rus taygalarında kalması masum insanların acılı hayatlarını gözler önüne sermektedir.

Valiye boyun eğmeyen Baytursın'ın sürgüne giderken oğluna yaptığı "Rusça öğren oğlum!" vasiyetini Ahmet hayatı boyunca aklından çıkarmamıştır. Baba vasiyetini "bilinci uyandıran bilim, eğitim, araştırma, kitap okuma, dil ve düşünce" olarak anlayan Ahmet, Rusça eğitimle öğrendiklerini Kazak balasına öğretmeyi amaçlamıştır. Bundan dolayı eski yöntemle eğitimden vazgeçip Kazak balalarına yeni yöntem ve millî bir yazıyla eğitim vermiştir. "Ninni söyleyip alfabeti her bebeğe, dönüştü eğitim sanata, dil araca!" sözü gerçek olmuş, Ahmet'in geliştirdiği alfabeyle yirminci yüzyılın başında bütün Kazak balaları okuma yazma öğrenmiştir. Bu yazıyı günümüzde Çin'de yaşayan Kazak kardeşlerimiz hâlâ kullanmaktadırlar.

Qazaq adlı bölümde ise okul açıp köy çocuklarını eğiten Ahmet'in Mirjaqip'la birlikte çıkardığı Qazaq

² Şildehana Toyu: Çillehane toyu. Çocuğun doğumunu veya kırkını kutlamak için yapılan şenlik. Bebek, kırkı çıkınca beşiğe belendiği kırkını kutlamak için yapılan toya besik toyu / beşik toyu da denir.

³ Bolis: Bolus. Rus işgalinden sonra Kazakistan'da hanlık yerine kurulan sistemde nahiyeye karşılık gelen idari birim ve bu birimin seçimle iş başına gelen yöneticisi.

gazetesinden bahsedilmektedir. Bu bölümde söz konusu gazete vasıtasıyla sadece çocuklara değil büyük küçük herkese okuma yazma öğretene ve Kazakça alfabe hazırlayan bilim insanının büyük çalışmaları etraflıca betimlenmiştir. Arhangelde bölümünde Kazak halkını aydınlatma yolunda beş defa hapse girip sürgüne gönderilen Baytursınulı'nın acılı yaşamına dikkat çekilmiştir. Pek çok sıkıntı yaşayan ve zulüm gören Ahmet'in yurt özlemiyle yanıp tutuştuğu zamanlarda bestelediği ve çocukluğundan beri hafızasına kazınmış olan Qaraköz ve Aqqum şarkılarını yüksek sesle söyleyip kuvvet aldığı dile getirilmiştir.

Oraluw bölümünde ise halkın sıkıntılı dönemleri hikâye edilmiş ve tek adama tapınma devrinin kurbanı olan Alaş aydınlarının resmî olarak aklanması anlatılmıştır. Bir bilim ile eğitimin merkezine dönüşmüş bulunan Almatı'daki müze Ahañ Üyi bölümünde ele alınmış, Torğaydağı Toy bölümünde ise Torğay'da düzenlenen Ahmet Baytursınulı'nın doğumunun 125. yıldönümü kutlamalarından söz edilmiştir. Manzumenin sonunda yer verilen Türk bilim insanı Nergiz Biray'ın "Ahmet, Türk dillerinin bilginidir.", Kolombiya Üniversitesi profesörü Edward Aslooword'un "Ahmet Baytursınulı ceditçiliğin önderidir.", Çin tarihçisi Su Bihay'ın "Otuzlu yıllardan itibaren Şıncan Kazakları Baytursınulı alfabesine geçti. Şıncan'ın çeşitli bölgelerindeki Kazak okullarında dersler bu yazıyla okutuldu." görüşleri Ahmet'in imgesinin daha iyi anlaşılmasını ve anlatılmasını sağlamaktadır. Günümüzde dünyaca tanınan ve kabul gören bir bilim insanı olan Ahmet'in çalışmalarıyla ilgili bu tespitler onun eserlerinin bilimsel değerini göstermektedir.

N. Aytulı'nın Ahmet manzumesinde Baytursın'ın Şaşaşq Jänibek'in soyundan geldiği söylenmiş ve sülalesi hakkında bilgi verilmiştir. Aqtas'ın köyüne baskın düzenleyen valiyi Baytursın'ın kalın bir kamçıyla vurarak attan düşürdüğünden ve bu yüzden Aqtas,

Baytursın, ve Daniyar'ın sürgüne gönderildiğinden söz edilmektedir. Çocuklarını eltilerine bırakıp sürgüne gönderilen kocasına ve akrabalarına bakmak için Aqtas'ın birinci hanımı Bübijan'ın onlarla beraber gittiği belirtilmiştir.

Çar, Baytursın sülalesini suçsuz yere cezalandırıp yirmi beş yıllığına sürgüne göndermiştir ancak Sovyet ideolojisinin tek taraflı siyasetinden Ahmet de kurtulamamıştır. Qazaq gazetesini çıkardığı için hapsedilmiş, Kazak balasının eğitim almasını sağlayıp Kazak alfabesini geliştirmesi de sömürgeci imparatorluğun hoşuna gitmemiştir. Kazak halkı kendi tarihini öğrenmesin diyerek Bolşevikler, Ahmet'in geliştirdiği alfabeye yerine acilen Latin harflerini kabul etmiştir. Milleti için yaptığı çalışmalar olumsuz değerlendirildiğine Ahmet hapisten kurtulamamış, bu zor günlerinde sevgili eşi Badrisafa her zaman yanında bulunmuş, ona güç kuvvet vermiştir. İdarecilere mektup yazarak kurtarmaya çalışmasına rağmen soruşturmaları bitmek bilmeyen Ahmet, hapsin dar kafesinden kurtulamamıştır. N. Aytulı bu söz konusu manzumede Kazak bozkırına eğitimin tohumunu eken edebiyat, dil bilimi, gazetecilik gibi alanların kurucusu olan aydının yaşadığı zorlukları ve çileli hayatı ele almıştır. Ayrıca A. Nuqulı'nın öncülüğüyle Ahmet Baytursınulı'nın doğumunun 150. yıldönümünün UNESCO tarafından kutlanmakta olduğunu gururla dile getirmiştir.

Ahmet Baytursınulı'nın zorluklarla dolu hayatını betimleyen manzumeler yanında çeşitli dram eserleri de vardır. D. Nurmammedulı'nın Sen Erteñ Atılasıñ, İ. Orazbayev'in Kiyeli Künä, Ö. Ahmet'in Azap-pen Ötken Ömir-ay, L. Fefelova ile K. Seydahmet'in Aq Kelin piyeslerine Ahmet ile Badrisafa'nın hayatı konu olmuştur. Ahmet imgesi dram eserlerinden başka şu belgesellerde de ortaya konmuştur: Alaş Orda, Alaş Alıptarı, Velikiye Taynı Velikih Luydey. Ayrıca Tuñğıştar tasarısı kapsamında çekilen Ultıñ Ulı

Ustazı, Ömür Joli belgeselleri de vardır. 2021 yılında Ahmet araştırmacısı R. S. İymahanbet'in danışmanlığını Ahmet – Ult Ustazı adlı televizyon dizisi çekilmiştir. Dizi Alaş aydınlarının tulpara (yüğrük at) binerek gidişi ile sona ermektedir. Alaş aydınlarının son sahnedeki Tulpar'a binerek ayrılması onların öbür dünyada Burak'a bineceğini simgelemektedir.

İ. Orazbayev'in Kiyeli Küna adlı tragedyasında A. Baytursınulı'nın hayatının Taşkent hapishanesi yılları anlatılmıştır. Eserdeki kişi sayısı sınırlıdır. Olaylarda sadece Ahmet, Muhtar ve Davis (sorgu hâkimi) yer almaktadır. Yazarın, Ahmet ile Muhtar'ı bir hücrede karşılaştırarak çokça konuştuğu görülmektedir. Tarihi verilere göre Ahmet ile Muhtar, Taşkent hapishanesinde birlikte bulunmamıştır. Ahmet'in Semey, Butırka, Solovki, Kızılorda ve Almatı hapishanelerinde yattığı bilinmektedir. Muhtar ise Orta Asya Devlet Üniversitesinde doktora yaparken yakalanıp Almatı hapishanesine atılmıştır.

Eserde göze çarpan hususlardan biri de Ahmet'in şairliğidir. En kötü günlerde bile Ahmet'in şiiri kendine yoldaş ettiğini yazar hep vurgulamıştır. İkinci sahnede biri peygamber yaşında gelmiş, diğeri ise gençcik bir adam olan iki kader ortağının tragedyası aynıdır. Ahmet, bu çıkmazdan kurtuluş yolunu düşünerek kafa yorar. Sonun da o yolu da bulur. O yol ise kendisi ölüme giderken genç Muhtar'ı halkının geleceği için ne yapıp edip kurtarmaktır. Ahmet, dar kafese girenleri tek bir yol bulunduğunu anlamıştır. Bu, Ahmet ile Muhtar'ın kafesteki diyalogundan da anlaşılmaktadır. Bütün Alaş aydınları hayallerini ve hedeflerini Muhtar'a emanet etmişlerdir, o da bu emanete sahip çıkarak halkına hizmet etmiştir. Mensubu olduğu Kazak milletini dünyaya tanıtmıştır. Onun Abay Yolu romanı Kazak milletinin pasaportu hâline gelmiştir. Yazarın kaleminden çıkan bu edebî eser dünya klasikleri arasında yerini

almıştır. Ahmet'in bahsettiği Kiyeli Küna (Kutsal Günah) onun halkına yaptığı hizmettir.

Bu listeye Ö. Ahmet'in Azappen Ötken Ömir-ay adlı iki bölümden oluşan dramatik eserini de eklemek lazımdır. Yazar, Ahmet Baytursınulı ile eşi Aleksandra (Badrisafa)'nın hayatını konu almıştır. Eserdeki olaylara on civarında kişi katılır. Piyes uyumakta olan Perizat'ın rüyası ile başlar. Genç kızın "Aq apa, aq apa!" yani "Ak nine, ak nine!" diye ağlamsından rüyasına Torğaylılar tarafından "Ak Gelin" diye adlandırılan Badrisafa girdiği anlaşılır. Her sahnede ayrı olaylar ele alınmıştır. Asıl olay Badrisafa'nın köyden uzak bir yerde göl kıyısında balık avladığı sahneyle başlasa da piyeste lirik geri dönüşler vasıtasıyla iki gencin tanıştığı zamanlara kadar uzanılır.

Son sahnede Badrisafa ile Perizat'ın diyalogu iki kadının hayat yollarını ve zorlu kaderlerini anlatmada tamamlayıcı bir görev üstleniyor. Yazar iki neslin temsilcilerini asıl olayda bir araya getirerek Ahmet'in geleceğinin parlak olacağına vurgu yapmıştır. Bunu da mektepli Perizat'ın Krilov'un öyküncesini çevirmenini bilmesinin ezber okuması, Badrisafa'nın anlattıklarını aklında tutması, bazı şiirler ile Eki Jiyren'in yazılış tarihini dinleyip bunları ezberlemesi, Atsız'ın yalanlarını yüzüne vurması gibi ayrıntılara sığdırmıştır. Halkımızın geleceği gençlerin elindedir, okuması ve bilinçli çocukların yetişiyor olması Alaş aydınlarının emeklerinin boşa gitmediğini, hayallerinin ve amaçlarının gerçekleştiğini gösterir. Yazar, Ahmet ile Badrisafa'nın ömrünün uzun olacağını vurgulamak istemiştir. Ak ninenin son sözlerinin Ahmet'e dair olması, bu hatıraları okumuş kızın dinlemesi de Ahmet ile Badrisafa'nın azap dolu günlerini sonraki nesillere aktaracak insanların bulunduğunu göstermektedir.

1990'lı yıllarda araştırmalarıyla dikkat çeken Zulqaynar Aldamjar, 2009 yılının kasımında Badrisafa Ansiklopedisi'ni hazırlamıştır. Luydmila Fefelova ile Qabilahat Seydahmet ansiklopedi malzemelerinden

yola çıkarak Aq Kelin adlı piyesi yazmıştır. Piyenin tanıtımı 2012 yılının mayıs ayında gerçekleştirilmiştir. Qostanay Rus Drama Tiyatrosu, Aq Kelin piyesini Aleksandr Liyopa'nın yönetmenliğinde sahnelemiştir. Bu eserde Ahmet Baytursınlı ile eşi Badrisafa'nın imgesi yeni bir biçimde tanıtılmıştır.

Rus kızının İslam dinini kabul etmesi, Kazak örf ve âdetlerine bağlı olması Ahmet'e olan aşkıdan kaynaklanıyordu. Qostanay ile Torğay aksakalları cömertliği ve kalbinin temizliğinden dolayı ona hürmet göstermişlerdir. Sevgili kocasının mücadelelerle dolu hayatı bu genç kızı büyük bir mücadele insanı yapmıştır. Ahmet, Arhangelsk'teki Solvetski Adası Hapishanesine kapatıldığında, Sibiry ve Tomsk'a sürgün

edildiğinde kızı Solpan'ı da yanına alarak peşinden gitmiş, hapishanede onunla aynı hücreyi paylaşmıştır.

Yukarıda bahsedilen eserlerde Ahmet Baytursınlı'nın hayatı ile çalışmaları Badrisafa'nın imgesi etrafına yansıtılmaya çalışılmıştır. Yazarlar birbirini tekrarlamamaya çalışmış, kendi eserlerini yeni bilgilerle geliştirmeye önem göstermiştir. Böylelikle halkına hizmet eden Alaş aydınlarının güzel sanatlardaki imgesini oluşturma çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır. Hiç şüphesiz gelecekte de bu eserlere yeni eserler eklenecektir. Tarihimizi tanıtmada, yeni nesli vatansever, milliyetperver bireyler olarak yetiştirmede bu tür tarihî eserler büyük bir önem arz etmektedir.

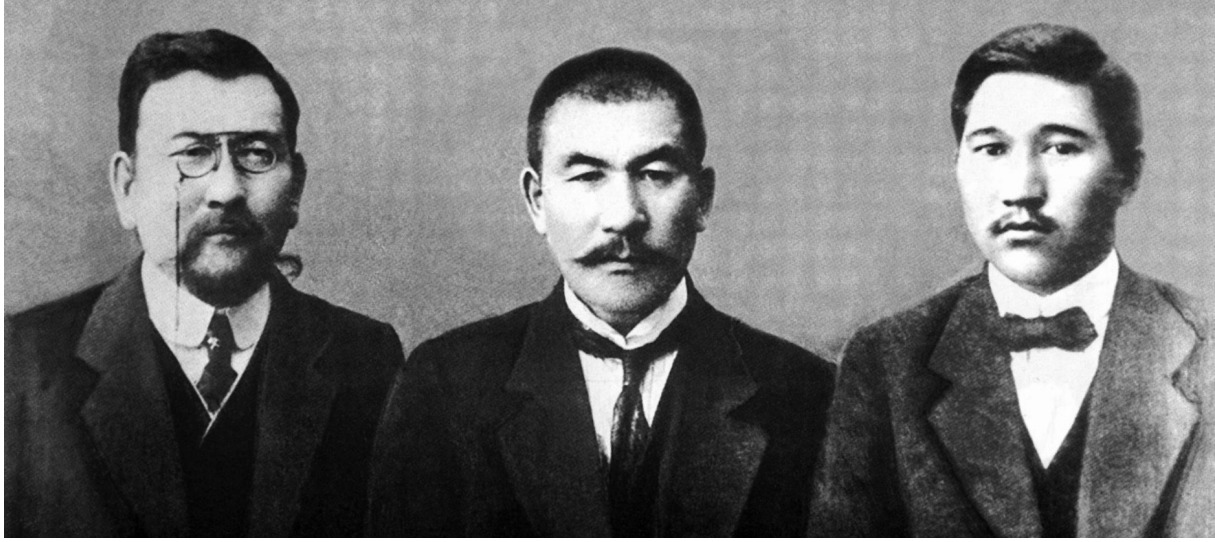
Ahmet Baytursınulı ve “Qazaq” Gazetesi

Hem Çarlık hem Sovyet döneminde yaşayan, Kazak aydınlarının önderi, millî kimliğini koruması için büyük çabalar sarf eden devlet ve bilim adamı Ahmet Baytursınulı Çarlık yönetiminin baskıcı siyasetine rağmen Qazaq gazetesini çıkartmış, bu yayın organı vasıtasıyla Kazak milletinin önemli meselelerini gündeme getirebilmiş büyük bir şahsiyettir. Kazakistan’da ve Kazakistan dışında yaşayan Kazaklar, zamanında Ahmet’i Qazaq gazetesi vasıtası ile tanımıştır. Devrin şartları içinde Qazaq gibi bir gazeteyi yayımlamak büyük bir kahramanlıktır. Ahmet, ömrünü Qazaq gazetesine adamıştır. Gazetenin zengin bir içerikle çıkmasına büyük önem vermiştir. Kazakların toprak, dil, din gibi müzmin birçok meselesini gazetede gündeme getirecek vatandaşları düşünmeye davet etmiş ve onlardan gelen görüş ve yorumları da olduğu gibi yayınlamaya çalışmıştır. Qazaq gazetesi cesur görüşlerin dile getirildiği, aydınlık bir hayatı hedef gösteren önemli Kazakça yayın organlarından biridir. millet öğretmeni, mücadeleci şair, reformcu Ahmet Baytursınulı, Kazak halkının o dönemdeki gözü, kulağı, sesi, dili olan ve etrafına milletin geleceğini düşünen Kazakları toplayabilen Qazaq gazetesini toprak, dil, din ve gibi meselelerini gündeme getiren bir yayın organına dönüştürmüştür.

Ahmet Baytursınulı, 5 Ocak 1913 tarihinde Orınbor Genel Valiliğinden Qazaq gazetesini çıkarma izin almıştır. Gazetenin ilk sayısı 2 Şubat 1913 tarihinde Orınbor’daki Kerimov ve Hüseyinovlar Matbaasından basılmıştır. Gazetenin birinci yıldönümü dolayısıyla yayınlanan “2 Şubat” başlıklı makalede tevekkül ederek gazete çıkarmaya başladıklarında sadece 750 som bütçeleri olduğunu, halkın maddi katkıda bulunarak gazetenin kapanmasına izin vermediğini, ondan gazetenin halka hizmet eden bir yayın hâlinde geldiğini dile getirerek “Vatandaşlarımız bir kısmı maddi olarak, bir kısmı kalemleriyle ilmi olarak, bir kısmı da her ikisiyle yardım ettiler.” demiş Qazaq gazetesi adına millete teşekkür etmiştir [1]. Gazetede ilk sayıdan itibaren olan Kazak halkının siyasi ve içtimai hayatının en mühim meselelerini gündeme getirilmiş ve bu meseleler etrafında tartışmalar yapılmıştır. Ahmet Baytursınulı gazetenin ilk sayısında yayımladığı “Değerli Öğrenciler” adlı makalesinde:

1. Gazetenin okurlarına dünyada olup bitenleri ve konuşulanları aktaracağını,
2. Gazeteyi eğitimi ve bilgili insanlar ile ufku geniş önderlerin yönettiğini,
3. Gazetenin halkı eğitecek bir araç olabileceğini,
4. Halkın hakkına savunan bir mecraya dönüşebileceğini güvenle ifade etmiştir. Qazaq halkı her şeyden

* Dr, Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi Sosyal Bilimler Merkezi Müdürü.

A. Baytursinuli, A. Bökeyhan, M. Duwlatuli

haberdar etmeyi, her olayı halka duyurmayı görev bilmıştır. Gazetenin “Qazaq” adını anlamına “soylu halkımızın ve büyük milletimizin mukaddes ismi” diye açıklamış, Qazaq’ın millet için çalışacağını söylemiş ve herkesi birlikte çalışmaya davet etmiştir [2, s. 9-10].

Qazaq gazetesini ulusal düzeye çıkararak halkının 1913-1918 yılları arasında aralıksız yayınlanmasına ve çekici ve önemli bir yayın organı yapmak için büyük emek sarf eden Ahmet gibi insanların dünyaya bir kez geldiğine yoktur. Qazaq gazetesi 266 sayısı yayımlanmıştır. Gazetenin 1913 yılında 44 (1-44), 1914 yılında 47 (45-92), 1915 yılında 70 (93-163), 1916 yılında 57 (164-211), 1917 yılında 33 (212-245), 1918 yılında 21 (245-266) sayı çıkmıştır. Gazetenin abonelik ücreti bir yıl için 3 som, altı ay için 1 som 45 tıyın, üç ay için 1 somdur, birim satış fiyatı ise 5 tıyındır. Gazetenin ilk dört sayısı “Qazaq” yazısı ile çıkmıştır, beşinci sayıdan itibaren ise keçe çadırın resmi içine “Qazaq” yazılmıştır. Dört sayfalık gazetenin haftada bir defa ve 14 ayrı başlıkla çıkarılması hedeflenmiştir. Ahmet Baytursinuli zor zamanlarda Qazaq gibi bir yayın organını çıkarma

işini 1913 yılından 1917 yılının eylül ayına kadar şerefle yerine getirmiştir. Qazaq gazetesinde eleştirici makaleler yayınladığı için yönetimce Ahmet Baytursinuli’na para cezası verilmiştir. 1928 yılında kaleme aldığı otobiyografide Ahmet Baytursinuli “913 yılında Qazaq gazetesinin açılışını düzenledim ve gazetenin yazı işleri müdürü olarak çalıştım. Gazetede müdürlük yaparken birkaç kez ceza alıp tutuklandım. Ayrıca Qarqaralı İstasyonu polis amirinin “Postanın itibarını zedeleyecek bilgileri yayımladı!” suçlamasından dolayı dosyam mahkemeye verildi. 1917 yılının sonuna kadar yazı işleri müdürlüğü yaptım.” diye yazmıştır. Ahmet Baytursinuli’nin ellinci doğum yıldönümü dolayısıyla çıkarılan biyografi denemesinde M. Duwlatuli onun Qazaq gazetesini çıkarırken gösterdiği olağanüstü çalışmayı değerlendirerek gazetenin yayımlandığı yıllarda ülkedeki olumsuzlukları, rüşvet ve yolsuzluğu açıkça eleştirdiği için birkaç defa Çarlık hükümetinin verdiği para cezasını ödemeye mecbur kaldığını dile getirmiştir. Qazaq gazetesi, Çarlık yönetiminin sıkı gözetimine

alınmış ve gazetede yayınlanan her makale ciddi bir şekilde kontrol edilmiştir.

Qazaq gazetesinin halk için büyük öneme sahip olduğunu gören Ahmet'in yanında Äliyhan gibi bir danışman ve destekçi, Mirjaqip gibi yoldaş vardı. Mirjaqip da gazetenin çıkmasına için insanüstü bir çaba sarf etmiştir. Gazetede eleştirici makalelerini cesurca yayımlamıştır. Qazaq gazetesinin çıkmasında baskısını sağlayan Mustafa Orazayev'in de emeği büyük olmuştur. Buhara'daki dinî medresede ile Ufa'daki Ğaliya Medresesinde eğitim gören Mustafa, Qazaq gazetesinin çıkarılmasını çıkaranlardan biri olmuş, babası Ahmet İyşan ise maddi destek sağlamış ve eğitim konusunda makaleler yayımlamıştır. Böylece gazete birinci sayısından kırk altıncı sayısına kadar Mustafa Orazayev'in bütçesi ile çıkarılmıştır, kırk yedinci sayıdan itibaren ise gazetenin basımını Azamat Ortaklığı üstlenmiştir. Ahmet Baytursınulı ile Mirjaqip Duwlatulı, Qazaq gazetesinin 15 Aralık 1913 tarihli 72. sayısında yayınlanan Alaş Azamattarına (Alaş Vatandaşlarına) adlı makalesinde gazeteyi çıkarırken maddi sıkıntılar çekildiği için Azamat'ı kurup buna Alaş vatandaşlarını ortak ederek gazeteyi çıkarmaya devam etmek istediklerini aktarmıştır. Azamat'ın amacı gazete ve dergi yanında Kazaklara gerekli kitapları çıkarmak olmuştur. En önemli amacı ise Qazaq gazetesinin kendi ayakları üstünde durmasını sağlamaktır. Azamat'a üye olanların 100 som aidat ödemiştir. Parayla ilgili halk arasında çeşitli dedikoduların çıkmaması için Azamat'ın amacının parayı çoğaltarak ortakları zenginleştirmek değil yapılan çalışmaların halka faydalı olmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir. "Para faydalı işler yapma ve böyle işlere destek olma aracı olarak kullanılacaktır." diye açıklaması yapılmış ve Azamat'a üye sadece parayla değil gönül ve niyetle de ortak olma çağrısı yapılmıştır.

Qazaq gazetesinin yayınlanmasını Kazak halkı büyük sevinçle karşılamıştır ve maddi sıkıntı çektiği dönemlerde dahi gazeteye yardımda bulunmuştur. Gazete maddi destek sağlayanların adını yayımlayarak

teşekkür etmiştir. Qazaq çok zor dönemleri de yaşamıştır. Bunlardan birincisi maddi sıkıntılar, ikincisi ise Çarlık siyasetinin eleştirilmesi yüzünden hükümet tarafından yapılan baskılardır. Genel olarak Qazaq gazetesinin çıkması için vatansever kişiler, zenginler ve üniversite öğrencileri maddi destek sağlamıştır. Qazaq gazetesi Kazakların ilk ve millî ansiklopedisi sayılır. Gazete öncelikle millî meseleleri gündeme getirmiştir. Milletçe ezilen Kazakları derin uykudan uyanıp eğitilmiş ve kültürlü halklar seviyesine yükselmesi, millî özgürlük bilincinin oluşması için çabalamıştır. Sovyet döneminde sert bir şekilde eleştirilerek "milliyetçilik" propagandasının Qazaq ile birlikte başladığı belirtilmiştir. Kazak aydınlarının milliyetçiliği bu gazetede yayınladıkları makaleleri ve yaptıkları görevlerle ispatlanmaya çalışılmıştır.

Gazete Birinci Dünya Savaşı başta olmak üzere Rusya İmparatorluğu ile yabancı devletler arasındaki siyasi olaylar, Balkan Savaşı, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler, savaş tekniği ve silahlar, Çin'in bağımsızlığını koruma yolundaki mücadelesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın Kazakistan'a tesiri hakkında geniş ve aydınlatıcı bilgiler vermiştir.

Qazaq gazetesi 1916 yılı ayaklanması,¹ sömürge halkların savaş döneminde işçi olarak çalıştırılmasına dair çarlık kararı yüzünden meydana gelen olayları ve aydınların meseleyle ilgili görüşlerini ele alan tek yayın organıdır. Cepheye çalıştırılan Kazakların ağır durumunu gündeme getiren de yine Qazaq gazetesi olmuştur.

¹ Kazakların içtimai, kültürel ve edebî hayatına tesir eden diğer bir önemli olgulardan biri Haziran Kararnamesi olarak bilinen Çarlık kararnamesidir. Kazakçada Mawsım Jarlığı diye adlandırılan 25 Haziran 1916 tarihli bu kararname, Terek ve Kuban vilayetleri ile Güney Kafkasya, Kazakistan ve Sibirya'dan cephe gerisinde inşaat ve savunma işlerinde çalıştırılmak üzere halktan adam alınmasını öngörmekteydi. Söz konusu kararname, halk arasında büyük bir infiale yol açmış ve Kazakistan'ın özellikle Jetisuw ile Sırderya vilayetlerinde ayaklanmalar olmuştur. Ayaklanmalar Rusya tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, binlerce Kazak katledilmiştir.

Qazaq gazetesinin Kazak demokrat aydınlarının yayın organına dönüşmesi 1917 yılındaki Şubat Devrimi'nden sonra olmuştur. Devrim sürecindeki Rusya'nın iç siyasi durumunu tahlil eden de Kazaklara yol ve yön gösteren de Çarlık hükümeti yıkıldıktan sonra millet aydınlarının yayın organına dönüşüp ülkedeki siyasi durum demokratik değişim süreci hakkında bilgiler yayınlayıp Şubat Devrimi sonucunda kurulan Geçici Hükümeti desteklemeye ve kurultay hazırlık çalışmaları için çağrı yapan da bu gazetedir.

Qazaq gazetesi, Alaş Partisi ile Alaş Orda Hükümetinin sesi olmuştur. Alaş Hareketi'nin her adımını duyurarak kargaşada Kazaklara yol ve yön göstermiştir. Gazetede Alaş Partisi'nin programı, siyasi çalışmaları ile Kazak aydınlarının siyasi düşünceleri ve görüşleri de basılmıştır. Bu malzemelerin kaynak olarak değeri son yıllarda yazılan bilimsel çalışmalar ile kanıtlanmıştır. Qazaq gazetesi vasıtasıyla Alaş tarihi ile ilgili eksikliklerin giderilmiştir. Gazetede Kazak halkının 1917 geçiş dönemindeki sosyal hayatı, siyasi durumu, Alaş hareketi üyelerinin içtimai ve siyasi çalışmaları hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Kazak halkının içtimai ve iktisadi gelişimi, tarım, sanayi ve ticaret konuları, kültürü, edebiyatı, tarihi ve etnografyası gazeteye konu olmuştur.

Kazak halkı gazetenin karanlıktaki halkı aydınlığa çıkaracağına ve bu gazeteye bütün Kazakların destek olacağına inanmıştır. Ahmet ise halkın inancını boşa çıkarmamıştır. Gazetede bilgileri pek çok çalışmaya kaynak olmuştur. Bu gazete yeni başlayan bağımsızlık mücadelesini örgütlemiştir. Qazaq etrafında toplanan aydınların kendilerini geliştirmeleri ve siyasi mücadeleye katılmaları için milleti bilinçlendiren Mustafa Şoqay, M. Tınışbayev, R. Märsəkölü, M. Jumabay, H. Bolğanbayulı, J. Aqbayulı, H. Dosmuhamedulı gibi aydınların halka yol göstermesine vesile olmuştur.

M. Äwezov, Ahmet Baytursınulı'nı "milletin manevi önderi" saymıştır. Bunu Ahmet'in Kazakça ders

kitapları çıkara, Kazak dilini öğreten bir "millet öğretmeni" olduğunu aydının ellinci doğum yıldönümü münasebetiyle düzenlenen kutlama töreninde dile getirmiştir. Qazaq millî seviyedeki siyasi ve içtimai bir gazete olmuş, Kazakların hayatına ilişkin meseleler üzerinde durmuş ve belirlediği yönler ile hedefleri sürekli halka duyurmuştur. Milletinin menfaati için hizmet etmeye her zaman hazır olduğunu, sosyal güçleri birleştirerek millî özgürlüğe kavuşulabileceğini öğütlemiştir. Bununla birlikte gazete siyasi ve içtimai çalışmaların da düzenleyicisi olmuştur.

Bolşevik yönetimi kurulduktan sonra kabul edilen idari ve siyasi kanunlar ile kararlar ülkede bazı değişiklikler yapmış olsa da basın alanı olduğu gibi kalmış, eskiden çıkarılan gazeteler artık Bolşevik yayın organına dönüşmüştür. Sadece adları değişen yayın organlarının çalışanları eskisi gibi çalışmaya devam etmişler ve uygun buldukları materyalleri yayınlamışlardır. Qazaq gazetesi etrafında toplanan aydınlar, gazete kapatıldıktan sonra da görüş ve düşüncelerini başka yayın organları üzerinden anlatmaya ve aktarmaya devam etmişlerdir.

Qazaq gazetesi otuzlu yıllardaki aydın soruşturma ve kovuşturmalarda milliyetçi yayın bir organı olarak gösterilmiştir. Gazete Alaş Orda fikriyatını yayan araçlardan biri olarak gösterilmiş ve onun etrafında toplanan aydınlar "Sovyet hükümeti kurulurken görüşlerini gazete vasıtasıyla yayıp yeni sosyalist sistemin oluşmasına engel olmuşlardır." denerek asılsız bir şekilde suçlanmışlardır. Çarlık Hükümeti döneminde eleştirilen ve bazı suçlamalarda maruz kalan Qazaq gazetesi Sovyet sistemi döneminde de milliyetçi bir yayın organı olarak değerlendirilmiştir. Yirminci yüzyılın başında Ahmet Baytursınulı'nın her adımı izlenmiştir. 1922 yılından itibaren Alaş Ordaçılar hükümet ve parti tarafından soruşturulmaya başlamış, milliyetçi grup ve birimlerin tespiti için kurumlara talimat vermiştir. Bunu yerine getirmek için istihbarat örgütü GPU memurları

hemen işe girişmiş ve ülkedeki zararlı gruplar hakkında bilgi toplamaya başlamıştır. Kazak ülkesi GPU çalışanları 1922 yılının eylül ayında Kazak Bölge Komitesi'ne Alaş Ordacı ve milliyetçi güç örgütlerini Aliyhan Bökeyhan, Komünist Parti üyesi Ahmet Baytursınulı, Kazak Merkez Yürütme Kurulu Başkanı S. Medeşev'in yönettiğini belirtmiştir. hakkında bilgi vermiştir [3].

1927-1929 yılları arasında kendine özgü görüşü bulunan Kazak aydınlarından hepsi "milliyetçi" diye suçlanarak işten çıkarılmıştır. Ahmet Baytursınulı da Alaş üyeleri ile birlikte tutuklanıp soruşturma geçirmiştir. 4 Nisan 1930'da Alaşçı kırk dört vatandaş kovuşturma geçirip çeşitli cezalara çarptırılmıştır. İlk mahkeme kararına göre Ahmet Baytursınulı idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak bu karar 1931 yılının ocak ayında değiştirilerek 10 yıllığına çalışma kampına gönderilme cezasına çevrilmiştir. Alaş önderi 1932 yılının kasım ayında Arhangelsk'e sürülmüştür. 1933 yılının mayıs ayında sağlık durumu sebebiyle cezasını ailesinin yanında çekmesine hükümet tarafından izin verilmiştir. 1934 yılında ise M. Gorki'nin eşi E. Peškova erken tahliye olarak Almatı'ya dönüşüne vesile olmuştur. Almatı'ya döndüğünde Ahmet'i kimse kucak açarak karşılamamıştır. İş bulmakta zorlanan şair, karnını doyuracak kadar bir iş bile bulamamıştır. Ancak aralık ayında Merkez Müze'de işe girerek orada 21 Ekim 1936'ya kadar çalışmıştır. 1937-1938 yıllarında Kazak aydınlarının başına gelen felakete kimse karşı duramamıştır. 11 Temmuz 1937 tarihinde Ahmet Baytursınulı tekrar hapsedilmiş ve "halk düşmanı" suçlamasıyla 8 Aralık'ta kurşuna dizilmiştir. Sonuç olarak Ahmet Baytursınulı'nın kurup yönettiği Qazaq gazetesinde toprak, dil, din meselelerinin gündeme getirilmesi ve bunlara çözüm aranması, ülkemin millî bağımsızlığı yolundaki mücadelenin bu yayın organı vasıtasıyla dillendirilmesi yirminci yüzyıl başındaki büyük olgulardan biri olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

1. Qazaq, 7 Şubat 1914.
2. "Qazaq Gazetesi. 1913 / Qurast: S. O. Smağulova. Ğ. Q. Änes, T. A. Zamzayeva-Arıs Baspası, Almatı, 2009. s. 480.
3. QRPM. 718-q., 1-t., a-is.. 1-7-pp.

"Qazaq" Gazetesinin 22 Mart 1913 Tarihli Yedinci Sayısı

İlk Kazakça Edebiyat Kuramı Kitabı *Ädebiyet Tanıtqıs*

Ahmet Baytusinoğlu, 1920-1921 yıllarında Kazakistan Hükümetinde Eğitim Bakanı (Halk Ağırtuv Komissarı) olarak görev almıştır. Bu büyük deha söz konusu görevi sırasında birtakım siyasi baskılara rağmen Kazakça okul kitapları ve yardımcı kaynaklar hazırla(t)mayı ve yayımla(t)mayı başarmıştır. Bunlardan en önemlisi ise bizzat Ahmet Baytursınulı'nın tarafından kaleme alınan Kazak edebiyat tarihinin ve edebiyat kuramlarının genişçe ele alındığı *Ädebiyet Tanıtqıs* (Edebiyat Bilgileri) adlı kitaptır. Bu çalışma ile Kazak aydınları ilk defa edebiyat kuramları ve bilgilerini Kazakça okuma imkânı bulmuştur. Ahmet Baytursınulı, dünya edebiyat kuramında kullanılan terimlerin Kazakça karşılıklarını bulmuş, sadece Kazak edebiyatına özgü türler için özel terimler üretmiş ve bunları dönemin bilim dünyasına kabul ettirmeyi başarmıştır. Ancak ne yazık ki yazarın Sovyet Bolşevik terörüne kurban edildikten sonra "halk düşmanı" ilan edilmiş ve Baytursınulı imzalı her şey yasaklanmıştır.

Ädebiyet Tanıtqıs 1926 yılında Taşkent'te basılmıştır. O güne kadar yazar, şair, devlet adamı, tercüman, gazeteci, yayıncı, siyasetçi, öğretmen

olarak bilinen Ahmet Baytursınulı böylece Kazakça edebiyat bilgi ve kuramlarının ele alındığı ilk bilimsel çalışmanın yazarı olarak tanınmaya başlar. Nitekim yazarın ismi, Millî İstihbarat Örgütü arşivlerinde *Edebiyat Kuramı* kitabının yazarı olarak geçmektedir. Bu kitapta yazar, edebiyat kuramı, tenkit, edebî türler, estetik, yöntembilim ve poetika hakkında genişçe bilgi vermekle birlikte Kazak edebiyatı tarihi üzerinde de durmuştur.

Ahmet Baytursınulı, bu bilimsel çalışmayı yapmakla Kazak halkının kendine has geniş kültürü ve zengin edebiyatı bulunduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Kitapta Kazak edebiyatının dünya edebî geleneğiyle ortak yönleri ve sadece bozkır edebiyatına özgü özellikleri anlatılır.

Ahmet Baytursınulı'nın bu çalışmayı yaparken Aristoteles, Farabi'nin, Lomonosov, Goethe'nin, Hegel'in edebiyat ve sanat hakkında çalışmalarıyla birlikte Aleksandr Potebnya (Beyan İlmi Kuramına Dair, 1905), Aleksandr Veselovski (Poetika, Kurgu Poetkası, 1913) ve Florian Znanetski'nin (Cultural Reality, 1919) eserlerini de incelediği görülmektedir. Tatar edebiyatçılarından Ğabdrahman Sağdiy, Ğaziyz Ğubaydullin, Jamal Walidi gibi meslektaşlarının görüşlerinden de yararlanmışır. Hatta Kazakçada kelime kullanımını, edebî dilin

* Prof. Dr., M. O. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazakistan / Almatı.

özelliklerini anlatırken “Kazakça son heceye vurgu yapılan Fransız ve Çek dillerine, aynı zamanda vurguyu kelimenin sonuna koyan Polonya diliyle benzerlik gösterir.” diyerek Avrupa dilleriyle mukayese yaptığı da görülür.

Âdebiyet Tanıtqış’ın geniş giriş kısmında sanat hakkında genel bir değerlendirme yapılmış, söz (beyan) sanatı ve eserin bölümleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde söz sanatı bilimsel bir bakışla ele alınmış, ikinci bölümde ise sözlü ve yazılı Kazak edebiyatının türleri ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

Giriş kısmında müellif, asıl malzemesi söz olan eserin konusu, planı, biçimi ve içeriği üzerinde durmuştur. Ayrıca sanatın çeşitlerinden (resim, heykel, güzel sanatlar, mimari vb.) kısaca bahsederek en üstün sanatın sözle (kelimelerle) kurgulanan sanat olduğuna değinmiştir. “Diğer bütün sanatların görevini söz sanatı yerine getirebilir. Sarayların ihtişamını, resimlerin inceliğini, müziğin hislere dokunan güzelliğini kelimelerle anlatmak mümkündür. Ancak diğer sanatlar söz sanatının yaptığı yapamaz.” der Ahmet Baytursınulı.

Müellife göre söz ustası, yani yazar veya şairin şu özellikleri haiz olması gerekir: “Söz sanatıyla uğraşan insan hem yazar hem de tenkitçi olmalıdır. Sözü güzel kullanmak için düşünce kıvraklığı da lazımdır. Sözün leziz olması ve yerli yerine oturması için tenkitten anlamak gerektir. Söylenen sözün anlamlı ve önemli olması için ilim ve eğitim gerektir.”

Eserin birinci bölümünde yazar, sözün en üstün sanat olduğunu bilimsel yönden ispatlamaya çalışmıştır. Bu amaçla dilin yani kelimenin mantığı,

kelimeyi kullanmada seçicilik, dilin arılığı, doğuluğu ve sanatsallığı konularını açıklamıştır. Daha sonra Kazak edebî dilinde en çok kullanılan sanatlarla değinerek bunların bilimsel isimlendirmelerini yapmıştır. Baytursınulı’na göre Kazak edebiyatında sık kullanılan sanatlar şunlardır: Teşbih (teñew), tasvir (beynelew), teşhis (keyiptew), nübalağa (äsi-relew), hiciv (kekesindew). Yazar, sanatları bunlarla sınırlandırmamış, anlam karşıtlığı ve yakınlığına göre pek çok türevlerine de yer vermiştir.

Bunun yanı sıra edebî eserin bediiliğini sağlayan dilin ifade şekillerine, ahengine göre kurulan cümle çeşitlerini örneklerle açıklamıştır. Bu bölümün sonunda Kazak edebiyatında nazım çeşitleri, kafiye, hece ve ses kullanımına dair açıklamalar mevcuttur.

Kitabın ikinci bölümünde Kazak nesrinin çeşitleri ve belagate yakın yazı türleri yani şecere, zaman mektubu, biyografi, karakteristik yazılar, tarih yazıları, tarihî hikâyeler, seyahatnameler; bilimsel yazılar, tenkit yazıları, şeşendik sözder (sanatsal yönü güçlü çeşitli siyasi, hukuki vb. metinler), gazete yazıları; anonim edebiyat çeşitleri yani eğlendirici metinler, masallar, bilmeceler, tekerlemeler; nasihat içerikli metinler, masal destanları, tarihî destanlar, atışmalar, pendnameler, ümit şiirleri; bilgece sözler, şiirler, atasözleri; geleneklerle ilgili türler yani jar jar (dügün türküleri), bata (manzum dualar), ninniler vb. hakkında bilimsel açıklamalara yer vermiştir. Her türe dair örnekler vermeyi de ihmal etmemiştir.

Daha sonra yazılı edebiyat dönemi metinleri açıklanmıştır. Bu kısım da yazar dindar devir yazıları ve tenkitçi metinler olarak ikiye ayırmıştır. Dindar dönem metinlerini kıssalar, hikâyeler, nasihat yazıları,

münacatlar, methiyeler, atışmalar, gaza yazıları (tolğaw) olarak belirtmiştir. Tenkitçi metinler ise hikâye türleri, büyük hikâye yani roman, tolğawlar (çeşitli durumlara göre çıkarılan duygu yüklü metinler) vb. olarak örneklendirmiştir. Eserde tür- lere kısa örnekler verilirken yazar daha fazla örnek için “Ek kitabın falan sayfasına bakınız.” diye not düşmüştür. Bu notlardan anlaşıldığı gibi *Ādebiyet Tanıtqış*’ın ilk kitabı kurama, ek kitabı da örneklere ayrılmış olmalıdır. Ancak bugüne kadar *Ādebiyet Tanıtqış*’ın bu ek kitabı bulunamamıştır.

Ādebiyet Tanıtqış’ın en önemli özelliği, Kazak edebiyatının örneklerinden yola çıkarak Kazakça edebiyat kuramını bilim camiasına ilk olarak sunmasıdır. Ancak 1926 yılında yayımlanmış olan bu çalışma, birkaç yıl sonra Ahmet Baytursınulı’nın “vatan haini” suçlamasıyla mahkûm edilmesi, peşinden de suçu ispatlanmadan kurşuna dizilmesi sonucu toplattırılmıştır.

Ahmet Baytursınulı hakkında beraat kararı Sovyetler Birliği dağılmadan önce 1986 yılında çıkmıştır. Bu tarihe kadar Kazak edebiyat bilimi Kazakça yazılmış ilk edebiyat kuramı kitabından mahrum bırakılmıştır. Bu durumun Kazak edebiyat kuramı alanında meydana getirdiği açık ortadadır. Konuyla ilgili edebiyatçı Zeynolla Qabdolov şunları söylemiştir: “Ahañ (Ahmet Baytursınulı) yokken (ismini anmak ve eserlerinden bahsetmek yasakken) bizim edebiyat kuramımız kafası kesilmiş bir vücuda benziyordu. Kafasız beden olur mu hiç? Ama ne yapalım, uzun zamandır kafasız beden varlığını da kabul etmek zorunda kaldık.”

Diğer bir Kazak edebiyat kuramcısı Zäkiy Ahmetov ise *Ādebiyet Tanıtqış*’ın paha biçilmez değerini şöyle anlatmıştır: “*Ādebiyet Tanıtqış*’ta poetikaya

manzum eserin özelliklerine çok yer verilmiştir. Müellif, Kazak şiir dilinin inceliklerini anlatmakla kalmamış, sanatları edebî terimlerle düzenlemiştir. Kazak edebiyat kuramının başlıca terimlerinin yapıcısının Ahmet Baytursınulı olduğundan daha yeni, memleketimizin bağımsızlığından sonra haberdar olduk. Baytursınulı, bu bilim sahasını da Kazakçalaştırmıştır. *Edebiyat* sözcüğünün Arapça, *literatura* sözcüğünün ise Rusça olduğunu belirten yazar, söz sanatını Kazakça *asıl söz* (değerli söz, altın söz) terimiyle karşılamayı yeğlemiştir. Hem dil bilimi hem de edebiyat bilimine dair birçok terimi icat eden Ahañdır.”

Ādebiyet Tanıtqış’ın müellifinin yaptığı birçok terim, yasaklanmadan önce kitabı okuyan ve içeriğine hâkim olan bazı edebiyatçılar tarafından kullanılmıştır, ancak bunlar başka bilim insanlarına atfedilmiştir.

Ahmet Baytursınulı, Kazak edebiyat kuramını ve Kazak edebiyat tarihinin kuramsal temelini inşa etmiş şahsiyettir. Zira *Ādebiyet Tanıtqış* gibi kapsamlı bir çalışma ondan önce de sonrasında da yapılmamıştır.

Kaynakça

Ahmetov Z., *Öleñ Sözdiiñ Teorıyası*, Almatı, 1998.

Baytursınulı A., *Altı Tomdıq Şığarmalar Jıynağı 1*, El-Şejire, Almatı, 2013.

Dädebayev J., *Ahmet Baytursınulı – Alğaşqı Qazaq Ādebiyettanuwşısı*, Almatı, 2022.

Erkinbayev U., *Ahmet Baytursınulıniñ Ādebiyet Tanıtqıŝı 20- Ğasır Basındağı Ādebiyettanuw Konteksinde*, Almatı, 2007.

Kazakların Baş Şairi

Kazakların baş şairi Abay (gerçek adı İbrahim) Qunanbayev'dir. Bildiğimiz kadarıyla geçmişte ve bugün Kazaklar içinden onu geçecek bir şair çıkmamıştır. Aqmola ve Semey vilayetlerinde Abay'ı bilmeyen kimse yoktur. Aqmola'ya komşu olan Torğay vilayetinde ise Abay'ı bilen çok azdır hatta yok bile denebilir. Bunun sebebi eserlerinin basılmamış olmasıdır. Eserleri kitap olarak basılana kadar Abay'ın adı da sözü de Torğay vilayetinde duyulmamıştı. Aqmola ve Semey vilayetlerinde Abay'ın adını veya sözünü işitmedim diyene hayretle bakılır. Ben Aqmola vilayetine ilk gittiğimde Abay'ı bilmeyişime, şiirlerini işitmeyişime hayret ediyordum.

Şairler veya şairlerin eserlerinin söz konusu edildiği yerde Abay'ın şiirlerini övmeyen kimse çıkmadı. Abay'ın şiirlerini görmediğim için övgülerine inanmadım ve Kazak allayıp pulladığı tayını başkasının yüğ-rüğünden yeğ tutar, dolayısıyla övüp durdukları Abay da bizim Äwbäkir, Seydahmet, Aqmola gibi biridir diye düşündüm.

1903 yılında elime Abay şiirlerinin yazıldığı bir defter geçti. Okuyunca başka şairlerin sözüne benzemediğini anladım. Diğerlerine o kadar benzemiyordu ki insan ilkin bayağı bir yadırgıyor, uzun süre durakalıyor. Sözü az fakat anlamı çok ve derin. Evvelce aşına olmayan kişi bir çırpıda okursa çoğunun anlamına

vâkıf olamıyor. Birçok sözünü -üzerinde özellikle du-rarak emek veren kişiler hariç- bin kez okunsa da anlamak mümkün değildir. Ne demek istediği ancak biri izah ettikten sonra anlaşılıyor.

Bundan ötürü Abay'ın sözlerinin sıradan insanlara zor geleceği bir gerçektir. Lakin bu zorluk Abay'ın meramını ifade edemeyişinden değil okuyucuların bunları idrak edecek seviyeye ulaşamamış olmasındandır. Öyle ise kusur yazanda değil okuyandadır. Neye dair yazarsa yazsın Abay izah ederek, kökünü ve iç özellikleri ile niteliklerini kucaklayarak yazıyor. Onun özellik ve niteliklerini bilerek yazdığı için de sözlerinin hepsi birer ders olur, okuyucuların bilgisini sınavan bir ölçüt olur. Okuyucu sözü eleştirdiği gibi söz de okuyucuyu eleştirir. Abay'ın sözü çağdaşı olan şairlerden farklıdır, onların sözünden ileri ve üstündür. Abay diğer şairlerden yalnızca sözüyle değil özüyle de farklıdır. Abay'ın nasıl bir olduğunu bizzat görmemiş olsak da görenlerden öğreniyoruz. Sözü-nün nasıl olduğunu anlattıktan sonra özünün de nasıl olduğunu anlatmak yanlış olmayacaktır.

Abay, Semey vilayetinin Kazaklarındandır, uruğu Tobıqtı'dır. Büyük dedesi İrgızbay, Torğay vilayetindeki İrgız Irmağı kıyısında doğmuş. İrgızbay, halkının

kumandan baturu ve önde gelen biyi¹ imiş. Tobıqtı'nın toprağının az olduğu dönemde elini Türk hanından ayırmış ve hayvancılık için elverişli olduğunu düşündüğü Şıñğıs Dağı'na göçmüş. Küçük dedesi Öskembay da halk arasında adil bir biy olarak tanınmıştır. Sadece kendi uruğu değil başka uruklar da zor davaları çözüme kavuşturmak için Öskembay Biy'in obasına gelirmiş. Abay'ın babası Qunanbay, halk tarafından Kazakların önde gelenlerinden biri sayılmıştır. Kazakları biylerin yönettiği ve sultanların törelerden² seçildiği dönemde onlarla mücadele etmiş, Cengiz Han soyundan gelmediği hâlde sultan olmuştur. Anası Uljan kadın, Qarqaralı ilçesine bağlı Äbdiray veya Tijırıq denen yerdeki Qarakesek boyu Boşan uruğunun Bertis oymağındandır. Anası şaka, latife ve eğlenceye düşkün, şakayla zemmeden, latifeyle öfkelenen, mizahla ünlenmiş Qantay ve Tontay denen kişilerin soyundandır. Tontay zengin bir adammış. Hastalandığında kendisini hoca³ ve mollaların arayıp sormasını arzu edermiş. Ölüm döşeğinde yattarken hâlini hatırını sormaya gelen mollalara "Süreklili hastalanıp iyileşerek hocalara da ayıp ettik, artık ölmesek olmaz." demiş.

Abay 1845 yılında doğdu. Doğduğu yıl yılan yılı idi. Abay adını kendisine İbrahim adını bozarak anası koymuştur. Sonra anasının severek koyduğu at halk arasında gerçek adından daha çok kullanılır olmuştur. Abay on üç yaşına değin taşrada İslami eğitim aldı.

¹ Biy: Geleneklik Kazak toplumunda anlaşmazlıkları çözen, her işte önderlik eden, gerektiğinde hanlara danışmanlık yapan bilge, aksakal. (Çev.)

² Töre: Cengiz Han soyundan gelen kişilere verilen unvandır. Geleneğe göre hanlar ve sultanlar ancak törelerden seçilirdi. (Çev.)

³ Hoca / qoja: Aslında Kazakları oluşturan üç cüze girmeyen Araplarla akraba olan kişilere hoca / qoja denir. Toplumda din işleriyle de daha çok bunlar uğraştığı için sözcüğü "hoca" diye çevirdik. (Çev.)

On üç yaşına girerken ise Semey'deki Ahmed Rıza Medresesine başladı. Medresede okurken üç ay kadar Rusça da okudu. Dört yıl Müslümanca, üç ay Rusça okuduktan sonra öğrenimi bıraktı. Daha on beş yaşındayken çocukluktan çıkarak büyüklerin arasında karıştı. Babası Qunanbay, Kazakları yöneten, halka hükmeden soylularla kapışınca Abay da ona yoldaşlık etmeye başladı. Yirmi yaşında el içinde önemli bir hatip olarak tanınmaya başladı. Zeyrekliği sayesinde duyduğunu unutmayordu. Abay, halk arasında anlatılagelen eski biylerin veditiği kararlar, hatiplerin söylediği sözler, önderlerin yaptığı işler, güzel sözler, hoş nükteler, atasözleri gibi şeyleri çok iyi bilirdi.

Eski dönem devam etseydi Abay hiç kuşkusuz Alaş'ın ünlü biyelerinden biri olurdu. Bilgiyle biy olunup el yönetecek zaman geçmiş, Abay da gücün yönettiği zamanda doğdu. Halkı bilgisi çok olanların değil malı çok olanların yönettiği zamanlar geldi. Abay, halkın önüne bilgisini koyarken başkaları malını koydu dolaşısıyla halkın gönlü mala ağmış ve yönetim Abay'ın eline geçmedi. "Bilgiden mal artık olur mu hiç?" diyerek Abay buna karşı çıktı ve savaşımını sürdürdü, böylece parti kavgasına giriverdi. Sanatını ve bilgisini parti işlerinde kullandı. Bilgisinin sefasını yalnızca Tobıqtı boyu sürer, başkalarına hiçbir yararı dokunmaz, bolusluğu⁴ tutku hâline getirmiş sıradan bir Kazak olarak ölüp gitmesi de ihtimal dâhilinde idi. Kazakların şansına Tanrı onu öyle olmaktan korudu (Qazaq,1913, Nu: 39).

Abay, 1880'li yıllarda sürgün olarak gelen Mihaelis adlı bilgili kişiyle ve Kazak töresinin kurallarını toplamak için dolaşan Gross adlı kişiyle tanıştı. Bunlar

⁴ Bolus; Rus işgalinden sonra Kazakistan'da hanlık yerine kurulan sistemde nahiyeye karşılık gelen idari birim ve bu birimin seçime iş başına gelen yöneticisidir. Bolusun yaptığı işe bolusluk denir. (Çev.)

Abay'ın evine sık sık konuk olarak geldiler. Basit bir kişi olmadığını anlayarak bolusluktan daha iyi şeyler olduğunu Abay'a hissettirdiler. Abay gibi zeki bir adama bir şeyi göstermek yeterlidir, gerisini kendisi arayıp bulur. Bunlar, Rusların Puşkin, Lermontov, Nekrasov adlı ünlü şairleri bulunduğunu; Tolstoy, Saltikov, Dostoyevski adlı düzyazı ustaları bulunduğunu; Belinski, Dobrolubov, Pisarev adlı edebiyat eleştirmenleri bulunduğunu Abay'a bildirdiler, bunların kitaplarını tanıttılar. Şiir yazan Puşkin, Lermontov ve Nekrasov'un Kazak biy ve boluslarından daha kıymetli olduğunu Abay'a izah ettiler. Eğitimli ve bilgili bir ülkede şiir yazmanın gerçek değerli işlerden biri olduğunu Abay o zaman anladı. Şairlik ve ozanlık halk nezdinde kıymetsiz sayılıyorsa bu kusur şairlik ve ozanlıkta değil şairlik ve ozanlığı yerinde kullanmamakta olduğunu, Kazak şairleri ve ozanları şairlik ve şarkıcılığı dilencilik için kullandığından şiirin kadrinin kalmadığını Abay iyice idrak etti, ondan sonra şiir yazmaya önem verdi.

Abay gençliğinde eğlence için gülünç şiirler, kızlar için aşk şiirleri yazmış, büyüdükten sonra utandığı için yazmayı bırakmıştı. Mihaelis ile Gross'a rastlamasaydı belki de öyle devam ederdi. O durumda ne ibretli, ne anlamlı, ne değerli, ne derin sözler toprağa gömülüp giderdi! Abay'ın sözlerinin dünyada kalması Kazaklar için büyük bir talihtir. İstikametini düzelterek yol gösteren kişilere de gösterilen yolu sapmadan dosdoğru takip eden kişiye de Kazak balaları minnet duymayı sürdürecektir. Rus şairlerini tanıyıp şiirin yerini öğrendikten sonra Abay şiire başka gözle bakmaya başladı, başka bir hürmetle ağırladığı şiiri töre değil tahta oturttu. Bu arada şiirde tahta çıkaracak denli hangi özellikler bulunduğunu da söyleyip gösterdi. Söyleyici ile dinleyicinin çoğu nadan olduğundan şiir diye söylenip dinlenenlerin hiçbirinin şiir olmadığı, şiir yazarlar olsa da muntazam yazarların tek tük bulunduğu, halkın anlamlı ve derin sözden ziyade

anlamsız, değersiz, yel gibi uğuldayıp kulağa değil geçen sözleri dinlemeye hevesli olduğunu Abay'ın şiir üzerine yazdığı sözlerde dile getirildi. Bu sözlerde Abay'ın eleştirmenliği, şiirin iyi olması için ne gerektiği de görünmektedir.

Yazan kişinin hem yazar hem eleştirmen olması gerektir. Sözün güzel ve görklü olması için düşünce ustalığı gerektir. Hoş, yerinde ve tatlı olması için eleştirmenlik gerektir. Anlamlı ve önemli olması için bilgi gerektir. Abay'da bunların üçü de vardı. Ayrıca Abay, öncü, çığır açıcı ve yol gösterici idi. Abay'da şiirin en-vayitürlü örneği ve biçimi vardır. O bu örnekleri ve biçimleri kendisi icat etmemiş, Ruslardan almıştır, ancak şiirin örnek ve biçimlerinin Kazak şiirinde kullanılabileceğini göstermesi bir öncülüktür. Abay, şiirin iyi olması için gerekli şartların hepsini biliyordu. Bundan dolayı onun şiiri her bakımdan tamdır. Tek bir kusuru vardır. O da şiirde durakların denetlenip yerli yerine konmamış olmasıdır. Bu da okurken veya müziğe uyarlarken büyük sıkıntı çıkarıyor. Sesin akışını ve şiirin güzelliğini bozuyor; tıpkı uçarcasına yelip gelirken birdenbire dörtnala geçmek gibi ya da yorgalayıp tırıs giderken bir anda kalmak gibi. Bu kusuru düzeltmek mümkündür. Şiirin üçlü durakları ile dörtlü duraklarının yerleri değiştirilirse kusur düzelerir. Abay'ın şiirlerinde bundan başka kusur olduğunu söyleyemem. Kimileri "Ağırlığı var." gibi şeyler söylüyor. Ancak bu ağırlık şiir örgüsünün zayıflığından değil biçiminin yeniliğindedir. Kazak şiirinin alışılmış biçimlerinden farklı olduğu için okurlar bunu yadırgıyorlar. Onun için de ağır gibi görünüyor.

Kendisi de eleştirici biri olduğu için hiç kimse Abay'ın şiirlerini denetleyerek hata bulmaz. Abay'ın asıl bir eleştirmen ve söz denetleyicisi olduğunu aşağıdaki şiirinden anlamak mümkündür:

Öleñ – sözdñ patşası, söz sarası,
Qıyınan qıyıştırır er danası.
Tilge jeñil, jürekke jılı tiyip,
Tep-tegis, jumır kelsin aynalası.

Böten sözben bilğansa söz arası,
Ol – aqınnñ bilimsiz bişarası.
Aytuwşı men tñdawşı köbi nadan,
Bul jurttñ söz tanımas bir parası.

Äweli ayat, hadiys – sözdñ bası,
Qosarlı bäyitsımal keldi arası.
Qıysınımın qızıqtı bolmasa söz,
Nege aytım Payğambar men jāne Allası.

Meşittiñ qutpa oqığan ğulaması,
Minājat ğalımdardıñ zar-nalası.
Bir sözün bir sözine qıyıştırır,
Ärbiri kelgeninşe öz şaması.

Öleñge ärkimniñ-aq bar talası,
Sonda da solardıñ bar tañdaması.
İşi altın, sırtı kümis söz jaqsısın
Qazaqtñ kelistirer qay balası?

Buringı eski biydi tursam barlap,
Maqaldap aytadı eken söz qosarlap.
Aqındarı aqılsız, nadan kelip,
Kör-jerdi öleñ qıptı joqtan qarmap.

Qobız ben dombıra alıp topta sarnap,
Maqtaw öleñ aytıptı ärkimge arnap.
Är elden öleñmenen qayır tilep,
Ketirgen söz qadirin jurttı şarlap.

Mal üşin tilin bezep, janın jaldap,
Mal surap birewdi aldap, birewdi arbap,
Jat elde qayırşılıq qılıp jürüp,
Öz elin bay dep maqtar, Quday qarğap.

Yır sözün sultanı, söz mutenası,
Terkip ederek söyle söz ustası.
Dile yeğni, yürege ılık gelsin,
Dümdüz, yuvarlak olsun ihatası.

Yabancı sözle bulansa söz arası,
O, şairin cahilin cahili, fukarası.
Eydici, dinleyici çoğu nadan,
Bu yurdun söz tanımaz bir parçası.

Evvela ayet, hadis sözün hası,
Çifter beyit gibi geldi arası.
Mantığı ile ilginç olmasa söz,
Niye desin Yalvaç ile Hüdası.

Camide hutbe okuyan allamesi,
Yalvaran âlimlerin zâr, nalesi.
Bir sözünü birine uydurmakta,
Gücü yettiğince her bir tanesi.

Şiirde var herkesin iddiası,
Ancak bunların vardır müstesnası.
İçi altın, dışı gümüş söz iyisin
Kazak'ın terkipler hangi balası?

Eski biylere baktım ben dikkatle,
Söz söylemiş hepsi de beyit ile.
Ozanları ise akılsız, nadan,
Yır kılmışlar göğü yeri nafil.

Kopuz, dombıra alıp bağırarak,
Övgü yağdırmışlar herkese ancak.
Her ilden yırla sadaka dilenip
Gezmiş sözü horlayıp bucak bucak.

Mal için dilin bezemiş, vermiş can,
Mal istemiş yalan dolanla her an.
Yad ellerde dilencilik ederek
Öz ilin bay diye övmüş, utanmadan.

Qayda bay, maqtañsaqqa barğan tañdap,
Jıysa da bay bolmaptı qanşa maldı ap.
Qazaqqa öleñ degen bir qadirsiz,
Bıljıraq körinedi solardı añdap.

Eski biyşe otırman bos maqaldap,
Eski aqınşa mal üşin turmın zarlap.
Söz tüzeldi, tıñdaşşı, sen de tüzel!
Senderge de keleyin endi ayañdap.

Batırdı aytsam el şawıp alğan talap,
Qızdı aytsam, qızıqtı aytsam qızdırmalap,
Äñşeyin kün ötkizbek äñgimege
Tıñdar ediñ är sözün miñğa balap.

Gitmiş nerede bay varsa bularak,
Bayımamış onca mal ile ancak
Kazak'ta şiiirin kıymeti yoktur,
Lakırdı sayılır onu anlamak.

Eski biy gibi hep mesel söylerim,
Mal için eski şairce inlerim.
Söz düzeldi, dinleyen sen de düzel!
Yavaşça şimdi ana da geleyim.

Baturu anlatsam el yağma eden,
Kızı anlatsam abartarak hepten,
Gün geçirmek için hikâye ile
Dinlerdin her sözünü severek sen.

Abay'ın özünü tanıyarak doğru değerlendirdiği şey yalnızca şiir değildir, o çok şeyden söz etmiştir, bu sözlerin hepsinde de onun her nesnenin özünü tanıyıp bildiği görülmektedir. Abay'ın şiirlerinin öteki Kazak şairlerinin şiirinden üstünlüğü her şeyin görünen yüzünü değil öbür yüzünü yani aslını terennüm etmesidir. Öteki şairlerin söz ustalıkları ve ifade kudretleri Abay'dan geri değildir ancak bilgilerinin geri olduğu şüphesizdir. Abay'ın yazdıklarında Äbüwbäkır'in⁵ "Çayı ve başmağı herkesin kullanmaya başlaması değerli şeyleri horlamaktır." sözü gibi sözler bulunmaz. Öteki ozanlar bilgisizliklerini sözün güzelliğiyle kapatmaya çalışmışlardır. Abay ise sözün güzelliğine ve kibarlığına bakmadan her şeyi olduğu gibi vermeyi önemsemiştir. Sözelimi onun "Atıñ Sını" (Atın Eleştirisi) adlı şiirinde kibarlık açısından hoş karşılanmayacak sözler de ardır, ancak atın eleştirisi için yani atın iyi ve kötü nitelikleri ortaya koymak açısından bunlar gereklidir, bunları söylemeseydi atın değerlendirmesi tam olmazdı. Söz konusu

"Atıñ Sını" şiirini okurken gözümüzün önünde sanki o güzel at duruyormuş gibi hissederiz çünkü Abay şiirde atın bütün örgenlerini eksiksiz olarak belirtmiştir. Abay çok şey biliyordu, bildiği şeyleri yazarken "Bu, halka ağır gelir; bu, kibarlığa ters düşer." diyerek çekinmemiştir. Gerçeği gerçek biçimiyle, derini derin durumuyla alıp yazmıştır. Gerçeği tanımak ve derinlemesine anlatmak için Abay zeyreklikle yetinmemiş, çeşitli Avrupa bilgilerinin kitaplarını da okumuştur. Hayat hikâyesini yazan Äliyhan Bökeyhan'ın söylediğine göre Abay, Batı'nın Spencer, Luce, Draper gibi derin düşünceli kişilerinin kitaplarını okumuştur. Şiir yazarlar içinde derin düşünceli Rus şairi Lermontov'un şiirlerini severek okumuştur. Bundan ötürü Abay'ın derin düşünceli sözlerini sıradan insanların çoğu anlamaz ve ağır bulur. Şiirlerini bin kez okuyup ezberleyen kişilerin dahi Abay'ın bazı şiirlerini yeterince anlamadıklarını görmüşlüğüm vardır. Bu tür şiirlere incelediğimizde düşüncede de düşüncenin ifadesinde de hiçbir eksiklik olmadığını görürüz. Anlayamıyorsa eksiklik okuyucunun kendisindedir. Böyle anlaşılması zor sözlerden biri şudur:

⁵ Äbüwbäkır Kerderi, 1861-1903 yılları arasında yaşamış Kazak ozanıdır. (Çev.)

Kök tuman aldındağı keler zaman,
Ümitti säwle etip köz köp qadalğan.
Köp jıldar köp künde aydap kele jatır,
Sıypat ta, suwret te joq, közim talğan.

Ol künder ötken künmen bäri bir bäs,
Keler, keter, artına iz qaldırmas.
Sonıñ biri – arnawlı tawsınşıq kün,
Arğısın bir-aq Alla bilede ras.

Aqıl men jan – men özim, tән – meniki,
“Meni” men “menikiniñ” mağınası – eki.
“Men” ölmekke tağdır joq äwel bastan,
“Meniki” ölse, ölsin, oğan beki!

Şıraqtar, intalarıñ “menikinde”,
Tән qumarın izdeysiñ küni-tünde.
Ğädilettik, arlılıq, mahabbat pen
Üy joldasıñ qabirden äri ötkende.

Adam ğapıl dünyeni der “meniki”,
“Meniki” dep jürgenniñ bäri onıki.
Tән qalıp, mal da qalıp, jan ketkende,
Sonda, oylaşı, boladı ne seniki?

Mazlumğa janıñ aşıp, işiñ küysin,
Hareket qıl, paydası köpke tiysin.
Köptiñ qamın äwelden Tãñiri oylağan,
Men süyğendi süydi dep İyeñ süysin.

Köptiñ bärin köp deme, köp te bölek,
Köp iyt jeñip, kök iytti künde jemek.
Ğädilet pen marhamat – köp azıǵı,
Qayda körseñ, bolıp baq soğan kömek.

Ärkimniñ maqsatı öz kereginde,
Bile almadım pısıǵın, zeregin de.
Sayaz jüzer sayqaldar ğapıl qalar,
Haqıyqat ta, din-dağı tereñinde.

Gelir gök duman önündeki zaman,
Ümidi ışık etmiş gözler bakan.
Yıllar günleri sürerek geliyor,
Sıfat, suret yok, gözüm dalmış çoktan.

O günler geçmiş günler ile birdir,
Ardında iz bırakmaz, gider gelir.
Bunun biri mahsus kalıntı gündür,
Ötesini de bir tek Allah bilir.

Akıl ile can benim, benimdir ten,
Ayrı anlamlıdır “benimki” ve “ben”.
“Ben” ölmesine takdir yok evvelde,
“Benimki” ölürse ölsün, bekin sen!

Canlar, isteğiniz “benimki”nde,
Ten arzusun ararsınız gün tünde.
Adalet, arlılık ve muhabbetle
Ev yoldaşın görden öte geçende.

Gafil insan dünyayı der “benimki”,
“Benimki” der gezenin hepsi onunki.
Ten kalıp mal da kalıp can gidince,
O zaman düşün ne olur seninki?

Mazluma can acısın, için göysün,
Hareket kıl yararı çoğa değsin.
Çoğa hâlin baştan Tanrı düşünmüş,
Sevdiğimi sevdi diye İye’n sevsin.

Çoğa çok deme, başka başka çok da,
Çok iti gök it günde yer çok daha.
Adalet ve merhamet çok azıǵı,
Nerede görsen yardım edegör ona.

Maksadı kendi gereği herkesin,
Bilemedin uyanıǵın, zeyreğın.
Sıǵda yüzen fâniler gafil kalır,
Derindedir hem hakikat hem de din.

Abay'ın bu sözlerinde doğru olmayan, yanlış ifade edilmiş, ters söylenmiş, bilmece gibi örtülü bırakılmış hiçbir şey yoktur. Şayet anlaşılmıyorsa bu, Abay'ın çok ileri gittiğini, okuyucuların ise ona yetişemediğini gösterir.

Abay bütün Kazakların tanıyıp bilmesi gerekir. Şairin eserleri 1909 yılında kitap olarak çıktı lakin halka ulaşmıyor.

Basılan kitabın Aqmola ve Semey kazalarından başka kazalara ulaşmamış olması şaşılacak bir durumdur. Abay'ın eserlerini Semey dükkânlarına hapsedip saklamadan Kazak'ın yaşadığı bütün vilayetlerin kitap dükkânlarına ulaştırmak gerekirdi. Abay'ı halka elimizden geldiğince tanıtmak için bundan böyle bazı güzel ve ibretli sözlerini gazetedede yayımlamak niyetindeyiz.

Ufa'daki Ğaliya Medresesi Öğrencileriyle

Baytursinulı Aqımet'in* Arap Abecesini Savunan Bildirisi

“Bildiri Kazak dilinde olsun.” diyenlere benden önceki konuşması “Rus dilinde olsun çünkü bu, halkı aydınlatmak ve yönlendirmek için yapılan bir toplantı değil bilimlik meseleyi görüşmek için yapılan bir toplantıdır, Rus yoldaşlar da katılmalıdır.” demişti. Öyle ise onun bildirisi de bilim için değil öğüt ve yaymaca için okunan bir bildiri oldu.

Ben meselenin ilim ve uygulamadaki yönlerini ele alarak konuşacağım. Öncelikle şunu anlamalıyız ki Latin harflerini kabul etme meselesi hayat gerektirdiği için mecbur kalınan bir mesele değildir. Hayatın mecbur etmesi şöyle dursun hiçbir zaman azıcık da olsa ihtiyaç duyduğumuz bir şey değildir.

İhtiyaç duymuyoruz çünkü bizim ihtiyacımızı karşılayan, başkalarınınkinden oldukça üstün bir abecemiz zaten vardır.

Abece denen şey aslında insan aklının yetmeyeceği bir şey değildir. Abecede insanı bir anda kültür dağının zirvesine çıkaracak olağanüstü bir özellik de gizemli bir nitelik de yoktur.

Abece dediğimiz dilin temel seslerini gösteren damgalar yumağıdır. Abece, dilin seslerini iyi karşıladığı ve temsil ettiği sesi tam gösterdiği, okumaya ve yazmaya yeğni geldiği, öğretmeye ise kolay olduğu,

çağdaş teknik araçlara uyarlamaya müsait olduğu oranda iyidir.

Öyle ise abece eleştirilerek iyi ve kötü yanları gösterilmeye alabildiğine müsait bir şeydir.

Kazak, dilinde kaç ses bulunduğunu çoktan tespit etmiştir, her sese de bir damga tahsis etmiştir. Bu abece okumak için iyidir, yazmak için de iyidir, öğrenmeye gelince Rus'unkinden de Alman'inkinden de Fransız'inkinden de İngiliz'inkinden de kolay ve elverişlidir. Başka ne gerektir?

Hayır! Arap harflerini bırakıp Latin harflerini almak gerek, Arap harfi elverişsizdir diye çoktan adı çıkmıştır bu abecenin. Onunla düzgün yazım mümkün değildir, onunla basım işlerini düzeltmek mümkün değildir, onu yazı makinelerine ve bugün çıkmakta olan türlü araçlara yerleştirmek mümkün değildir, Arap harfleri bunlar için elverişsizdir deniyor.

Abece meselesini ilk ortaya atan Azerbaycanlılar böyle düşünmüştü. Kendilerini yenilikçi, başkalarını ise gerici gösteren bizim Latincilerimiz de böyle düşünüyor.

Burada bir yanılığ yoksa bile meselenin özünü anlamama olduğu kuşkusuzdur çünkü uygulamada gördüğümüz onların düşündüğü gibi değildir. Bu yüzden de lütfen daha soğukkanlı bakın demeye hakkımız vardır diye düşünüyorum.

* Yazar, adını 1924 yılından itibaren böyle yazmıştır. (Çev.)

Arap harfleri temelinde geliştirdiğimiz abecemize denk gelecek abece yeryüzünde yoktur. Arap harfleriyle oluşturduğumuz yazımla da bildiğimiz hiçbir yazım boy ölçüşemez. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Arap harflerinin yazı makinesine de dizgi makinesi de yerleştirildiğini görüyoruz.

İyileştirilmiş Arap harfli yazı makinesine iki abeceyi birlikte koymak mümkündür. Sözelimi Arap harfleri ile Rus harflerini birlikte yerleştirilebiliyor. Dizgi makinesine de iki ayrı abece koymanın mümkün olduğunu görüyoruz. İyileştirilmiş abecenin dizgicilerin işini de yeğniltecektir. Önceden kasa büyük olduğu için dizgi ayakta yapılıyordu, şimdi kasa küçüldüğu için dizgi de oturarak yapılabilmektedir. Oturarak dizmek çabuk yormaz, yorulmayınca iş çabuk biter. Öte yandan kasa gözü az olduğu için dizgi kolaylaşıyor. Bu da işi ayrıca hızlandırıyor.

Bütün bunlar nerede ve nasıl kullanırsan kullan Arap harflerinin kullanışlı ve elverifli harfler olduğunu gösteriyor.

* * *

Türk uluslarının yüzde doksanı eksiden beri Arap harflerini kullanagelmektedir. Her birinin Arap harfleriyle oluşturulmuş bir yazı kültürü vardır (Yaz kültürünün içine yazıyla ilgili her şey girer. Sözelimi okuryazarlık, buna bağlı bilgi ve sanat geleneği, ilim, yazı öğretim yöntemi, basım işleri, baskı uzmanları, yazı uzmanları, yazılmış ve basılmış her şey ve benzerleri.)

Yazı kültürü bulunan bir ulus için bir abeceyi bırakıp başka bir abeceyi alıvermek kolay iş değildir. Yavaş yavaş almak için ise uzun zaman gerektir, yüksek meblağda para gerektir. Nice kişinin gücü ve emeği gerektir. Bu para, güç ve emek öncelikle iki abeceyi birlikte okutmak, öğretmek için gerektir. İkin-ci olarak basımevlerinde iki bölüm açılacak, ikili iş

yürütülecek, her şey iki harfli olarak ayrı ayrı basılacak. Bu da iki iş, iki masraf demektir. Ayrıca fazladan para, fazladan güç de gerektir.

Böyle iki masraf ile iki işi kaldıracak para ve güç ise Kazaklar şöyle dursun hiçbir Türk ulusunda yoktur.

Kabul ettikten sonra hemen Latin harflerine geçmek için daha çok para ve güç gerektir. Öyle bir anda bulunabilecek bol para ve güç ise Türk uluslarında yoktur. Öğretmenlerin hepsine hemen Latin harflerini öğretmek, basımevlerindeki harfleri hemen Latin'le değiştirmek ve uzmanları Latin'e geçirmek, ders kitaplarını Latin'le bastırmak, Arap harfleriyle okuryazar olanları Latin harfleriyle okuryazar edivermek insan gücünü bir yana bıraksak dahi on günde on milyonlarca parayla bitecek iş değildir.

İşte böyle olduğu için de harf değiştirmek kolay mesele değildir. Bu, memleket açısından da memleketin iktisadi açısından da büyük bir mesele olduğu bilinerek halledilmesi gereken şeydir. Üstünkörü bakılacak, sözle kolayca çözülecek bir mesele değildir. İhmalkâr bakılmayacak ciddi bir meseledir.

Latin harfinin Arap harfinden gözle görünür, inkâr edilemez bir üstünlüğu olsa idi olmak üzere bir sevinirdik, ayrıca aydınlar memnun kalarak destekler ve ellerinden geleni yapar diye ümitlenirdik. Ancak böyle bir üstünlüğu ve yararlılığı yoktur, tam tersine Arap harflerine göre birçok zayıflığı, eksikliği ve hastalığı vardır.

* * *

Arap abecesini Latin abecesiyle değiştirme meselesi gündeme geleli beri pek çok kişi iki abeceyi karşılaştırarak eksik ve artık yönlerini ortaya koymaya çalıştı. Böylece eski harfler de yeterince derinlemesine araştırılıp incelendi. Bu derinlemesine inceleme sayesinde iki abecenin ewelce dikkat edilmeyen,

hatıra gelmeyen birçok yanları ve özellikleri söz konusu edildi.

Bundan sonraki sözlerim yalnızca kendi düşüncem veya tespitlerim değil birçok kişinin dikkatli incelemeler sonucu saptadığı şeylerdir.

İki harf karşılaştırıp eksiği ve artığı göz önünde bulundurarak tartıldığında terazi şu noktalara dikkat çekmektedir:

Dilin sesleri için yeterli midir, yetersiz midir?¹

Hangisiyle basılan veya yazılan metin daha kolay okunuyor?

Hangisiyle yazmak ve yazılanı anlamak daha kolaydır?

Hangisi basım için daha elverişlidir? (Baskıda kapladığı yer ve işin hızı da bunun içindedir.)

Öğretmek için (okuryazar etmek için) hangisi daha elverişlidir?

Estetik ve göze uygunluk bakımından hangisi daha üstündür?

İlkin dilin sesleri için yeterli olup olmama açısından karşılaştırma yapalım. Kazak abecesine Arap harflerinden on dördünü hiç değiştirmeden olduğu gibi aldık, beş harfi ise düzenleyerek aldı.

Latin harflerinden ise taş çatlasa on beşi değiştirmeden alınmıştır. Ötekiler değiştirilerek alınmıştır. Bu durumda yedi harf değiştirilerek alınabildiği, diğerleri ise değiştirmeye de gelmediği için "н" ve "й" sesleri için "п" ve "ж" damgaları uydurulmuştur.

Bütün bunlara bakıldığında dilin sesleri için yeterlilik açısından Arap harfleri üstün olmaktadır.

* * *

Okuma kolaylığı açısından ele alıp bakalım.

Okuma açısından bakıldığında hangi harfle basılırsa basılırsın basılı veya yazılı söz resim gibidir. Bu açıdan Çin'in resim yazısı da diğer harfli yazı da aynıdır, yalnızca resmin yapısı başkadır.

Okuryazar kişi yazılı veya basılı sözü harflerine bakarak okumaz, bütün resmini tanıyarak okur. Tanış birini görünce bu falancadır, o filancadır, şu fesmekâncadır dediğimiz gibi her sözcüğü suretine bakarak tanır ve okur. Resmi göze ne denli belirgin görünürse sözcük o denli çabuk tanınır ve tez okunur. Harf ise sözcük resminin belirgin ve görünür olup olmamasını sağlar, sözcükleri birbirinden ayırmaya yardım eder.

Latin harflerinin temeli iki çeşit çizgi yani dik çizgi ile yuvarlak çizgidir. Latin dizgeli harflerin tamamı bu iki çeşit çizginin değişik biçimlerde birleşmesinden meydana gelmiştir. Latin dizgeli harflerle basılmış metin satırlarına bakarsanız iki çizgi arasına dümdüz çekilmiş bir nesne gibi görülür. Harfler de birbirine yaklaştırılmış dizilmiş kerpiç gibi görünür. Çizgiden çıkan harf ise tek tük olur. Harflerin üstüne konan belgeler de azdır.

Alman bilim adamı Meimann gibi bilinç yarasını araştırıp tecrübe eden kişiler şunu görmüştür: Basılı metin içinde ya aşağı ya yukarı taşan harfleri bulunan sözcükler veya üstüne imli harfleri içeren sözcükler çabuk tanınır hemen okunmaktadır.

Arap abecesinde metin içinde saf düzmüş asker gibi ipe dizmişçesine iki çizgi arasına sıkışıp kalan harf yoktur. Harfler bir çizgi boyunca dizilir ve çizgiden sürekli ya aşağı ya yukarı aşar. Ayrıca altına ve üstüne konan ek belgeleri ile noktaları vardır. Bu yazıda benzerlik, tekdüzelik, birörneklik yoktur. Bunda harflerini biri yüksek, biri alçak, biri uzun biri kısa olur ve sözcüğün eğri büğrü ama açık resmini çizer. Bir yandan bunun, bir yandan da ek imlerinin

¹ Burada söz konusu edilen im yani damga değildir.

etkisiyle sözcüğün resmi göze görünür olur, böylece tez tanınıp tez okunur.

Harflerin tekdüze, birörnek sıralanmayışının okumayı ne denli yeğnilttiğini veya ağırlaştırdığını şu örnekte görmek mümkündür.

Tekdüze koyularak ve birörnek sıralanarak duran bir dizi çomak resmini alalım; bunun yanında sayısı da kapladığı yer de boyu da aynı ancak koyuluşu tekdüze olmayan, dolayısıyla birörnek durmayan başka bir çomak resmini alalım. Sonra birincisinin altına ikincisini koyarak çomakları sayalım. Hangisi daha kolay sayılıyor? Elbette alttaki daha kolay sayılır. Latin harfleriyle basılmış kitap veya gazete ile Arap harfiyle basılmış kitap veya gazeteyi alıp karşılaştırdığımızda hangisinde sözcükleri oluşturan harflerin görünüşleri deminki çomak resimlerindeki görünüşlerin hangisine benzer?

Elbette Latin harfli olanlar yukarıdaki resme, Arap harfli olanlar ise aşağıdaki resme benzer. Arap harflerinin bu üstünlüğü yalnızca basımda değil yazımda da kendisini gösterir. Çünkü Arap harflerinde yazılı söz ile basıl söz arasında fark az olur. Birincisi kolay okunduğu gibi ikincisi de kolay okunur.

Kötü yazıları okuma meselesinde de Arap harfleri Latin harflerinden artıktır. Burada da harfin yapısıyla çeşitli ek imlerinin büyük yardımı olmaktadır.

Latin abecesindeki büyük harfi bir üstünlük olarak sunmaya çalışanlar vardır. Ancak harfin yararından çok zararı bulunduğu dikkat etmeyenler böyle düşünür. Yalnızca harf sayısının çoğalmasıyla, harf kasalarını büyütmesiyle, dizgi ve yazı makinelerini zorlaştırmasıyla, okuma yazma öğretme işiyle alakası olmayanlar Latin harflerinin büyük çeşidini büyük bir üstünlük diye düşünür.

Çocuklara Rusça öğretirken büyük harfe kargış söylemesek dahi alkış da söylemezdik, dizgiciler de herhâlde büyük harfe alkış yağdırmıyordur.

* * *

Yazmaya hangisi daha elverişlidir? Şimdi bunu irdeleyelim.

Sözcüğü okurken bir bütün olarak okuduğumuz gibi yazarken de çoğunca bir bütün olarak yazarız. Bundan ötürü iki abeceyi karşılaştırırken tek tek harflerin yazılışına değil de bütün olarak sözcüğün yazılışına bakacağız.

Okuryazar kişi yazarken el alışkanlığıyla yazar. Yazarken her harfi düşünerek yazmayız, kazandığı alışkanlıkla elimiz kendisi yazıverir. Aklımız harf diziminde değil söz diziminde olur. Göz ise yalnızca yazılanın doğruluğunu ve yanlışlığını denetler. Dolayısıyla yazıcı ne denli iyi bir okuryazar, ne denli çok yazan biri ise el alışkanlığı da göz denetiminden o denli güçlü olur. Bunu sesçil yazımı bulunmayan bir yazıda görmek zor değildir. Sözgelimi Mahmud sözcüğünü el kendiliğinden yazıp geçer.

Okurken kişinin gözü iş görür, eli iş görmez. Yazarken ise gözü iş görmez, eli iş görür.

Hangi harflerin yazmaya daha elverişli olduğunu anlamak için başka alanlarda el gücüne bağlı işlerde yapılan bilimlik deneylere bakmak gerektir.

Latin harfleriyle yazarken el, saat yönünün tersine hareket eder. Bundan dolayı yazı satırı da soldan sağa doğru ilerler.

Arap harfleriyle yazarken elin hareketi saat yönüyle aynıdır. Bundan dolayı yazı sağdan sola doğru devam eder.

Makine kullanan işçilere veya el makinesiyle dikmiş diken kadınlara bakacak olursak hepsinin de çarkı saat yönünde çevirdiğini görürüz. Elle süreklili

Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu (Orınbor, 1920)

döndürüp çevirme suretiyle yapılan her iş, sözgelimi iğneyle dikme, ip kıvrırma saat yönünde yani sağdan sola bir hareketle yapılır. Bu ise el yorulmasın diyedir. Sürekli bir hareket elverişsiz yönde olursa el çabuk yorulur. Sözgelimi Rusça yazarken elin yorulduğu hissedilir, Kazakça yazarken hissedilmez.

Bolonski adlı Rus eğitim bilimci elin saat yönünde hareket ettiğinde yorulmayışını kasların yapısına bağlar. Ben de buna şunu eklemek isterim: Karı toplamak dağıtmaktan daha kolaydır. Soldan sağa doğru yazarken el, kar dağıtma yönünde hareket eder, hareket ettikçe de ağırlaşır. Sağdan sola doğru yazarken ise el, kar toplama yönünde hareket eder, hareket ettikçe de yeğnilir. Dolayısıyla dinlenmiş gibi olan el için yorulmaz.

Öyle ise Arap yazısını sağdan sola doğru yazılıyor diye suçlayanlar dikkatli bir inceleme yapmadan boş boş konuşuyorlar.

Bu bağlamda hangi yazıyla el hareketlerinin nasıl olduğu meselesine biraz değinmek gerekir.

Latin harfleriyle yazarken elin hareketlerinin hepsi büyük ve dolgun olur. Arap harfleriyle yazarken ise tıpkı stenografi² harfleriyle yazıyormuş gibi elin hareketleri çoğunca küçük olur. Kıvrımların benzerliği yazıyı yeğniltir ve hızlı yazmayı sağlar. Bundan dolayı stenografide küçük kıvrımlı yazı kullanılır.

² Sözü harfle değil de başka imlerle yazmaya stenografi denir. Stenografi çoğunda konuşmaları yazıya geçirmek için kullanılır.

Arap harflerini eleştirenlerin bulunduğu başka bir kusura da nokta çokluğudur. Noktanın yazıyı ağırlaştırdığı doğrudur ancak bu durum Arap yazısının kendi içindeki kusurudur, ayrı hareket gerektiren bütün noktalar hesaplandığında Arap harflerinin noktaları Latin harflerinin noktalarından yüzde yirmi otuz oranında daha azdır.

Arap yazısıyla yazarken tek sıkıntı sayıların yazımıdır. Sayıyı yükselterek söylediğimize ve yazımızı sağdan sola doğru yazdığımızı göre sayının da büyük basamakları sağda, küçük basamakları ise solda yazılmalıydı. Bunun pek de önemli olmadığı için herkesin kullandığı sırayla yazıyorum.

* * *

Yazma konusunu anlatırken yazı makinelerine değinmek gerekir.

Son zamanlara değin Arap harflerini yazı makinesine yerleştirme meselesi şöyle çözülmüyordu: Bir yandan Rusça yazı makinelerinin işleyişi Arap harflerine uyarlanıyor, diğer yandan ise Arap harfleri eğilip bükülerek makinenin işleyişine uyduruluyordu.

Bugün Şayqalıy adlı mühendis harfi değil de yalnızca makineyi harfe uyduran bir düzenek bulmuştur. Artık Kazan'da yazı makinesi üreten bir iş yeri açılmıştır, işletmenin başına getirilen adı geçen mühendis çalışmalarını sürdürmektedir. İşletmenin ürettiği makinelere hem Rusça hem Tatarca yazacak biçimde düzenlenmekte ve iki ulusun da abecesi konmaktadır. Bu ise iki dilde yazışma yapan bizim Türk uluslarının kurumları için büyük kolaylık olacaktır.

Hayata dair tekniğin gelişmesi hayatın gereksinim duymasına göre olmaktadır.

Arap harflerinin teknik araçlara uyarlanma işinin ancak son zamanlarda başlaması da hayatın kültür, tarih ve tarihle bağlantıya girmesindedir. Çarlık döneminde kurumlar işleri sadece Rusça diliyle

yürütülüyordu. Sıradan kişiler ise kültürleri düşük olduğu için makineyle yazmaya ihtiyaç duymuyorlardı.

Devrimden sonra her ulus ayrı cumhuriyet oldu ve kurumlarında yazışmaları kendi dilinde yapmaya başladı. Bunun için de yazı makinesine ihtiyaç duyuldu. İhtiyaç ortaya çıkınca ihtiyacı karşılamamanın yolları araştırıldı. Bu da Arap harflerini makineye, makineyi Arap harflerine uyarlamayı gündeme getirdi. Söz konusu uyarlama gelişe gelişe bir makineye iki abeceyi yani Tatar ve Rus abecelerini yerleştirmeye değin ulaştı.

Hayat ne denli renklenir, iktisat ne denli çeşitlenirse yaşama alışkanlıklar da o denli çoğalacak, teknik de o denli gelişecektir. Toplantılar ve buluşmaların Tatar dilinde yapılması artık stenografi yazısını gerektirdiği için Tatarlar bunu yapma çalışmalarına da başlamıştır. Yazı geleneği sağdan sola olduğundan stenografi yazısını da bu şekilde yapmayı düşünüyorlar.

* * *

Şimdi hangi abecenin öğretmeye daha elverişli olduğu mukayeseli olarak ele alalım. Hangi yazı olursa olsun okumayı öğretmek, aslında sözcüğün resmini tanıtmak kabul edilir. Sözcüğün basılı resmi ile yazılı resmini tanıtarak göstermek okumayı öğretmek demektir.

Sözün çabuk tanınması açısından Arap harflerinin Latin harflerinden üstün olduğunu biraz önce ifade ettik. Bu açıdan Arap harflerinin bir kusuru vardı, bu ise şimdi ortadan kalkacaktır. Söz konusu kusur, ek geldiğinde sözcüğün resminin değişmesi idi. Sözelimi "qazaq" sözcüğüne ilgi durumu eki eklendiğimizde sözcük "qazağdıñ" oluyor ve "q" harfinin biçimi değişiyordu.

Latin abecesinde böyle bir şey yoktur ancak onun daha büyük bir kusuru vardır. Latin harfleri büyüklü küçüklü yani çift damgalıdır. Üstelik yazı harfleri ile baskı harfleri birbirine benzemez. Dolayısıyla bir sözcüğün iki ayrı resmi olur. Bir resmi tanıma yerine iki resim tanıma gereği doğar. Böylece harfin iki yazı biçimini, iki baskı biçimini, iki yazılı resmini, iki basılı resmini tanıma gerekmektedir. Bu da bir iş yerine dörderden sekiz iş demektir. Arap yazısında böyle bir şey yoktur.

Arap harflerinin öğretimde başka bir üstünlüğü ise ilk kez yazarken, el becerisi kazanırken çizgilerin çok yeğni ve elverişli oluşudur.

Latin harflerinin başlangıçta iyi sayılabilecek özelliği baskı harflerinin ayrı ayrı olmasıdır. Ancak bu özelliğin ömrü azdır çünkü ilerledikçe sözcüğü harf harf okuma ortadan kalkar ve sözcüğü bütün bir resim olarak okuma gelişir, dolayısıyla ayrı yazılışın yararı da azalır. Sözcüğün resmini tanıma için ise Arap abecesi daha elverişlidir.

Böylece öğretim kolaylığı açısından Arap harflerinin Latin harflerinden oldukça üstün olduğu anlaşılıyor.

* * *

Şimdi iki abecedenden hangisinin baskı için daha elverişli ve teknik araçlara uyarlamaya daha uygun olduğu, baskıda daha az yer kapladığını ve işi hızlandırmaya müsait bulunduğu meselesine gelelim.

Arap harflerini baskıda kullanma süreci on altıncı yüzyılın sonunda başlamıştır. Bunu ise Arapların kendisi yapmamıştır. Arap harflerini baskıya uyarlayan Venedik şehrindeki İtalyanlardır.

Onlar Arap harflerini iyi tanımadıkları için neyi alıp neyi almayacaklarını da bilememişlerdir. Arap harflerini yazıda kullanılan biçimiyle almışlar ve kesip kesip baskı harfine dönüştürmüşlerdir. Harflerin

özelliklerini bilmeden baskı harflerine çevirdikleri için Arapların yirmi dokuz damgası iki yüzden artık damga hâline gelmiştir.

Damga yani im nasıl bu denli çoğalmıştır? Bunun sebepleri şunlardır:

Yazıda birleşik yazılan iki üç harfi ayırmadan harf gibi tek bir baskı damgası biçiminde vermişlerdir. Sözcüğü "lc"yi iki harften oluşturmak yerine "lıc" birleşimini alarak "lc" damgasını oluşturmuşlardır. Yine "mc"yi de "mıc" diye üç harften oluşturmak yerine müstakil "mc" damgasıyla vermişlerdir. Bu yüzden iki yüzden fazla baskı damgası ortaya çıkmıştır.

Bu baskı harfleri Müslümanlar arasında yayılmış ve on dokuzuncu yüzyıla değin düzeltilmeden kullanılagelmiştir.

1882 yılında Peterbor'da Kırım Tatarı İlyas Boraganski, Kazan'da ise Ğalyaşqar Kamal ile Jüzeyuli İtalyanların ürettiği bazı harflerin biçimini değiştirerek yeni baskı harfleri hazırlamıştır. Bu şekilde baskı damgalarının sayısı azalarak yüz elliye düşmüştür.

Ondan sonra bitişik damgalar yavaş yavaş kaybolmuştur. Böylece baskı damgası yüz yüz ona değin düşmüştür. (Kazaklarda ise seksen seksen bir olmuştur.)

1907 yılından itibaren İtalyanların yaptığı yanlış düzeltmeye çalışanlar oldu. Bunların yaptığı düzeltme her harfi müstakil bir damga hâline getirme idi.

Bunu 1907 yılında ilk gündeme getirenler Alparuli ile Raqmanqululi oldu. Ondan sonra 19021-1922 yıllarında İdirisuli Muhambet de bunlara katıldı. Son yıllarda (1924-1928) ise Bunaşuli ile Toqayuli meseleye müdahil oldu.

Birinci Türkiyatçılar Kurultayı (Bakü, 1926)

Son ikisinin tasarısı elverişli olduğu için basımevlerinden kabul gördü. Bunlar baskı harfini iki biçime, kasa sayısını ise elliye düşürmüştür (Kazaklarda kırk birdir), bununla birlikte harf damgalarını tek örneğe indirme talepleri hız kesmeden devam etmiştir. Neticesinde bu talepten birçok tasarı doğmuştur. Kazan'da yapılan toplantıda yukarıda anılan kişilerin baskı harflerini ölçünleştirme tasarısını kabul etti. Bu tasarılar Alparulı, Şarapulı ve İdirisulı'na aittir.

Tek damgalı harfin sözcük resmine getirdiği değişiklik azdır. Sözcüğün resmindeki değişiklik ancak Rusların kalınlık belgisini kaldırmasından doğan değişiklik kadar olacaktır. Bunu kabul etmekten

doğacak yarar ise hadsizdir. Hadsiz yararlardan bazıları şunlardır:

Birinci olarak baskı harfi sayısını azaltmakta ve otuz bire değin düşürmektedir. Bizimkini ise yirmi dört yirmi beşe düşürmektedir.

İkinci olarak harf üretme işini yeğniltmektedir (punsön, matris³ üretme).

Üçüncü olarak teknik araçlara uymaya elverişlidir.

Dördüncü olarak öğretmeyi, dizgiyi, basılanı düzeltmeyi kolaylaştırmaktadır.

³ Harf kalıpları.

Bu kadar yarara karşılık tek zararımız ise sözcük sonunda uzayıveren harf kuyruğudur. Bundan başka ziyan yoktur. Şimdi meseleye Latin harfleriyle Arap harflerini karşılaştırarak bakalım.

Latin abecesinde harfler büyük ve küçük olarak ikiye ayrılır. Latin kökenli harfler baskıya tamamiyle uyarlanmıştır. Ancak bu uyarlanma Avrupa için hazır bir şey olsa da bizim için değildir. Türk ulusları onların hazır şeylerini olduğu gibi alıp kullanamaz. Çünkü Latin harflerini değiştirmeden almak mümkün değildir. Harflerin en az yüzde yirmi beş otuzu değiştirilerek alınacaktır. Latin harflerini değiştirmeden almak mümkün değilse bu harflerin makinelelerini de değiştirmeden olduğu gibi almak mümkün değildir. Diğer bir deyişle değiştirmeden hiçbir yazı makinesini, hiçbir dizgi makinesini alıp kullanmak olanaklı değildir.

Meselenin bir yönü budur. İkinci yönü ise Türk şehirlerindeki basımevlerinde yeterli Latin harfi bulunmaz. Qızılorda şöyle dursun Kazan, Ufa, Taşkent ve Semerkand şehirlerinde dahi bulunmaz.

Azerbaycan Latincileri Latin harfiyle abece hazırlayıp bastırmak istediklerinde hiçbir şehirde Latin harfi bulamamışlardır. Başka yerden temin edinceye değin ise beş altı ay geçmiştir. Harf geldikten sonra da Latin harfiyle doğru dürüst dizgi yapacak adam bulunmamıştır. Bunun üzerine kırk kişilik kurs açılmıştır.

Kökü eskiye dayanan Latincileri bulunan, gelişmiş kent kültürü bulunan, sanayisi bulunan Azerbaycanlılar abece bastırmak için bu denli zahmet çektilerse öteki Türlerin, özellikle de bizim Kazaklar gibi olanların Latin harflerini hazır biçimce kopkolay alması düşünülemez.

Azerbaycan'ın Latin kasasında kırk altı kırk yedi göz vardır. Büyük harfler de küçük harfler de bunların içindedir. Latin harflerini alınca Kazak kasasında da kırk altı kırk yedi göz olacaktır. Bu ise Arap harflerinin üçüncü düzeltilmiş hâlinde çok olacaktır (Burnaşulı ile Toqayulı'nın yaptığı düzeltme). Üçüncü düzeltmeye göre Kazak kasasında kırk bir göz olacak. Son düzeltmeden sonra ise göz sayısı yalnızca yirmi dört yirmi beş olacaktır. Bu da Latin kasasından iki kata yakın azdır.

Latin harflerinin baskıda kapladığı yere dair elimizde bilgi olmadığı için karşılaştırmayı Rus harfleri hakkında bilgiye göre yapacağız. Çünkü Rus harfleri ile Latin harfleri arasında fark azdır, ikisi de bir dizgeli harflerdir.

Ölçünlü bir formaya on iki puntuyla enterlinsiz dizildiğinde veya on puntuyla enterlinli⁴ dizildiğinde yaklaşık kırk bin Rusça harf sığmaktadır. Tabii bu kitap dizgisinde böyledir. Gazete dizgisinde on puntuyla enterlinsiz dizgi yapılırsa bir formaya yaklaşık elli bin harf sığmaktadır. -

Eski Arap harflerinin on iki puntoluk normal biçimiyle enterlinli dizgi yapıldığında bir formaya kırk bin harf sığmaktadır; on dört puntuyla enterlinsiz dizgi yapıldığında ise otuz iki ila otuz beş bin harf sığmaktadır. Düzeltilmiş üçüncü biçimli harfler on puntuyla enterlinli dizildiğinde bir formaya elli dört bin kitap veya gazete harfi sığmaktadır. Sekiz puntuyla dizildiğinde ise bir formaya yaklaşık altmış beş bin harf sığmaktadır.

Eski harfleri kullanarak büyük kasayla payanda koyup dizildiğinde günlük iş Rus harflerine göre yüzde on on beş daha az verimli olabiliyor. Üçüncü kez

⁴ Enterlin, dizgide satırların arasına açık bırakmak için kullanılan metaldir. (Çev.)

düzeltilen harflerde ise verim Rus harflerine göre düşük olmadığı gibi yüksek de değildir. En son düzeltilmeden sonraki harflerle yapılan dizgide ise işi verimliliği Rus harflerine göre en az yüzde on beş daha yüksektir.

Demek ki baskı açısında eski harfler Latin harflerinin gerisinde kalmakta, düzeltilmiş yeni harfler ise Latin harflerinin önüne geçmektedir.

Arap harflerinin makinelere uyarlanması meselesine gelecek olursak bunun için eski harflerin dahi uygun olduğunu görürüz. Bakü'de çıkan Komünistler gazetesi Amerika'dan getirtilen eski harfli dizgi makinesinde dizilmektedir. Düzeltilen harflerle birlikte bir değil iki ayrı abecenin yerleştirdiği makineler çıkacaktır.

Şimdi estetik görünüş meselesi hakkında birkaç söz söylemeye sıra geldi.

Estetik denen şey herkesin zevkine göre değişebilir ancak şunu biliyoruz ki Avrupa yazarları Latin harflerinin tıpkı taslak çizgileri gibi nahoş görüldüğünü, Arap harflerinin ise çizgileri çeşitli olduğu için göze hoş görüldüğünü söylemişlerdir.

Göze uygun olma meselesine gelecek olursak burada hangi harfle yazılan veya basılan metin daha kolay okunuyorsa o harf göz için zararsız ve uygundur. Çünkü böyle bir harf gözü yormaz. Gözü yormama ve okuma kolaylığı açısından Arap harflerinin Latin harflerinden üstün olduğu yukarıda belirtildi.

Üstünkörü bakıldığında Arap harflerini düzeltmek sıradan ve basit bir iş gibi görünürken başka bir abeceyi kabul etmek devrim gibi bir iş olarak görünür. Bir hareketin devrim veya büyük ıslahat sayılması için sonuçta büyük bir kazanç elde edilmesi gerekir.

Ancak Latin harflerinden gelecek büyük kazanç şöyle dursun küçük kazanç bile yoktur.

Avrupa ile birlik olmak amacıyla alacağız desek almak zor olduğu için Ruslar yanına dahi yaklaşmazken bizim bu gerekçemizin ne denli mantıklı olduğu üzerinde bile durmaya gerek yoktur.

Latin harfleri sayı dizgeli damgalar olsaydı harf birleştirme meselesi konuşulabilirdi. Rakamı kim yazarsa yazsın anlarız ancak Latin yazısı hemen anlaşılacak rakam gibi veya Çin yazısı gibi bir yazı damgası değildir.

Başkalarıyla uzlaşmaya gelmeden önce kendi işimizi düzeltmeliyiz. Sözelimi biraz önce rakamları başkaları gibi soldan sağa doğru yazarız dedim. Bunu böyle yazmak bizim yazımızın yönüne terstir. Ancak ters olmasına karşın çok elverişsiz olmadığından çoğunluktan ayrılmamak için yapıyoruz.

* * *

Yeryüzünde tek bir yazıyla dili farklı ulusları birleştirmek gereği varsa Çin yazısını almak gerektir. Çünkü kim yazarsa anlaşılır olacaktır. Latin harflerini alınca ancak kendi dilinde ve soydaş dillerde yazılanları anlarsın. Onu zaten Latin harfi olmadan da yapıyoruz.

Şunu belirtmek gerektir ki Latinciler iki abeceyi karşılaştırırken Arap harflerinin vaktiyle İtalyanların bozduğu biçimi alıyorlar, düzeltilmiş biçimini ise görmezlikten geliyorlar. Latin'e geçmenin kazancı çok olsa veya Latin'i almanın meşakkati ve masrafı Arap harflerini düzeltilmeden az olsaydı bunların düzeltmeye burun kıvrarak Latinci olmalarını makul görürdük. Öyle bir şey yok. Arap harflerini düzeltmeye gidecek para ile emeğin Latin'e geçmenin zahmet ve masrafından bin değil milyon kat az olduğu özel hesap gerektirmeyecek denli açıktır.

Deminden beri söylenenlerin hepsinden çıkarılacak sonuç şudur:

1. Arap harfleri, yazmak ve okumak için Latin harflerinden kolaydır. Bu da okuryazar kişilerin gündelik işlerinde çok yararlı bir şeydir.
2. Okuma yazma öğretimi açısından Arap harfleri Latin harflerinden üstündür.
3. Baskı açısından Arap harflerinin eskisi Latin harflerinden geride, yenisi öndedir.
4. Makinelere uyarlama bakımından Arap harflerinin yenisi Latin harflerinden oldukça üstündür, eskisi dahi uyarlamaya müsait görünmektedir.
5. Arap abecesinin harfleri Kazak seslerini tamamiyle karşılamak için yeterlidir, her türlü yazıma da uygundur. Kazak yazımı çok kolaydır ve kitleler için elverişlidir.

Sonuç olarak iki yazıyı karşılaştırdığımızda açık seçik ortaya çıktığı üzere harf değiştirme meselesini yücelterek gündeme getirmek yersizdir. Böyle meseleleri gündeme getirerek vakitlerini harcayanların emekleri boşa gidecektir.

Abece düzme ve yazım düzme konularında son zamanlarda yapılan çalışmalar çok verimlidir ve bu açıdan biz Avrupa'dan da Amerika'dan da öndeyiz. Harfi tekniğe uyarlama konusunda da onları geçeceğimize kuşku yoktur.

İşte bundan dolayı için de bütün gücümüzü önde olduğumuz bir konuda gereksiz işlere harcayacağımıza geri kaldığımız yanımıza harcamak daha doğru değil midir?

Ortada Mirjaqip Duwlatuli, Ahmet Baytursinuli. Ayrı Oturan Äset Naymanbayulı (Doğu Türkistan, Çöcek, 1918)